Ekološki pokret u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj od 1979. do 1990. godine

Batistić, Ante

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:541931

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

Modul: Moderna i suvremena povijest (19.-20. stoljeće)

Ak. god. 2020./2021.

Ante Batistić

Ekološki pokret u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj od 1979. do 1990. godine

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Ivica Šute, izv. prof.

Komentor: dr. sc. Hrvoje Petrić, red. prof.

Zagreb,

rujan 2021.

Sadržaj

1. Uvod 1
1.1. *Metodologija, literatura i ciljevi rada* 3
2. Značajke ekoloških pokreta u drugoj polovici 20. stoljeća i terminološke definicije 7
3. Ekološka kriza sedamdesetih godina u svijetu i početak ekološke misli u Jugoslaviji 12
4. Ekonomska, naftna i energetska kriza 1979. godine u Jugoslaviji i stanje u Hrvatskoj 19
5. Društveno i gospodarsko stanje tijekom osamdesetih godina, ekološki problemi i razvoj ekološkog pokreta 23
5.1. *Zagađenje rijeke Save* 29
5.2. *Pitanje Malostonskog zaljeva* 30
5.3. *Zagađenje grada Splita* 33
5.5. *Slučaj Termoelektrane Plomin II.* 37
5.6. *Antinuklearni pokret* 42
5.7. *Spontani lokalni protesti i samoorganiziranje građana* 52
5.8. *Spontanističke omladinske skupine i „alternativne“ ekološke organizacije* 54
6. Osnutak i djelovanje *Saveza zelenih Hrvatske* 58
8. Ekološki pokret u Hrvatskoj devedesetih godina: demokratske promjene, politizacija ekologije i uspon zelenih stranaka 63
9. Zaključak 71
10. Sažetak 75
11. Summary 76
12. Bibliografija 77

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

_____

(potpis)

Zahvala

Zahvaljujem se mojoj obitelji koja mi je bila nesebična podrška tijekom mojeg studija, akademskog i životnog puta. Veliko hvala mojem mentoru i komentoru na svesrdnoj pomoći i sugestijama. Također, zahvaljujem se na pomoći i sugestijama docentu Goranu Đurđeviću sa Sveučilišta Capital Normal u Pekingu.

Mojoj obitelji i Domovini

1. Uvod

Ekološki pokret u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (SRH) predstavlja osnovno težište ovog rada u svrhu proučavanja odnosa između ekologije te društvenih paradigmi. Pisani izvori; prirodoslovne, sociološke te historiografske provenijencije, analiziraju te pojašnjavaju cjelovit aspekt čovjeka u odnosu na prirodu - istovremenom kalibracijom s političkom ideologijom komunizma. Pojedini autori poput Ivana Cifrića, Zorana Oštrića i Wollfya Krašića kao najvažniju, zajedničku teoriju, uviđaju nastanak ekološke krize koja je porasla nakon Drugog svjetskog rata radi potrebe za socijalističkom obnovom putem hladnoratovske strategije, čija je zadaća usmjeravati razvoj industrije; što izaziva teške posljedice za prirodu i društvo.[1] Samim time, ekološki pokreti započinju svoj rast u drugoj polovici sedamdesetih godina prošlog stoljeća. U kontekstu razvoja civilnoga društva, ekološki pokret predstavlja bitan faktor jer njega čini međusobna interakcija običnih ljudi i režima. Ekološki pokret je reakcija na postojeće probleme; on zahtjeva rješenje, a promjena - riječ koja u političkom smislu nije postojala - postaje ključna riječ koja je obilježila navedeni period. Analizom bibliografskih jedinica možemo naslutiti pogrešku socijalizma, već od antropološke naravi čovjeka zbog koje on postaje samo organizam podređen režimu, ekonomiji te jedinstvu društva. Suvremeni znanstveni krugovi detaljnije se bave ovom temom posljednjih godina u različitim člancima i zbornicima.

U ovome diplomskom radu istražit ćemo nastanak i razvitak ekološkog pokreta na području bivše Jugoslavije kao odraz ondašnje povijesne zbilje. Uzimajući u obzir širinu i opseg istraživanog područja, glavni fokus bit će usmjeren na područje SRH. Analizu ćemo započeti s prijelomnom 1979. godinom kada se događa velika ekonomska, energetska i naftna kriza u svijetu i Jugoslaviji, a završiti s demokratskim promjenama devedesetih godina, zaključno s krajem 1990. godine. Unatoč definiranom razdoblju kojeg ćemo analizirati (1979.-1990.), u određenim dijelovima pojedinih poglavlja bit će obrađene teme koje izlaze iz zadanog okvira poradi bolje kontekstualizacije i „obljenja uglova“ procesa i događaja koje je potrebno do kraja razjasniti.

Dosadašnja istraživanja nisu u dovoljnoj mjeri rasvijetlila sve najbitnije teze ekološkog pokreta, stoga ćemo na primjerima studije slučaja u ovome radu donijeti nove rezultate koji se

[1] Ivan Cifrić, “Suvremeno industrijsko društvo i ekološka kriza”, u: *Društvo i ekološka kriza*, 1988., str. 12.

temelje na iscrpnoj znanstvenoj analizi neobjavljene arhivske građe, dostupne literature i onodobne novinske periodike. S obzirom da postoje već provedena znanstvena istraživanja određenih studija slučaja koji su u tematskom okviru inkorporirani u ovome radu (npr. zagađenje grada Splita u djelu N. Barića), u tim dijelovima primijeniti ćemo kritički narativ.

1.1. *Metodologija, literatura i ciljevi rada*

Relevantna znanstvena literatura, u to vrijeme, ukazuje na probleme i perspektive odnosa društva te ekoloških zahtijevanja. Inkorporiranje prirodoslovnih, sociooloških te historiografskih radova je potrebno u svrhu proširenja uskog područja rada. Sveprisutan sociološki diskurs u radu otvara interdisciplinaran i holistički pogled na analizirane procese i događaje. Tijekom istraživanja, metodološki postupak obuhvaćao je prikupljanje i analizu objavljene literature iz skupine domaćih i stranih radova, mrežnih izvora, intervjua[2], periodike[3] i dostupne arhivske građe[4].

Rezultati istraživanja trebali bi praktično i znanstveno ukazati na konkretno djelovanje čovjeka u odnosu na prirodu. Vrijednost i cilj ovakvih istraživanja je uviđanje zasebnih procesa u društvu koji se razvijaju u odnosu na vladajući politički režim.

Nastojat ćemo odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja: što se događa s ekološkim pokretom 1979. godine i koji je bio tijek razvoja do kraja 1990. godine? Postoji li agenda ekološkog pokreta u SRH ili se pak radi o partikularnom i lokalnom građanskom aktivizmu? Koji se ekološki problemi javljaju u analiziranom periodu i na koji način društvo i država reagiraju? Što se događa s ekološkim pokretom u Hrvatskoj u vrijeme demokratskih promjena devedesetih godina?

Problemi na koje nailazimo prilikom istraživanja ove tematike, usko su povezani s malobrojnošću historiografske literature koja se bavi konkretno ekološkim strujanjima u Jugoslaviji. Ekološkim temama se pretežito bave - ili su se bavili - sociolozi, dok su u historiografiji te teme načelno marginalizirane, pogotovo kada govorimo o 20. stoljeću.

Iz znanstvenih i akademskih sociooloških krugova, iznjedrili su se brojni radovi na temu ekologije i ekološkog pokreta. Vremenski gledano, najveći broj radova publiciran je u periodu od

---

[2] Intervju s Goranom Đurđevićem; intervju Gorana Đurđevića s Predragom Haramijom.
[3] *Vjesnik*, Zagreb, 1979.-1990., *Start*, Zagreb, 1979.-1990., *Delegatski vjesnik*, Zagreb, 1984., *Globus*, Zagreb, 1990., *Danas*, Zagreb, 1982.-1990., *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 1980.-1989.
[4] Gradivo koje ćemo koristiti u ovome radu nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Radi se o fondu *Saveza socijalističkog radnog naroda Hrvatske* 1967.-1990.- *Sekcija za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline* (HDA/1228, kut. 258 -1638.) i fondu *Sabora Socijalističke republike Hrvatske* (HDA-1081, kut. br. 1232.).

osamdesetih pa sve do kraja devedesetih godina. Vodeći sociolog i stručnjak koji se ponajviše bavio ovom tematikom bio je Ivan Cifrić, nekadašnji profesor sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Bitno djelo za shvaćanje ekološke problematike u svjetlu filozofske biti, bila nam je knjiga Rudija Supeka, *Ova jedina zemlja: idemo li u katastrofu ili Treću revoluciju?* (1973.). Nakon Supeka slijedi Tomislav Markus, koji se u svojem znanstvenom radu ponajviše posvetio problematici ekološke povijesti ljudskih društava; zatim Krešimir Kufrin, nekadašnji profesor sociologije i filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, i potonji Cifrić, koji je iza sebe ostavio mnoštvo radova na temu suodnosa ekologije i društva. Cifrić je bio urednik u tri vrlo značajna zbornika radova: *U susret ekološkom društvu* (1990.), *Društvo i ekološka kriza* (1988.) i *Razvoj, pretpostavke i ekološka protuslovlja* (1992.). U sva tri zbornika nalazi se nepresušan izvor podataka i analiza: brojni znanstveni članci, eseji i referati na temu ekoloških fenomena u Jugoslaviji i svijetu.

Vrlo važno mjesto na ovoj ljestvici autora zauzima i Oštrić. Njegovi su nam radovi bili od presudne važnosti za razumijevanje kronološkog tijeka događaja i kontekstualizaciju ekološkog pokreta u Jugoslaviji, i kasnije, u periodu osamostaljenja Hrvatske. Sociolozi Vladimir Lay, Dražen Šimleša, Jelena Pudak i Jasmina Branilović također su u svojim radovima dali doprinos poznavanju kronološkog tijeka razvoja ekološkog pokreta u Hrvatskoj i svijetu, te su dubinski obradili ključne teme vezane uz ulogu i značaj ekologije u kontekstu razvoja civilnog društva. U terminološkom definiranju i shvaćanju ekoloških izraza - osim rada Oštrića - poslužila nam je i knjiga profesora Franje Martineza, *Priroda i kultura u srazu* (2007.).

Prije godinu dana, u izdanju Filozofskog fakulteta u Beogradu, tiskana je knjiga, *Ekologija na periferiji Evrope. Stvaranje ekološkog pokreta u Srbiji* (2020.), koja govori o razvoju ekološkog pokreta u Europi i svijetu s posebnim fokusom na područje Srbije. Autorica te knjige je Jelisaveta Petrović, sveučilišna profesorica sociologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Iako se ne bavi direktno ekološkim pokretom na području SRH, ova knjiga u metodološkom i znanstvenom smislu predstavlja primjer kvalitetnog doprinosa širem proučavanju ovog fenomena pa je stoga valja spomenuti i uzeti u obzir.

S obzirom na to da do sada na hrvatskim sveučilištima, odnosno studijima povijesti, nije napisan niti jedan diplomski, ili završni rad posvećen ovoj tematici, ovaj rad predstavlja pionirski zahvat na ovom polju u ekohistoriji. Ovim putem moramo spomenuti docenta Gorana Đurđevića sa Sveučilišta Capital Normal u Pekingu, koji je prije nekoliko godina na doktorskom programu Sveučilišta u Zadru započeo s istraživanjem na temu: „Zelene politike u SFRJ i RH od sedamdesetih do danas“. Općenito govoreći, znanstveni radovi na temu ekološkog pokreta počinju se pisati i publicirati krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća, kada komunizam uvelike jenjava.

Iz historiografskog miljea valja istaknuti nekoliko autora koji se bave ekološkim temama, i koji su svojim radovima i znanstvenim rezultatima doprinijeli istraživanju ove tematike. Na prvom mjestu možemo istaknuti sveučilišnog profesora povijesti Hrvoja Petrića, koji se u svojem znanstvenom djelovanju istaknuo u proučavanju raznoraznih tema iz područja ekohistorije. Njegov znanstveni članak, „About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia“ (2019.), značajno nam je pomogao u shvaćanju povijesnog procesa nastanka ekološkog pokreta i svijesti o ekološkim pitanjima na ovim prostorima.

Što se tiče analize ondašnje periodike, do sada je objavljen samo jedan rad posvećen pisanjima novinstva, i to od povjesničara Krašića koji je istraživajući ekološke teme na stranicama časopisa *Arena* u periodu od šezdesetih, pa sve do druge polovice osamdesetih godina, dao izniman doprinos razumijevanju ondašnjih viđenja ekoloških problema u društvu kroz očište jedne novinske kuće.

Od novijih autora tu je povjesničar Nikica Barić, koji je u svojoj knjizi *Split 1980-ih. Društveni sukobi u sutonu samoupravnoga socijalizma* (2019.), u jednom dijelu knjige pisao i o ekološkim problemima s kojima se Split susretao osamdesetih godina. Autor je na temelju odabrane literature, arhivskih i novinskih izvora, napravio iscrpnu i detaljnu analizu ključnih ekoloških problema koji su mučili ne samo ondašnju gradsku vlast, već i lokalno stanovništvo.

O globalnim ekološkim problemima i naftnim krizama pisao je Igor Dekanić u svojoj knjizi, *Stoljeće nafte: veza između nafte, novca i moći koja je promijenila svijet* (2002.), što nam je bilo bitno u široj kontekstualizaciji i razumijevanju ekonomske situacije u Jugoslaviji 1979.

godine, što je i polazna godina ovog rada. Filozof Adam Schaff u svojoj knjizi *Kamo vodi taj put?: društvene posljedice druge industrijske revolucije* (1989.) komponira filozofska razmatranja i socijalno-političke rasprave o budućem utjecaju novih tehnologija na zemlje tzv. trećeg svijeta. Zanimljivo je za uočiti kako autor smatra da će „industrijska revolucija zaoštriti dilemu društva prilikom izbora političkih formacija: ili demokracije ili totalitarizma" te kako će demokratski i totalitarni trendovi djelovati „vrlo snažno, pa tako i utjecati na oblik svih drugih društvenih rješenja".[5] Je li industrijska revolucija utjecala i na promjene u Jugoslaviji? – postavlja se pitanje koje proizlazi iz ovih tvrdnji.

U povijesnoj kontekstualizaciji ekološkog pokreta na globalnoj razini, poslužio nam je pregledni rad nekadašnjeg sveučilišnog profesora sociologije Milana Mesića, „Nastanak i razvoj američkog ekološkog pokreta" (1998.), u kojem je sintetičkom analizom prikazao što se događalo s ekološkim pokretom u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) krajem 20. stoljeća, što je bitno utjecalo na globalnu svijest o ekološkim problemima, a u kontekstu ovog rada i na naše prostore.

Naš poznati povjesničar umjetnosti i arheolog te istinski propagator ekološke svijesti, Ivo Babić, u svojem djelu, *Od ubavog do gubavog* (1994.), obradio je zanimljive teme o problemima ekološkog zagađenja Dalmacije, posebice Kaštelanskog zaljeva. S obzirom da dalmatinsko područje nije toliko zastupljeno u dosadašnjim radovima, ova knjiga predstavlja značajan doprinos razumijevanju ekoloških problema na južnim dijelovima zemlje. Babićevo drugo djelo koje moramo spomenuti je monografija i povijesna studija, *Prostor između Trogira i Splita kulturnohistorijska studija* (1984.). U tom djelu autor obrađuje fizički i arhitektonsko-urbanistički aspekt jadranske kulture te naglašava negativne i razorne implikacije naglih i neplaniranih migracija, suvremene tehnologije i divlje izgradnje.

Na temu intertekstualnog odnosa književnosti, ekologije i kršćanske eshatologije, pisao je Franjo Grčević u svojoj knjizi *Simbolizam, ekologija, eshatologija* (2002.). Grčević se istaknuo u organizaciji Prvog ekološkog Sabora SRH te je bio jedan od osnivača *Sveučilišnog udruženja Ekološka javnost* pa ga stoga valja uzeti u obzir.

[5] Adam Schaff, *Kamo vodi taj put?: društvene posljedice druge industrijske revolucije*, Zagreb: Globus, 1989., str. 58-59.

Čovek i životna sredina: jugoslovenski časopis za unapređenje kvaliteta života bio je iznimno značajan časopis i dvomjesečnik koji se tiskao u Beogradu (1976.-1989.) i izlazio je u izdanju *Jugoslovenskog saveza za zaštitu i unapređivanje čovekove sredine*. Časopis je bio fokusiran na stručne ekološke teme i zaštitu čovjekove sredine. O nastanku i razvoju časopisa, te o njegovoj konstelaciji, govore nam arhivski izvori koji se nalaze u fondu *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline*.

U vrijeme demokratskih promjena devedesetih, *Hrvatsko ekološko društvo* započelo je s izdavanjem *Ekološkog glasnika* (1990.) koji je obrađivao razne stručne teme iz područja ekologije, međutim 1992. godine prestaje s tiskanjem. Značajne napore u istraživanju ekohistorijskih tema danas mahom daje *Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju* u čijoj se nakladi tiska časopis *Ekonomska i ekohistorija* - vodeći medij u publiciranju radova na temu gospodarske povijesti i povijesti okoliša u Hrvatskoj.

2. Značajke ekoloških pokreta u drugoj polovici 20. stoljeća i terminološke definicije

Pojam *ekološki pokreti* u svom značenju donosi višedimenzionalnost samog pojma *ekologije*. Nasuprot tradicionalističkim uvjerenjima, ona ne označava samo praktične probleme zaštite okoliša, već sveukupnost fenomena koji se javljaju u društvu u odnosu prema prirodi. *Ekologija* danas obuhvaća znanost, ideologiju, društveni pokret ili politiku. Termin *ekološki pokre*t spada u *nove društvene pokrete*[6], koji se pojavljuju u visokorazvijenim zemljama sedamdesetih godina, upravo u vrijeme snažne industrijalizacije i urbanizacije.[7] Prema definiciji *Hrvatske enciklopedije*, „moderni ekološki pokret smatra da je problem zaštite ljudskog okoliša jedno od osnovnih pitanja suvremene civilizacije, povezan sa sudbinom ljudske vrste.“[8]

Period pojave ekoloških pokreta je u literaturi popularno nazvan „zeleno desetljeće“ – upravo zbog događaja koji su obilježili to razdoblje, a bili su značajni za uspon i razvitak ekološkog pokreta u svijetu. Ekološka legislacija započela je 22. travnja 1970. godine kada se održala

[6] Pod tim pojmom podrazumijevaju se brojni pokreti poput Ekološkog pokreta, Antinuklearnog pokreta, Antiratnog pokreta, Ženskog pokreta itd.
[7] Zoran Oštrić, “Ekološki pokret u Hrvatskoj 1990-ih (s pogledom iz 2013.)”, u: *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, Vol. 10., No. 1., 2014., 41-93., str. 41-43.
[8] „Ekologija“, *Hrvatska enciklopedija*, https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17328 (pristup ostvaren: 25. 02. 2021.).

proslava Dana planeta Zemlje u SAD. Istoga dana, američki predsjednik Richard Nixon potpisao je jedan od najznačajnih ekoloških zakona tog doba – *Nacionalni zakon o zaštiti okoliša* (*National Environmental Policy Act*). Tim zakonom je uvedena obaveza sastavljanja elaborata o mogućem utjecaju na okolinu za sve razvojne projekte financirane iz federalnih izvora. Za provedbu tog zakona formirana je *Agencija za zaštitu okoliša* (*Environmental Protection Agency*) koja je imala ulogu krovne institucije za povezivanje ekoloških programa raznih vladinih institucija. U dva zakona koja je donio američki kongres 1973. godine (*Ocean Dumping Act* i *Endangered Species Act*), uložen je značajan trud i pravni napor, po prvi put u povijesti, da se regulira bacanje otpada u more i zaštite životinjske vrste u prirodi od destrukcije.[9] Izravni poticaj za donošenje ekoloških zakona bio je katastrofalni i najveći izljev nafte kod Santa Barbare, u periodu od siječnja do veljače 1969. godine.[10]

Za buđenje moderne ekološke svijesti značajnu je ulogu imala knjiga *Tiho proljeće* (*Silent spring*) od američke autorice Rachel Carson, objavljena 1962. godine. U tom djelu spominju se štetne posljedice sve veće i nekontrolirane primjene pesticida.[11] U nastanku i razvitku ekološkog pokreta u svijetu važnu ulogu imao je američki anarhist i politički filozof Murray Bookchin koji se smatra pionirom ekološkog pokreta. Formulirao je i razvio teoriju socijalne ekologije te se protivio piramidalnoj dominaciji i hijerarhiji u društvu. Smatrao je kako se gorući ekološki problemi mogu riješiti jedino promjenom cjelokupne društvene svijesti i rušenjem kapitalizma.[12]

Za razumijevanje pragmatičnosti situacije društvenog i građanskog aktivizma, koriste se pojmovi *ekološka svijest* te *ekološka orijentacija*. Navodi se njihova teorijska, subjektivna, socijalna, povijesna i politička dimenzija. Unutar *ekologizma* i *ekološke svijesti*, glavne struje zadržavaju optimističko uvjerenje kako je društvo spremno za nadilazak ekološke krize i okretanje boljitku. Dok suprotno, e*kološka orijentacija* reprezentira dijelove svijesti pojedinca koji uglavnom ne pretpostavljaju sliku inkorporacije idealne slike čovjeka i svijeta.[13]

---

[9] Milan Mesić, „Nastanak i razvoj američkog ekološkog pokreta“, u: *Socijalna ekologija*, Vol. 7., No. 1-2., 1998., 91-114., str. 102.
[10] Igor Dekanić, *Stoljeće nafte: veza između nafte, novca i moći koja je promijenila svijet*, Zagreb: Naklada Zadro, 2003., str. 378-379.
[11] *Isto*, str. 97.
[12] Murray Bookchin, „Otvoreno pismo ekološkom pokretu”, u: *Revija za sociologiju*, Vol. 14., No. 1-2., 1984., 121-128., str. 121.
[13] Zoran Oštrić, “Ekološki pokret u Hrvatskoj 1990-ih (s pogledom iz 2013.)”, str. 41-43.

Što je *ekologija*, a što *ekologizam*? Sukladno definiciji koju je naveo Martinez u svojoj knjizi, *Priroda i kultura u srazu*, *ekologija* je biološka disciplina koja - ukoliko se pojedinci žele njome baviti - uvjetuje poznavanje osnovnih bioloških znanja, kao što su evolucija, fiziologija, morfologija, anatomija i taksonomija biljaka i životinja i dr. *Ekologija* je interdisciplinarna znanost koja podrazumijeva suradnju i međusobno ispreplitanje raznoraznih struka kako bi se dali odgovori na pitanja odnosa čovjeka i okoliša.[14]

Ekologizam predstavlja ideologiju u okviru zbira ideja, prijedloga i promišljanja koja se nude kao rješenja ekoloških problema današnjice. Radi se o novijoj političkoj ideologiji koja je nastala na osnovi spoznaja tijekom šezdesetih godina prošlog stoljeća. Tada je bila aktualna i sveprisutna zabluda o neograničenom rastu i razvoju, protivno racionalnim vrijednostima i mogućnostima. *Ekologizmi* se, ugrubo rečeno, mogu podijeliti na antropocentrične i biocentrične ekologizme. Antropocentrični *ekologizmi* u srž stavljaju čovjeka i njegove potrebe, isključujući pritom sve ostalo, dok biocentrični *ekologizmi* polaze od sustava vrijednosti, koji uključuje interakciju svih vrsta, čiji je opstanak ključan kako bi opstao cjelokupan ljudski rod. Postoje tri osnovna koncepta, tipa i opredjeljenja ovih ideologija.[15] Na prvom mjestu nalazi se *konzervativni ekologizam* koji se javio kao reakcija na naglu industrijalizaciju i zagađenje prirode i zraka. U tom kontekstu javlja se pokret *povratak k prirodi* koji odbacuje nametnuti tehnologizam u društvu i zagovara povratak tkz. ruralnoj egzistenciji. Pokret se jače razvio u Njemačkoj tijekom tridesetih godina prošlog stoljeća, koja je zbog sveprisutne industrije ugljena bila posebno zagađena smogom. Promicanje vrijednosti zdravog života poljodjelskih obitelji, apeli za organsko poljodjelstvo, očuvanje šuma, vode i zraka te cjelokupnog prirodnog, kulturnog i socijalnog nasljeđa, postale su osnovne premise *konzervativnog ekologizma*. Velika moralna i politička potpora ovom opredjeljenju bili su istupi filozofa Martina Heideggera i Margaret Thatcher koja je britanske konzervativce nazivala „čuvarima i skrbnicima Zemlje“. Uzimajući u obzir postupnu i sve veću industrijalizaciju i digitalizaciju svijeta, zaista je teško ispuniti ove ideje.[16]

Na drugom mjestu nalazi se *environmentalizam* - u svojoj naravi pragmatični ekologizam - koji polazi od pretpostavke da je za rješenje ekoloških problema najbitnije, i najpotrebnije, prvo

[14] Franjo Martinez, *Priroda i kultura u srazu*, Čakovec: Matica hrvatska, 2007., str. 153-154.
[15] *Isto*, str. 154.
[16] *Isto*, str. 154-155.

osvijestiti ljude. Na prvom mjestu mora biti edukacija i stručna analiza, a zatim i globalno rješavanje gorućih problema putem donošenja raznoraznih zakona i propisa od strane država, kojima bi se smanjilo zagađenje i devastacija prirode.[17]

Na posljednjem mjestu stoji *komunistički ekologizam* koji proizlazi iz uvjerenja kako je kapitalizam glavni krivac za ekološke probleme. Povezujući se sa Marxovom analizom kapitalizma, sve moderne ekološke probleme generira kapitalizam, koji zbog svoje eksploatacijske naravi implicira maksimalno iskorištavanje i devastiranje okoliša. Međutim, teorija se nije poklapala sa onim što se događalo u praksi te se pokazalo potpuno suprotno. Većina zemalja lijevog bloka prednjačila je u devastiranju i ugrožavanju okoliša. Jedan od primjera je černobilska katastrofa, uzrokovana tehničkim nedostatcima i neodgovornim rukovanjem. Na primjeru SRH imamo slične stvari koje potvrđuju postojanje nemara za posljedice neadekvatnog i ne ekološkog ponašanja. Uz hrvatsku obalu postojala je teška industrija koja je direktno ugrožavala vodu, more i zrak. Neke od tih su koksara u Bakarskom zaljevu, tvornica glinice u Obrovcu, tvornica elektroda i ferolegura u Šibeniku i dr. Kao i u SSSR-u, službena politika je na ovim prostorima sakrivala od javnosti sve ekološke promašaje i umanjivala evidentne posljedice štetnog i neodgovornog djelovanja industrijskih postrojenja.[18]

Unutar globalnog ekološkog pokreta, možemo prepoznati tri glavne grane prema aktualnosti u određenom razdoblju. Prema tome, ekološki pokret je podijeljen na prvu generaciju koju obilježava zaštita divljeg života i prirodnih staništa, erozija tla i lokalno zagađenje, od šezdesetih godina dvadesetog stoljeća; drugu generaciju, do kraja sedamdesetih godina, koju reprezentira rast stanovništva, tehnologija, širenje pustinje, pesticidi, smanjenje prirodnih resursa i smanjenje zagađenja te treću generaciju, od osamdesetih godina do danas, koja je postala globalni pokret s pitanjima poput kisele kiše, oštećenja ozonskog omotača, povlačenja prašuma, promjene klime, gubitka biološke raznolikosti te genetski modificirani organizmi (GMO).[19]

Ivan Cifrić je u svojem radu: „Dubinski ekološki pokret“, objavljenom 2002. godine u časopisu: *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*,

[17] Franjo Martinez, *Priroda i kultura u srazu*, str. 155.
[18] *Isto*, str. 155-156.
[19] Dražen Šimleša i Jasmina Branilović, ”Položaj i utjecaj ekoloških udruga u Hrvatskoj”, u: *Razvoj sposoban za budućnost; prinosi promišljanju održivog razvoja Hrvatske*, 2007., 223-259., str. 226.

istaknuo kako su u drugoj polovici 20. stoljeća unutar ekoloških pokreta postojale dvije osnovne struje: reformistička i revolucionarna. Reformistička je struja nastojala spriječiti zagađenje i zaštititi preostali dio netaknute prirode, dok je revolucionarna nastojala pronaći novu metafiziku i ekološku etiku za sustav čovjek – priroda.[20]

Poznati ekozof Arne Naess, pripadao je drugoj struji te je definirao dva osnovna tipa ekologije i ekološkog mišljenja: *plitke* (*shallow*) i *duboke* (*deep*) ekologije. Ideju *duboke* ekologije Naess je iznio prvi puta 1972. godine. *Plitka* ekologija, kao i što sam naziv govori, nastoji percipirati suvremene fenomene i rješavati ih na racionalan način, ne ulazeći pritom u dublja filozofska pitanja. Nasuprot *plitkoj*, *duboka* ekologija postavlja pitanja vezana uz odnos čovjeka i prirode na metafizičkoj razini i pokušava objasniti ulogu čovjeka u ekosustavu. Naess je često isticao kako je *plitki* ekološki pokret dominantna struja modernog vremena u kojem čovjek djeluje u smjeru očuvanja i zaštite prirode.[21] Način razmišljanja i aktivnosti modernog čovjeka i društva pripadaju *plitkom* ekološkom pokretu kojega obilježava borba protiv zagađivanja i onečišćenja okoliša. U središtu njegove pozornosti su materijalno i zdravstveno dobro pučanstva. Suprotno tome, Naess je zagovarao *duboku* ekologiju koja prepoznaje i zagovara neposredne dužnosti čovjeka prema prirodi i podržava biosferični egalitarizam u načelu. Pokret *duboke* ekologije pretpostavlja deklariranje vrijednosnih prioriteta među kojima prioritet ima dobrobit cijele zajednice.[22] Radi se zapravo o ekocentričnom poimanju koje odbacuje antropocentrični humanizam. Ekocentrizam ističe uvjerenje kako je ljudska vrsta dio biološkog svijeta bez ikakvog posebnog položaja u cjelokupnom evolucijskom sustavu te kako napredak čovječanstva proizlazi iz našeg poistovjećivanja s prirodom. Iz ovih premisa proizlazi ekocentrički egalitarizam koji označava postojanje podjednakog prava postojanja bilo koje biološke vrste na svijetu. Sukladno tim postavkama, ljudi nemaju pravo na redukciju bioraznolikosti jer bi time ugrozili vlastiti opstanak. Naess je krajem osamdesetih godina uobličio svoja razmišljanja i svrstao ih u osam osnovnih načela, koja su aplicirana u trajni program *duboke* ekologije.[23]

[20] Ivan Cifrić, „Dubinski ekološki pokret“, u: *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, Vol. 11., No. 1-2, 2002., str. 31-32.
[21] *Isto*, str. 31.
[22] *Isto*, str. 32.
[23] Franjo Martinez, *Priroda i kultura u srazu*, str. 157-158.

3. Ekološka kriza sedamdesetih godina u svijetu i početak ekološke misli u Jugoslaviji

Sedamdesetih godina 20. stoljeća, problematika na području ekologije značajno raste, najviše u razvijenim industrijskim društvima. Svijest ljudi o problemu onečišćenja prirode javlja se usporedno sa jačanjem industrije i stvaranjem opasnih otpadnih tvari koje su zagađivale prirodni svijet i remetile razvoj životinjskih vrsta i biljaka. O strahovitom porastu ekoloških problema u svijetu sedamdesetih godina, svjedoči nam pojava ekoloških udruga, pokreta i inicijativa za zaštitu prirode. Već 1962. godine UNESCO donosi rezoluciju o zaštiti prirode, a 1971. godine osniva se u Zürichu Internacionalna unija za očuvanje čovjekova okoliša. Brojni prosvjedi i protesti počeli su se drastičnije javljati nakon černobilske katastrofe 1986. godine koja je u svijetu probudila svijest o opasnosti nuklearne energije.[24]

Ekološka modernizacija nakon Drugog svjetskog rata, sedamdesetih godina dobila je veći prostor u javnosti. Početkom sedamdesetih godina pojavljuju se prve prognoze o mogućem slomu industrijske civilizacije zbog ekoloških ograničenja. Tada, sve više analitičara, pod dojmom naftnih šokova 1973. i 1979. godine, istaknulo je veliku opasnost demografskog i društvenog kolapsa u budućnosti zbog velike ovisnosti o fosilnim gorivima, nekontroliranog povećanja stanovništva te klimatskim promjenama.[25]

Početkom pedesetih godina, čitavo društvo se postupno uključuje u zaštitu prirode na području Jugoslavije. Brojne republike imale su svoje organizacije, neke su bile pokrenute od strane znanstvenika i stručnjaka, a neke su vodili volonteri-aktivisti. Sve do druge polovice pedesetih, nije postojala koherentna veza ni cjelina među tim organizacijama pa stoga nije ni došlo do formiranja neke jače akcije za zaštitu prirode na federalnim razinama.[26] U periodu od početka pedesetih godina, Jugoslavija je usvojila mnoštvo međunarodnih konvencija vezanih uz zaštitu prirode: Konvencija o zaštiti vegetacije usvojena je 1951. godine; iste godine donesena je Konvencija temeljena na odredbama organizacije za zaštitu europskog i mediteranskog bilja; Konvencija o ribolovu i zaštiti živih izvora na otvorenom moru donesena je 1958. godine;

[24] Tomislav Smerić, „Društvo i ekološka kriza“, u: *Socijalna ekologija*, Vol. 1., No. 1., 1992., 233., str. 121-122.
[25] Tomislav Markus, „Od divljeg prirodnog svijeta do industrijskih velegradova: ekološka povijest ljudskih društava“, u: *Povijesni prilozi*, Vol. 9., No. 39., 2010., 197-246., str. 53-54.
[26] Hrvoje Petrić, „About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia“, u: *Nature and the iron curtain, about environmental Policy and Social Movements in Communist and Capitalist Countries 1945–1990*., 2019., 3-303., str. 172.

Konvencija o sredstvima zabrane i sprječavanje neovlaštenog uvoza, izvoza i prijenosa vlasništva nad kulturnom imovinom donesena je 1972. godine; Konvencija o zaštiti ptica je usvojena godinu dana nakon; Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine donesena je 1974. godine, dok je pak Ramsarska konvencija o zaštiti močvara kao prirodnih staništa vodenih ptica usvojena 1976. godine itd.[27]

Povezivanje među republikama je započelo tek nakon 1957. godine kada je u Vranju (Srbija) osnovano *Društvo konzervatora Jugoslavije*. Formirana je tada savezna asocijacija svih društava za zaštitu okoliša u Jugoslaviji. U sklopu asocijacije, 1965. godine osnovano je društvo za zaštitu ptica, a kasnije i za zaštitu nacionalnih parkova. U Sarajevu je 1973. godine osnovano *Udruženje za zaštitu prirode Jugoslavije* koje je planiralo šire akcije za zaštitu prirode na razini svih republika.[28]

Tijekom šezdesetih godina počeli su se usvajati novi zakoni vezani za zaštitu prirode u Jugoslaviji. U Hrvatskoj i Makedoniji se to dogodilo 1960. godine, a potom 1961. godine u Srbiji i Makedoniji te 1965. godine u Bosni i Hercegovini. U jugoslavenskim republikama formirani su zavodi za zaštitu prirode, počevši od Hrvatske. Svi zakoni doneseni u pojedinim republikama su nadopunjeni i usklađeni 1965. godine zbog odredaba novog jugoslavenskog ustava iz 1963. godine. Sve do donošenja novog ustava 1974. godine, sva djelatnost oko zaštite prirode bila je definirana jedinstvenim zakonima i propisima za sve republike. Usvajanjem novog ustava poništen je dotadašnji savezni zakon pa su zakonodavnu i institucionalnu odgovornost za okoliš i prirodu na svom području preuzele republike i autonomne pokrajine. Nakon 1974. godine, republike su počele donositi svoje zakone o izgradnji nacionalnih parkova, zaštiti šuma i vode, lova i ribolova, zagađenja zraka i prostornog planiranja. Od tog perioda, u Jugoslaviji su pod zaštitu stavljena dvadeset i dva nacionalna parka koja su osnovana u periodu od 1948. do 1986. godine.[29] Nakon donošenja novog ustava, *Udruženje za zaštitu prirode Jugoslavije* prestalo je s radom.[30]

Zoran Oštrić smatra kako je Jugoslavija reagirala na prve odjeke ekološke krize u svijetu. Već 1971. godine unutar petogodišnjeg plana Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije

[27] Hrvoje Petrić, „About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia“, str. 172-173.
[28] *Isto*, str. 172.
[29] *Isto*, str. 171.
[30] *Isto*, str. 172.

(SFRJ), navodi se: "Rešavanje problema kvalitete čovekove sredine tretirati će se i kao bitan element životnog standarda... Ekonomskim merama i odgovarajućim propisima podsticaće se uvođenje takve tehnologije koja nije štetna za čovekovu sredinu". Netom nakon toga, iste godine, u Herceg Novom je održana IV. Međunarodna konferencija "Nauka i društvo", s temom: "Nauka, čovek i njegova okolina". Konferencija je označavala neposrednu pripremu za Konferenciju OUN-a o problemima čovjekove okoline u Stockholmu 1972. godine. U tom razdoblju dolazi do lokalnog oblikovanja ekoloških pokreta. Prihvaćaju se nove ideje te pokreću inicijative za zaštitu okoliša. Ključno je da one strujaju kroz "institucije komunističkog režima", ali u različitim oblicima. Primjerice, u Srbiji te Bosni i Hercegovini u okvirima *Pokreta gorana*, u Hrvatskoj kroz *Savez omladine*, a u Sloveniji osnivanjem *Skupnosti za varstvo okolja*.[31] Ta društva nisu bila samostalna, već su proizlazila iz sistema, a djelovala su u onim granicama koje su bile dozvoljene.[32]

Do ujedinjenja u pokret *Jugoslavenski savet za zaštitu i unapređenje čovekove okoline* dolazi u veljači 1973. godine kada je održana osnivačka skupština u Beogradu.[33] Pokret je obuhvatio sve postojeće organizacije koje imaju doticaja sa problemima okoliša od Saveznog izvršnog vijeća do Saveza speleologa te Saveza pionira. O ozbiljnosti takve institucije svjedoči nam činjenica kako je predsjednik Josip Broz Tito, podržao inicijativu kao pokrovitelj osnivačke skupine, a govor je održao izaslanik Edvard Kardelj. Savjet se nazivao *društvenim pokretom*, a Statutom je određen kao "federacija društvenih tela, organizacija i interesnih zajednica (saveta, zajednica, udruženja, komisija i sl.) koja se u republikama i pokrajinama SFRJ sveobuhvatno bave zaštitom i unapređivanjem čovekove okoline". Na njihovu inicijativu, u Ustav je ušla odredba o pravu na zdravu životnu okolinu. Savjet je pokrenuo vlastiti časopis pod nazivom *Čovek i životna sredina* koji je objavljivao stručne priloge.[34] Nadalje, razvijala se znanstvena svijest i aktivnost o ekologiji te zaštiti okoliša. Povodom toga, istaknule su se četiri konferencije o zaštiti Jadrana koje su se održale 1974., 1979., 1984. i 1989. godine.[35]

[31] Zoran Oštrić, "Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991", u: *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, Vol. 1., No. 1., 1992., 83-104., str. 84.
[32] Wollfy Krašić, "Ekološke teme na stranicama časopisa Arena", str. 131.
[33] *Isto*.
[34] Zoran Oštrić, "Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991", str. 84.
[35] *Isto*.

Rad *Savjeta* potaknuo je brojne znanstvenike, stručnjake i aktiviste da upozoravaju na brojne primjere degradacije okoliša. Glas stručnjaka često nije bio dostatan da se spriječi upropaštavanje prirode. Kao primjer možemo navesti izgradnju koksare u Bakru kada su znanstveno-stručni glasovi utihnuli, a javnost je bila zavedena pričom o novčanoj zaradi uz čistu tehnologiju. Tijekom vremena *Savjet* je postao dijelom *Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (SSRNJ) te je počeo gubiti pravu funkciju tonući u birokratskim zavrzlamama. Na taj način, vlast je postupno apsorbirala i ugušila ekološki pokret kojeg je od samog početka institucionalizirala i nadzirala.[36] Sredinom sedamdesetih godina, nakon pritiska sistema, *Savjet je* ugašen.

Tijekom sedamdesetih godina često su izbijali protesti zbog onečišćavanja i uništavanja okoliša, međutim ondašnja vlast je to vješto gušila pobijanjem s ideoloških pozicija, zabranama pisanja u štampi i pozivima odgovornim institucijama na rješavanje problema. Po obećanjima čelnika na različitim pozicijama, samoupravni sustav trebao je riješiti probleme vezane uz okoliš. Često su se prosvjedi građana tumačili „nerazvijenošću svijesti radnih ljudi, odnosno nezaživljavanjem samoupravnog socijalizma u pojedinom području".[37] Zbog sve gore ekonomske situacije u zemlji krajem sedamdesetih godina, javila se društvena apatija i režim je utonuo u krizu legitimiteta pa su se stoga počele javljati razne ekološke inicijative.[38]

Časopis *Arena*, koji je počeo izlaziti u Zagrebu još 1959. godine, publicirao je članke o ekološkim temama. Tijekom šezdesetih godina bilježi se kako su se one pojavljivale marginalno. U tom razdoblju, novinski članci doticali su se aktualnih antinuklearnih prosvjeda i govorili su o posljedicama nuklearnog naoružanja u razdoblju Hladnog rata. Sedamdesetih godina, piše se o pitanju odlaganja smeća, zagađenju zraka i vode. Može se saznati kako je 1965. godine donesen *Osnovni zakon o zaštiti zraka od zagađivanja* te je bio jedan od prvih takvih zakona u svijetu. Godine 1971. prestao je vrijediti zbog ustavnih promjena te nije stigao zaživjeti. Nakon toga su pojedine republike donosile svoje zakone. Stoga je donesen zakon u SR Srbiji 1973. godine koji je zabranjivao prometovanje ugroženim ulicama te upotrebu pojedinih vrsta goriva. Zagreb je 1971. godine bio podijeljen na tri zone, s obzirom na kvalitetu zraka, a preporuka za najugroženiju

[36] Wollfy Krašić, "Ekološke teme na stranicama časopisa Arena", str. 131.
[37] *Isto*, str. 132.
[38] *Isto*.

zonu je bila uvođenje toplovodne i plinovodne mreža; odnosno da se više troše drva, koks i plin. U Sarajevu su ti propisi bili najdetaljniji pa je tako zabranjeno spaljivanje smeća i prašenje iz prostorija. Istovremeno, pisalo se kako u Jugoslaviji nije bilo rijeke koja nije bar malo zagađena. Problemi odlaganja smeća su bili vidljivi, a grad Rijeka je prednjačio. Pojava protestnih zborova više nije bila rijetkost, primjerice zbog velikog pomora riba u Sloveniji na rijeci Savinji i Paki.[39]

U svojim počecima, autori navode kako je ekološki pokret u Jugoslaviji bio niz lokalnih ekoloških pokreta.[40] Starija literatura, ekološku krizu provlači kroz spektar krize kapitalizma. Mnogi socijalistički i marksistički orijentirani autori ističu tezu da se u ekološkim pitanjima te izgradnji strategija ekološkog razvoja, kao osnovnog dijela socijalnog razvoja - socijalizam mora neprestance dokazivati. U komunističkoj zajednici, Marx govori o nužnosti uspostavljanja dinamičke ravnoteže između čovjeka i prirode; u kojoj postaju bliski, a zatim ovisni, izmijenjeni te razvijani u procesu planskog čovjekovog rada. Zagovornici planskog, diktiranog tržišta kao rješenja u ekološkim pitanjima ističu kako je tržišna ekonomija dovela do ekološke krize i da je samo može pogoršavati, pošto ekonomska težišta tržišne privrede pretpostavljaju konkurenciju i ograničene interese, a ne apriornu solidarnost. Prema tim postavkama, zaključuju da je potrebno svjesno čovjekovo planiranje na duži vremenski period.[41] Jugoslavenski ekološki pokret manifestirao se kroz različite oblike, a autori ističu kako jugoslavenski program kasni jer do pojave masovnije ekološke literature dolazi u SSSR-u već krajem šezdesetih godina. Ali, ona je okarakterizirana kao nedovoljno politički kritična prema ekološkim intencijama i projekcijama društva; pošto se odnosi nekritički prema "Marxovoj ekološkoj baštini" koja sadržava neograničeni razvitak proizvodnih snaga.[42] Odmicanjem sedamdesetih godina, naglašava se kako je industrijsko društvo agresivno prema prirodi, a u sljedećem društvu trebalo bi se težiti pomirljivosti sa prirodom.[43]

Na prostoru SRH, djelovala je *Sekcija za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline i prostorno uređenje*, koja je bila formirana kao posebno tijelo unutar *Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske* (RK SSRNH). Uloga *Sekcije za zaštitu i*

[39] Wollfy Krašić, "Ekološke teme na stranicama časopisa Arena", str. 133-144.
[40] Zoran Oštrić, "Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991", str. 84.
[41] Ivan Cifrić, *Socijalna ekologija: prilozi zasnivanju discipline*, Zagreb: Globus, 1989., str. 30-34.
[42] Andrej Kirin, "Domet i granice sovjetske ekološke misli", u: *Društvo i ekološka kriza*, 1988., 233., str. 47-52.
[43] Ivan Cifrić, *Ekološka adaptacija i socijalna pobuna*, Zagreb: Radničke novine, 1990., str. 75.

unaprjeđenje čovjekove okoline i prostorno uređenje bila je briga i rješavanje ključnih pitanja zaštite prirode, okoliša i zdravlja građana na području SRH. Osnovne aktivnosti *Sekcije* su bile usmjerene na razvijanje društvene svijesti o potrebi čuvanja i zaštiti okoliša, upozoravanje javnosti o opasnostima i posljedicama ugrožavanja pojedinih lokaliteta i sredina uvođenjem novih tehnologija, prvenstveno nuklearne elektrane Krško, izgradnje industrijskih objekata, agroindustrijskih kompleksa, farmi te zaštite vrijednih lokaliteta prirode, čuvanja prirodnih i urbanih ljepota i fenomena. Sekcija se bavila poticanjem, zauzimanjem stavova i donošenjem zaključaka, predlaganjem i koordinacijom svih razina *Saveza* na iznalaženju adekvatnih mjera i rješenja na unapređivanju zaštite čovjekove okoline i prostornog uređenja, analizirala mogućnosti financiranja zaštite čovjekove okoline, provođenje i primjenu zakona određenih mjera i društveno dogovorenih stavova.[44]

Jugoslavija je aktivno surađivala i sa *Programom Ujedinjenih naroda za okoliš* (UNEP). Rezultat zajedničkog rada očitovao se u suradnji prilikom održavanja konferencija o zaštiti Jadrana te prilikom formiranja instituta za proučavanje mora u Dubrovniku, Splitu i Portorožu. Svi rezultati istraživanja dostavljeni su UNEP-u koji je od tada vršio monitoring i pratio situaciju oko zaštićenih ribolovnih zona Italije i Jugoslavije. Suradnja sa UNEP-om bila je dio šire mreže sudjelovanja u međunarodnim organizacijama za zaštitu okoliša. Osim toga, Jugoslavija je sudjelovala u radu *Odbora o okolišu Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj* (OECD) te sa *Vijećem za uzajamnu ekonomsku pomoć* na čelu sa Sovjetskim Savezom. Aktivna suradnja bilježila se i sa susjednim zemljama poput Rumunjske, Italije, Mađarske, Austrije i Bugarske.[45]

Jugoslavija se pokušavala pozicionirati u javnim tijelima UN-a i zbog toga je djelovala na području zaštite okoliša. Osamdesetih godina se događaju promjene, a černobilska katastrofa ukazala je da je ekologija problem pa i klimatske promjene kao izazov u budućnosti. U SRH pa i u Jugoslaviji, nije postojao jedan ekološki pokret, već niz građanskih akcija. Rečeno današnjim rječnikom, te akcije bile su vezane uz određeni problem i građani su se organizirali u pronalasku rješenja. Kako su građani došli na ideju da se organiziraju? Valja imati na umu kako se radilo se o jednostranačkom sustavu koji nema elemente demokracije. Đurđević smatra kako su postojali

[44] „HR-HDA-1228.5.2.18. Sekcija za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline 1969.-1990.“, u: *Sumarni inventar, Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske. Republička konferencija*, *1944-1990*., Zagreb: HDA, 2014., str. 138.
[45] Hrvoje Petrić, „About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia“, str. 175-176.

impulsi izvana jer su u jugoslavenskom javnom prostoru kolale informacije o njemačkom pokretu za zaštitu okoliša, pogotovo oko Hamburga gdje su se odvijale prve nuklearne protestne akcije.[46]

O situaciji u Saveznoj Republici Njemačkoj u to vrijeme pisao je zagrebački *Vjesnik*. Nakon burnih i nadasve uspješnih ekoloških protestnih akcija protiv izgradnje nuklearne elektrane u Hamburgu, gdje je zbog problematične situacije uveden moratorij na izgradnju nuklearne elektrane, tijekom veljače 1981. godine, inicirani su novi prosvjedi na području grada Bonna gdje je izgradnja nuklearne elektrane Brokdorf bila u punom jeku. Dopisnik *Vjesnika* u Bonnu prenio je kako je na stotine tisuća mladih protivnika nuklearne energije najavilo dolazak u grad i proteste u ime zaustavljanja „morbidnih novih vremena". Brojni njemački političari pozivali su na smirivanje tenzija, a u gradu je policija patrolirala i pripremala barikade. U vrijeme priprema za proteste, na Institutu za organsku kemiju u Bonnu je tijekom izvođenja nuklearnog eksperimenta došlo do požara zbog eksplozije radioaktivnih elemenata. U isto vrijeme sličan incident dogodio se i u nuklearnom centru u Karlsruheu. „Zeleni" su ta dva incidenta iskoristili kao dodatne argumente protiv izgradnje nuklearnih elektrana. U isto vrijeme njemački tjednik *Stern* objavio je geografsku kartu SR Njemačke u koju su unesene sve američke raketne baze na zapadnonjemačkom tlu, sa svim objašnjenjima i legendama. *Stern* je prenio kako je na zapadnonjemačkom tlu tada bilo stacionirano oko sedam milijuna atomskih bojevih glava i bombi. Službeni krugovi u Bonnu su reagirali tužbom protiv visokotiražnog *Sterna* zbog „provaljivanja čuvanih državnih tajni".[47]

Osim antinuklearnih prosvjeda, ekološki aktivisti u SR Njemačkoj bili su aktivni i na političkom polju. Naime, tijekom travnja 1981. godine, na području grada Bonna odvijale su se protestne akcije usmjerene protiv čelnika njemačke vlade, Bundestaga i triju vodećih stranaka zbog stacioniranja američkih balističkih projektila na teritoriju SR Njemačke. Prosvjede je organizirala *Zapadnonjemačka stranka zaštitnika ljudske okoline* („Zeleni"), a podnesena je i tužba njemačkom Ustavnom sudu zbog „militarizacije SR Njemačke". Vodeći članovi *Kršćansko-demokratske unije* (CDU) kritizirali su „Zelene" nazvavši ih „pomagačima Moskve."[48]

[46] Ante Batistić, Razgovor s Goranom Đurđevićem, video intervju, Zagreb, 20. travnja 2021.
[47] Krešimir Fijačko, „Antinuklearni protesti", *Vjesnik*, 25. veljače 1981., str. 4.
[48] Krešimir Fijačko, „Zeleni tuže sudu kancelara, vladu, Bundestag…", *Vjesnik*, 21. travnja 1981., str. 10.

Tezu o transferiranju „zelene“ misli iz SR Njemačke zagovara i Barić, koji ističe kako su pojedinci na području Jugoslavije bili pod utjecajem „zelenih“ iz SR Njemačke i drugih „pomodnih pokreta“ iz zapadnih država. Analizom arhivskog gradiva *Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove*, autor je pronašao zanimljivu informaciju koja govori o percepciji ekološkog pokreta unutar državnih sigurnosnih krugova: „Ove „pokrete“ u našoj zemlji žele da prošire uglavnom grupe i pojedinci poznati po aktivnosti sa anarholiberalističkih pozicija“.[49]

4. Ekonomska, naftna i energetska kriza 1979. godine u Jugoslaviji i stanje u Hrvatskoj

Uvod u veliku svjetsku ekonomsku krizu 1979. godine i „drugi naftni šok“, bila je situacija u Iranu koja je eskalirala izbijanjem iranske revolucije. Prijepori između *British Petroleuma* (BP) i iranske vlade, doveli su do štrajkova radnika u naftnim proizvodnim pogonima u Iranu, nemira te u konačnici zatvaranja iranskih granica i prekida izvoza prijeko potrebne nafte. Igor Dekanić smatra kako su u ovoj situaciji najveći gubitnici bile male zemlje na perifernim dijelovima Europe te zemlje „trećeg svijeta“ upravo zato jer su bogatije zemlje kao npr. SAD, zahvaljujući skupljoj energiji, stekle i razvile nove razvojne sposobnosti i ostvarile prednosti u odnosu na manje razvijene zemlje.[50] U tom kontekstu, negativni impulsi „drugog naftnog šoka“ odrazili su se i na jugoslavensku privredu, koja je itekako osjetila posljedice iranske revolucije. Jedan od glavnih republičkih medija - zagrebački *Vjesnik* - redovito je u svakom izdanju objavljivao članke posvećene naftnoj i općenito privrednoj krizi, i naporima koje je vlast ulagala da se ti problemi čim prije riješe.

Već početkom sedamdesetih godina dolazilo je do postupnog usporavanja gospodarskog rasta u Jugoslaviji, a tijekom sredine osamdesetih godina su se počele naslućivati naznake većih gospodarskih problema. Putem inozemnog zaduživanja i preinvestiranja, standard u Jugoslaviji je tijekom sedamdesetih godina rastao, međutim, kasnije je to došlo na naplatu. Neefikasan i nedjelotvoran jugoslavenski državni aparat nije bio u stanju spriječiti daljnju krizu. Nakon smrti Josipa Broza Tita nije bilo dovoljno političke snage, a ni volje, da se među konfrontiranim republikama nađe kompromisno rješenje. S vremenom se počelo javljati sve jače nezadovoljstvo

[49] Nikica Barić, *Split 1980-ih. Društveni sukobi u sutonu samoupravnoga socijalizma*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019., str. 536.
[50] Igor Dekanić, *Stoljeće nafte: veza između nafte, novca i moći koja je promijenila svijet*, str. 231-235.

među republikama zbog neravnomjernog gospodarskog razvoja i centraliziranog političkog sustava. Konkurentnost domaćih firmi počela je sve više padati zbog loše organizacije i provedbe koncepta samoupravljanja, osobito nakon Zakona o udruženom radu, kada je došlo do bujanja administrativnih sustava u poduzećima. Model samoupravljanja nije polučio željene rezultate te se država, a ni njeni radnici nisu snašli u tako zamišljenom modelu upravljanja svojim radom.[51] Na XI. kongresu Saveza komunista Jugoslavije, koji je održan u lipnju 1978. godine, izneseni su neki od problema samoupravnog socijalizma, a to su regionalni partikularizmi i lokalizmi koji proizlaze iz autarkičnosti gradova, općina, regija i republika.[52]

Između ostalog, autarkičnost se očitovala u pristupu i rješavanju ekoloških problema. Kako bi ustvrdili točne razloge takve situacije, potrebno se osvrnuti na Ustav SFRJ iz 1974. godine. Sukladno članku 87. koji definira opća prava i uvjete, „Radni ljudi i građani, organizacije udruženog rada, društveno-političke zajednice, mesne zajednice i druge samoupravne organizacije i zajednice imaju pravo i dužnost da obezbeđuju uslove za očuvanje i razvoj prirodnih i radom stvorenih vrednosti čovekove sredine kao i da sprečavaju i otklanjaju štetne posledice koje zagađivanjem vazduha, tla, vode, vodotoka i mora, bukom ili na drugi način ugrožavaju te vrednosti ili dovode u opasnost život i zdravlje ljudi“, proizlazi i članak 117., prema kojem stoji sljedeće: „u opštini se uređuje i obezbeđuje zaštita i unapređivanje čovekove sredine“, a „prava i dužnosti opštine utvrđuju se ustavom i statutom opštine.“[53] Sukladno ovim ustavnim definicijama, evidentno je kako su od 1974. godine, lokalne samoupravne jedinice imale iznimno veliku autonomiju koja im je omogućavala da pojedinim ekološkim problemima pristupaju proizvoljno i samostalno. Zbog nepostojanja jedinstvenih republičkih zakonskih okvira, ove ustavne odredbe u mnogočemu su utjecale na (ne)rješavanje ekoloških problema na prostoru SRH.

Unatoč lošoj gospodarskoj dijagnozi, mediji su prenosili vijesti u optimističnom duhu. Mjere koje je država provodila bile su okarakterizirane kao pomak naprijed, a obećavale su se i nove reforme koje su trebale pogurati jugoslavensko gospodarstvo unaprijed. S vremenom se politika ekonomske stabilizacije nije pokazala učinkovitom, a predložene mjere su u potpunosti

[51] Branko Kasalo, „Međunarodni pogledi na krizu u Jugoslaviji 1980.-1987.“, *Disertacija*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2017., str. 79.
[52] *Isto*, str. 77-78.
[53] Joško Humar et al., *Ustav SFRJ: ustavi socijalističkih republika i pokrajina: ustavni zakoni: registar pojmova*, Beograd: Prosveta, Redakcija Zbirke propisa, 1974.

zakazale, te se situacija s vremenom sve više pogoršavala. Odbacivanje zajedničke odgovornosti za situaciju u zemlji bilo je simptomatično za samoupravni model upravljanja u tom razdoblju.[54]

Nedostatak deviza prouzrokovao je nemogućnost uvoza naftnih derivata u dovoljnim količinama što je dovelo do nestašice benzina i drugih derivata 1979. godine.[55] Nestašica se nije odnosila samo na robu široke potrošnje i na uvozne sirovine, već i na sve ostale privredne grane. Tada dolazi do uvođenja bonova na benzin. Glavne ekonomske karakteristike Jugoslavije tijekom osamdesetih godina bile su visoka stopa inflacije, gospodarska nekonkurentnost te devalvacija precijenjenog dinara.[56]

Energetska kriza ukazala je na potrebu sve većeg i bržeg iskorištavanja prirodnih resursa. Tijekom 1979. godine na prostoru Jugoslavije planirana je izgradnja trideset i četiri elektrane (12 hidroelektrana, 16 termoelektrana, 5 termoelektrana-toplana i 1 nuklearna elektrana) u sveukupnoj vrijednosti od 112 milijardi dinara.[57] Akademik i predsjednik radne grupe za energetiku Kraigherove komisije, Hrvoje Požar, u intervjuu za magazin *Start* 1983. godine, izjavio je: „Ne počnemo li odmah ulagati novac u energetiku, morat ćemo reći – nije nam potreban ni razvoj. Ne budemo li forsirali gradnju novih objekata, imat ćemo sve više mraka. Ne budemo li brzo gradili, doći će nam ružna vremena…“[58]

U to krizno vrijeme, na Hvaru je 1979. godine održana *Druga konferencija o zaštiti Jadrana*. Zaključci doneseni na toj konferenciji bili su usmjereni prema postizanju „harmoničnog“ razvoja, napretka i prirodnog očuvanja Jadrana. Preporuke i dokumentacijski materijali doneseni u *Rezoluciji* konferencije, imali su odgojnu ulogu i služili su kao preporuke za daljnji rad svim općinama, mjesnim zajednicama i ostalim tijelima i organima vlasti na jadranskom pojasu. U *Rezoluciji* se ističe iznimna važnost jadranskog područja u sve većoj komunikacijskoj, turističkoj i privrednoj mreži sa Zapadom pa se stoga naglašava želja da se „što prije ostvari zadatak razvojne politike Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije – usuglašavanje društveno-ekonomskog razvoja te zaštite i unaprijeđenja čovjekove okoline“. Zadatak i cilj *Druge konferencije o zaštiti*

[54] Branko Kasalo, „Međunarodni pogledi na krizu u Jugoslaviji 1980.-1987.“, str. 81-83.
[55] Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb: Novi Liber, 2003., str. 352.
[56] Igor Duda, *Pronađeno blagostanje: Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Zagreb: Srednja Europa, 2010., str. 29.
[57] Zoran Gugić, „Grade se 34 elektrane“, *Vjesnik*, 3. siječnja 1979., str. 5.
[58] Stanko Stojiljković, „Svijetla budućnost ili energetski mrak“, *Start*, br. 371., 1983., str. 28-29.

Jadrana bio je da se ustanovi jesu li ostvareni zaključci *Prve konferencije* održane u Opatiji 1974. godine te da se ocijene problemi koji postoje na Jadranu i dotadašnja politika zaštite čovjekove okoline. U *Rezoluciji* se navodi kako se na konferenciji pokazalo kako su „postignuti vrijedni rezultati" te kako se „razvilo javno mnijenje i društvena svijest o potrebi zaštite čovjekove okoline". „Osnovana su društvena tijela" te je uspostavljena međurepublička suradnja pri čemu se posebno istakla uloga *Socijalističkog saveza* i ostalih republičkih tijela u zaštiti čovjekove okoline. U poprilično pozitivnom duhu, ističe se kako je Jadransko more u „cjelini vrlo čisto" te kako znatnija zagađenja postoje samo na priobalnim gradskim dijelovima u kojima dolazi do istovremenog utjecaja više zagađivača. Kao najzagađenije područje ističe se sjeverni Jadran, i to potez Ancona – Pula, ponajviše zbog visoke industrije i dotoka zagađenih voda.[59] Najzagađenije priobalno područje 1979. godine bio je pak Bakarski zaljev. Neki od zagađivača bili su: rafinerija „Rijeka", tvornica papira, tvornica „Torpedo", termoelektrana, koksara itd., dok je sveukupno zabilježeno sto pedeset zagađivača na tom području. Najopasnije su bile otpadne tehnološke vode i cink koji se nalazio na površinskom sloju mora. Nezadovoljstvo situacijom iskazivali su ponajviše sami zagađivači, jer su neki od njih, primjerice „DINA – petrokemija", najviše plaćali troškove istraživanja zagađenja riječkog akvatorija.[60]

Pod pokroviteljstvom *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (JAZU), održan je *Drugi kongres ekologa Jugoslavije* u listopadu 1979. godine u Zadru i na Plitvicama. Na kongresu je sudjelovalo tristo stručnjaka iz čitave Jugoslavije koji su se u svojem znanstvenom djelokrugu bavili i ekološkom problematikom. Za vrijeme trajanja kongresa, podneseno sto pedeset referata te su tiskane dvije knjige *Zbornika drugog kongresa ekologa Jugoslavije*. Na tom kongresu prikazana su dostignuća, problemi i položaj ekologije u Jugoslaviji. Za vrijeme trajanja kongresa prikazan je film posvećen reciklaži smeća te su u Zadru organizirane manifestacije u povodu održavanja kongresa. Otvorene su bile dvije izložbe, a prikazivani su i kraći filmovi s ekološkom problematikom.[61]

[59] Marko Branica ur., *Druga konferencija o zaštiti Jadrana*, sv. 1-2., Hvar: Savjet Republičke konferencije SSRNH, 1979., str. 1-7.
[60] N.N., „Bakarski zaljev je već uništen, a zagađivači se prepucavaju", *Vjesnik*, 5. svibnja 1979., str. 8.
[61] Slavko Matić, "Drugi kongres ekologa Jugoslavije", u: *Šumarski list*, Vol. 103., No. 11-12., 1979., 523-640., str. 620-626.

Iznimno značajan događaj koji je obilježio 1979. godinu i označio početak samoorganiziranja građana i protestnih strujanja poradi ekoloških problema, bio je prosvjed protiv izgradnje tvornice sintermagnezita u Omišu. Sukladno ustavnom pravu na zaštitu okoliša, građani su u šest točaka tražili da se spriječi zagađenje okoliša, a implicitno i narušavanje ljudskog zdravlja. Okupljeni građani nisu bili u načelu protiv industrijskog razvoja i napretka, već su tražili da se gradi ona industrija koja ne bi štetila razvoju turizma na tom području. Jedna od mogućnosti koje su spominjali prosvjednici bila je da se izgradi hotelski kompleks na mjestu gdje je planirana izgradnja tvornice.[62] O demonstracijama je pisala Vesna Kusin, reporterka *Vjesnika* koja je dolazila u Omiš i pomno pratila razvoj situacije.

Rezultati prosvjeda bili su uspješni: 7. travnja 1979. godine organizirano je potpisivanje peticije protiv izgradnje tvornice sintermagnezita koju je potpisalo više od tri tisuće stanovnika tog kraja (apsolutna većina). Peticija s potpisima građana poslana je Skupštini općine Omiš, Saboru SRH, nizu ostalih republičkih institucija i sudionicima Druge konferencije o zaštiti Jadrana. Tada su pokrenute brojne rasprave u stručnoj i široj javnosti. Održan je i referendum na kojem je oko 98,7% stanovnika iskazalo negativno mišljenje o izgradnji tvornice. Tijekom ljeta 1979. godine, Sabor SRH zaprimao je brojne dopise i referendumsku dokumentaciju od lokalnih tijela vlasti iz okolnih mjesta koji su se također protivili izgradnji tvornice. Primjera radi, 3. kolovoza 1979. godine, mjesna zajednica mjesta Duće poslala je Saboru SRH odluku prema kojoj je vidljivo kako se na referendumu 98,70% stanovnika izjasnilo da se protivi izgradnji tvornice.[63] Shodno negativnom javnom mnijenju, vlast je bila prisiljena zaustaviti izgradnju tvornice. Bio je to epohalan ekološki događaj koji je po prvi put prikazao kako se voljom većine građana uspješno spriječila država u ostvarenju svojih ciljeva.

5. Društveno i gospodarsko stanje tijekom osamdesetih godina, ekološki problemi i razvoj ekološkog pokreta

Situacija u Jugoslaviji tijekom osamdesetih godina postajala je sve alarmantnija po pitanju zaštite okoliša. Neki od problema tog vremena bili su: kronični nedostatak obradivog zemljišta za urbani i industrijski razvoj; depopulacija planinskih područja i prenaseljenost ravničarskih krajeva;

[62] HR-HDA-1081, kut. 1232., br. 3076/1979., *Ekološki prosvjedi u Omišu 1979. – ad hoc zbirka.*
[63] *Isto*.

suša i poplave, zagađenje i nestašica pitke vode; smanjenje površine šuma te povećana uporaba gnojiva i kemijskih pesticida u poljoprivredi. Ekonomska i energetska kriza koja je vladala u to vrijeme nije pogodovala rješavanju problema na republičkim nivoima, a ni na državnoj razini.[64] Nakon Titove smrti, u društvu se javila psihoza, karakteristična za takav tip zajednice u kojoj je godinama građen kult ličnosti. U javnosti su se tada sve više počele javljati informacije o sve težoj financijskoj situaciji. Ljudi su bili zaprepašteni činjenicom kako je 1979. godine vanjsko trgovinski deficit iznosio više od sedam milijardi dolara, a 1980. godine vanjski dug više od dvadeset milijardi dolara.[65]

Smrt Josipa Broza Tita, ekonomska, naftna i energetska kriza, rast nacionalizma, vojno-politička situacija u svijetu, teme su koje su postupno preuzimale primat u ondašnjoj štampi koja je posljedično tome smanjivala, ali ne izostavila u cijelosti, broj članaka ekološke tematike. Stvorena je svojevrsna apatija u društvu zbog prijašnjeg zasićenja javnosti tekstovima o ekološkim problemima.[66] Slabija zastupljenost tema ekološke problematike trajala je sve do negdje polovice osamdesetih godina, kada se u jeku energetske krize počinju javljati ekološki problemi zbog izgradnje termoelektrana, hidroelektrana i nuklearnih elektrana. U periodu od 1984. godine, počinje postepena intenzifikacija ekoloških problema u javnosti što se jasno vidi po broju objavljenih novinskih članaka.

Analizom arhivske građe i periodike, manifestno je kako je na području SRH tijekom osamdesetih godina postojalo mnoštvo ključnih ekoloških problema od kojih ćemo izdvojiti samo neke nama specifične i tada medijski najaktualnije: sigurnost nuklearne elektrane Krško (NE Krško) i pitanje daljnje izgradnje nuklearnih elektrana i hidroelektrana; problemi oko izgradnje termoelektrane Plomin II. (TE Plomin II.); zagađenje Kaštelanskog zaljeva; izlijevanje otpadnih tvari iz Neuma u Malostonski zaljev; zaštita Jadranskog mora; zagađenje rijeke Save; pretjerana uporaba pesticida i zagađenje grada Splita.

Osamdesetih godina gotovo da nije postojao grad koji se nije borio s ekološkim problemima. Šibenik, Split, Zagreb, Dubrovnik, Rijeka i brojni drugi gradovi i mjesta bili su

[64] Hrvoje Petrić, „About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia“, str. 175.
[65] Branko Kasalo, „Međunarodni pogledi na krizu u Jugoslaviji 1980.-1987.“, str. 80-81.
[66] Wollfy Krašić, “Ekološke teme na stranicama časopisa Arena”, str. 141.

žarišne točke unutar širokog mozaika nagomilanih i neriješenih ekoloških pitanja: opasna industrijska postrojenja, onečišćenja vode, neriješena odlagališta otpada itd. Zbog drastičnih onečišćenja dolazilo je nerijetko i do pomora nekih životinjskih vrsta u rijekama i moru. Lokalno stanovništvo podnosilo je brojne nedaće zbog industrijskih postrojenja koja su ispuštala opasne otrove, kemijske supstance i čestice koje su ugrožavale njihovo zdravlje. Na prostoru čitavog priobalnog pojasa situacija je bila alarmantna, tim više jer se radilo o turističkom području od kojeg je zemlja imala višestruke novčane koristi.

Početkom osamdesetih godina i Crkva u svijetu se aktivnije uključila u ekološka pitanja, iako je o zaštiti prirode i njenom očuvanju bilo riječi i u dokumentima crkvenog učiteljstva iz ranijeg razdoblja (enciklika *Gaudium et Spes*, 1965., *Populorum Progressio*, 1967.).[67] Papa Ivan Pavao II. je u svojim enciklikama (*Redemptor Hominis*, 1979., *Laborem Exercens*, 1981.), porukama, audijencijama i sl., tijekom čitavog vremena svojeg pontifikata ukazivao na goruće ekološke probleme u svijetu i pozivao na njihovo rješavanje. U enciklici *Sollicitudo rei Socialis* iz 1987. godine, papa je govorio o ograničenosti prirodnih resursa i o potrebi buđenja svijesti ljudi. U toj enciklici, papa je kritizirao političke demagogije koje ne poštuju ritam prirode i njeno očuvanje.[68] Jasno je kako se papa u većini slučajeva referirao na komunistički gospodarski sustav koji se temeljio na neprekidnoj i nekontroliranoj eksploataciji prirodnih resursa. Dakako, kritike od strane pape bile su upućene i zapadnim - kapitalističkim zemljama.

O važnostima hitnih promjena, svjedoči nam i činjenica kako je 16. travnja 1982. godine održan sastanak članova *Republičkog Odbora*, *Sekcije za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline* i *Sekcije za odgoj* RK SSRNH na kojem su razmatrani programi i planovi rada i sudjelovanja učenika i nastavnika u akcijama zaštite čovjekove okoline i unaprjeđivanja higijenskih i estetskih uvjeta u odgojno-obrazovnim ustanovama na području SRH. Na tom sastanku utvrđeno je kako su škole i ostale odgojno-obrazovne institucije učinile mnogo do sada na polju zaštite i očuvanja okoliša, međutim, konstatirano je i kako postoje brojne odgojno-obrazovne ustanove koje nisu pokazale dovoljno razumijevanja i interesa za ova životna pitanja. Kako bi se cijela situacija poboljšala, *Republički odbor* i *Zavod za prosvjetno-pedagošku službu* SRH preporučili su svim

[67] Valentin Pozaić, ur., *Ekologija : Znanstveno-etičko-teološki upiti i obzori*, 1991., str. 325.
[68] Marijan Biškup, „Ekološki problemi u spisima pape Ivana Pavla II.“, u: *Socijalna ekologija*, Vol. 9., No. 1-2., 2000., str. 50-51.

obrazovno-odgojnim institucijama da prošire, poboljšaju i revitaliziraju svoje programe i ideje za zaštitu i očuvanje okoliša. Ističe se kako je briga za okoliš obveza svakog nastavnika i učenika.[69]

Na sjednici *Sekcije za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline* održanoj 13. prosinca 1982. godine, pozitivno je ocijenjen, uz izvjesne nadopune, i podržan, prijedlog Programa zaštite i unaprijeđenja okoline i prostornog uređenja u SRH u periodu od 1981. do 1983. godine. Na tom sastanku iznjedrile su se brojne kritike na dotadašnje stanje i pristup u rješavanju ekoloških problema u društvu. Na prvom mjestu ističe se nedovoljno osvješćivanje i ne implementacija ekoloških ideja unutar društva. Osim toga, kritika je upućena i na ne davanje ocjene vrijednosti dotadašnjeg stanja prirode čime se direktno izvršila degradacija okoline na privredni razvoj. U programima štabova za teritorijalnu i civilnu zaštitu nisu implementirane mjere za zaštitu okoliša. Međurepublička suradnja je izostavljena dok je pak međunarodna prenaglašena. Dio programa koji govori o ioniziranom zračenju i nuklearnom programu nije potpun i cjelovit te nedostaju dijelovi koji govore o organizaciji, radu i budućnosti nuklearnih elektrana.[70] Na tom sastanku izglasane su neke prioritetne akcije za SRH: potreba sastavljanja izvještaja za cjelokupnu 1982. godinu; izmjene i dopune Prostornog plana SRH kao i Prostornih planova društveno-političkih zajednica, a u skladu sa Zakonom o prostornom planiranju; obaveza izrade studija o utjecaju na okolinu za sve objekte čijom bi se izgradnjom, upotrebom ili tehnologijom rada mogla narušiti vrijednost čovjekove okoline i izvršavanje obaveza po programu međunarodne suradnje. U konačnici, ističe se važnost i nužnost sastavljanja dugoročnog financijskog plana za navedene aktivnosti.[71]

Prema *Informacijama o kaznenoj zaštiti čovjekove okoline*, dokumentu iz prosinca 1983. godine, koji je nastao u produkciji Javnog tužilaštva Hrvatske, prezentirani su statistički podatci o kaznenim postupcima pokrenutima zbog zagađivanja okoliša. U periodu od 1. siječnja 1978. do 30. lipnja 1983. godine prijavljeno je trideset i osam osoba, sedamnaest ih je optuženo, a dvoje osuđeno. U istom periodu je zbog privrednog prijestupa zagađivanja voda prijavljeno pedeset i devet pravnih osoba, četrdeset i devet optuženo, a trideset i četvero osuđeno. Kod svih optuženih

[69] HR-HDA-1228, kut. 278., „Zapisnik sa sastanka *Republičkog Odbora*, *Sekcije za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline* i *Sekcije za odgoj* RK SSRNH“, 16. travnja 1982., str. 1.
[70] HR-HDA-1228, kut. 278., „Zapisnik sa sjednice *Sekcije za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline“,* 13. prosinca 1982., str. 1-2.
[71] *Isto*, str. 2.

radi se o zagađivanju vode i mora ispuštanjem nepročišćenih tehnoloških otpadnih ili fekalnih voda ili ulja. Počinitelji su pretežito odgovorne osobe iz organizacija udruženog rada (OOUR), dok se pak najmanje radi o običnim građanima. Najveći broj prijava zaprimljen je sa područja Rijeke (25), zatim Osijeka (19); Splita (17); Pule (12) i na koncu, najmanje, iz Zagreba (10). Ilustracije radi, OOUR „Poljoprivreda", „PPK" iz Karlovca i odgovorna osoba, osuđeni su zbog toga što su 6. i 7. rujna 1981. godine na stočnoj farmi, iz bazena za otpadnu vodu, prepumpavanjem ispustili oko 600 kubičnih metara otpadne vode u melioracijski kanal koji se ulijeva u konačnici u rijeku Kupu. Počinjena je ogromna šteta za zdravlje ljudi i riblju populaciju te su izrečene novčane kazne u iznosu od deset tisuća dinara za poduzeća, i tri tisuće za odgovornu osobu.[72]

Očito je kako broj prijavljenih i kaznenih slučajeva zagađivanja okoliša predstavljao samo neznatni postotak stvarnog zagađivanja. Evidentno je kako i sam krivični postupak bio neefikasan s obzirom da su samo dvije osobe osuđene u tom periodu. Nešto je efikasnija bila privredno-kaznena represija, ako uzmemo u obzir da su osuđene trideset i četiri pravne osobe zbog zagađivanja voda. Ilustracije radi, tijekom 1984. godine formirana je *Vodoprivredna inspekcija*, međutim samo dva izvršitelja pokrivala su područje od četrnaest gradskih općina u sklopu grada Zagreba. Upravo zbog tog manjka ljudstva, 1984. godine su zabilježene samo četiri kaznene prijave.[73] O nedostatnim normama kaznenog sustava i o njegovoj neefikasnosti, govorili su i zagrebački odvjetnici, koji su svoju 120. obljetnicu postojanja 1988. godine, posvetili temama iz zaštite čovjekove okoline.[74]

Na području grada Zagreba je od 1978. godine planirana izrada katastra zagađivača, međutim to nije ostvareno. Kritike na rad zagrebačke gradske uprave stizale su i od zagrebačkog *Vjesnika*: „O kažnjavanju se mnogo govori, ali malo radi. Podatci govore da ponekad prođe cijela godina a da se za nesavjesnost kazni samo jedan zagađivač u republici. Praksa pokazuje da pri pokretanju odgovornosti više razumijevanja ima za prijestupnike nego za okoliš".[75] Nezadovoljstvo načinom kažnjavanja iskazivala je i *Sekcija za zaštitu i unapređenje čovjekove*

[72] HR-HDA-1228, kut. 278., br. 0-28/83, „Informacija o kaznenoj zaštiti čovjekove okoline (kroz period od 1. 1. 78 do 30. 6. 1983. g.", prosinac 1983., str. 1-2.
[73] HR-HDA-1228, kut. 278., „Izvještaj o provođenju Društvenog dogovora o zajedničkim akcijama općina i gradova na sprečavanju zagađivanja voda u slivu rijeke Save", svibanj 1984., str. 8.
[74] Vlado Rajić, „Eko-paragraf", *Vjesnik*, 15. ožujka 1988., str. 5.
[75] B. PO., „Gdje je popis zagađivača?", *Vjesnik*, 24. veljače 1987., str. 7.

okoline. „Zagađivanje okoliša rijetko se prijavljuje, a još rjeđe kažnjava!“ – rečeno je na sjednici *Sekcije* u veljači 1987. godine. Veliki broj prijava zastarijevao je prije sudskih rješenja, a postupak dokazivanja krivaca bio je u potpunosti neefikasan. Novčane kazne bile su neprimjereno male, a općinske inspekcijske službe za nadzor okoline nisu bile kvalitetno obučene. Kao primjeri tome navedene su vode Kopačkog rita koje su iz prve dospjele gotovo do treće grupe, i nestanak desetak vrsta riba iz Drave. „Krajnje je vrijeme da prestanemo s prešutkivanjem takvih i sličnih pojava jer posljedice zagađenja bit će sve teže“ – zaključeno je na sastanku.[76]

O alarmantnosti stanja po pitanju zagađenja voda, svjedoči nam i činjenica kako je u veljači 1984. godine, izneseno čak tristo prijedloga za novi Zakon o vodama. Novim Zakonom uvedena je obaveza donošenja plana za zaštitu voda na prostorima pojedinih općina čime se planiralo spriječiti zagađenje. Utvrđena je i odgovornost za eventualne štete koje bi proizašle iz kršenja Zakona.[77]

U obrazloženju *Hortikulturnog udruženja SR Hrvatske*, možemo iščitati zabrinutost i kritičan pogled na stanje u društvu, koje proizlazi dobrim dijelom iz nekvalitetne okolišne zakonske regulative. Pitanje okoliša je tek „simbolično i marginalno navedeno u nekim Zakonima, a da se istom nije posvetio niti jedan članak“ – stoji u obrazloženju.[78]

Prema *prijedlogu Nacrta Zakona o prostorima zelenila i rekreacije u naseljima i krajinama* iz 1981. godine, utvrđeno je kako postoji stvarna ekološka opasnost te kako je svrha ovog Zakona da se na temelju znanstvenih spoznaja zaštiti čovjekova okolina. Prema članku 4., 5. i 6. ovog Zakona, navedeno je kako su građani, OOUR-i, općine i društveno-političke organizacije odgovorni za zaštitu cjeline prirodnih sustava zelenila. U članku 32. ističe se kako su općine dužne uskladiti ili donijeti svoje odluke o zelenim površinama prema stavkama ovog Zakona. Ovaj složeni zbir pravnih članaka govori nam kako su općine u to vrijeme imale stvarnu autonomiju po pitanju uređenja prostora i rješavanja ekoloških problema. To nam i svjedoči članak 22. u kojem se spominje kako su općine dužne „pobliže urediti odnose u pogledu održavanja zelenila i vanjskog

[76] B. Petrović, „Oštrije protiv zagađivača“, *Vjesnik*, 26. veljače 1987., str. 17.
[77] „Tri stotine prijedloga za novi Zakon o vodama“, *Delegatski vjesnik*, 9. veljače 1984., str. 1-2.
[78] HR-HDA-1228, kut. 278., „Obrazloženje nacrta Zakona o prostorima zelenila i rekreacije u naseljima i parkovima“, *Hortikulturno udruženje SR Hrvatske*, travanj 1981., str. 1-2.

okoliša“ na svojem području, pri čemu glavnu ulogu imaju Općinske skupštine, koje svojim odlukama propisuju obveze po pitanju održavanja standarda okoliša.[79]

Zapanjujuća nebriga općina o okolišu jasno se projicirala 1987. godine kada je trebalo ispuniti upitnik *Republičkog komiteta za građevinarstvo, stambene i komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline* o stanju okoliša na području SRH. Upitnik je trebao sadržavati stručne informacije o stanju na terenu te je na njegovu izradu potrošeno devet milijuna dinara. Informacije iz upitnika trebale su postati dio glavnog koordinacijskog plana za razvoj i zaštitu okoliša na razini čitave republike. Općine su taj upitnik vrlo olako shvatile pa su vraćale velikim dijelom nepopunjene upitnike sa samo 40% cjelovitih odgovora. Grad Dubrovnik tako primjerice nije odgovorio na upit o postotku smanjenja šumskih površina, iako su brojni požari tada uništili veliki dio šumskog blaga dubrovačke općine.[80]

5.1. *Zagađenje rijeke Save*

Na sjednici *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline* održanoj 21. prosinca 1984. godine, raspravljalo se o još jednom gorućem problemu: zagađenosti rijeke Save. Utvrđeno je kako nije napravljeno ništa konkretno kako bi se zaštitilo slivno područje rijeke i kako je zagađenje sve veće, unatoč činjenici kako je potpisan sporazum između općina koje se nalaze uz rijeku, četiri republike i pokrajine. Utvrđeno je kako organi vlasti moraju bolje paziti na provedbu i poštivanje zakonskih regulativa te kako se kršenje istih mora strogo sankcionirati.[81]

Prema podatcima u službenom *Izvještaju o provođenju Društvenog dogovora o zajedničkim akcijama općina i gradova na sprečavanju zagađivanja voda u slivu rijeke Save* iz travnja 1985. godine, spomenuto je kako se postotak zagađenja sve više povećava i to ponajviše kemijska zagađenja, zagađenja naftom i njenim derivatima, zagađenja pesticidima i drugim aplikativnim sredstvima koja se koriste u poljoprivredi. Simptomatično je kako se spominje da „zagađenje rijeke Save nije samo problem vodoprivrednih struktura, već čitavog društva, te je potrebno da se sagleda postojeća problematika i ustvrde dugoročna rješenja“. Veliki problem bio

[79] HR-HDA-1228, kut. 278., „Prijedlog Nacrta Zakona o prostorima zelenila i rekreacije u naseljima i krajinama“, travanj 1981. godine, str. 1-11.
[80] Aleksa Crnjaković, „Šume na papiru“, *Vjesnik*, 29. lipnja 1987., str. 4.
[81] HR-HDA-1228, kut. 278., „Konstatacije i zaključci sa sjednice Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline održane 21. prosinca 1984. godine“, 21. prosinac 1984., str. 1-2.

je i manjak financijskih sredstava u općinskim proračunima, potreban kako bi se programi i planovi zaštite riječnog područja proveli i realizirali.[82]

U periodu od 1965. do 1975. godine stopa porasta zagađenja iznosila je 25% dok je nakon 1975. godine na dalje stopa bila 2,5%. Zalaganjem *Samoupravne vodoprivredne interesne zajednice Sava*, građeni su sistemi zaštite kojima je zaustavljen trend pogoršavanja na nekoliko lokacija.[83] U *Izvještaju* se također spominje kako se oko 80% otpadnih voda godišnje ispuštalo u kanalizaciju i u vodotokove rijeke Save. Uređaji za pročišćavanje nisu u većini slučajeva održavani dok neki nisu bili ni u funkciji. Rast stope zagađenja povezan je sa zastarjelošću tehnološke opreme i neprimjerenom uporabom iste što je posljedica neodgovornog ponašanja. Tijekom lipnja 1984. godine, zagađenje je bilo na najvećem nivou što je dovelo do velikog pomora riba u Savi, Kupi i Odri. Zagađenje je zabilježeno i na području izvorišta zagrebačkog vodovoda: Žitnjaku I-II., Šašnjaku, Staroj Lozi itd.[84] Loše stanje rijeke Save dovelo je i do nemogućnosti korištenja iste za hlađenje nuklearne jezgre u Krškom.[85] Osim toga, velika količina klora ispuštana je u Savu iz tvornice „Đuro Salaj", no o tome se nije ništa javno govorilo iako su državni dužnosnici i članovi *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline* bili upoznati s time.[86]

Praćenjem kvalitete vode rijeke Save na graničnom profilu sa susjednom SR Slovenijom i SR Bosnom i Hercegovinom, zaključeno je kako kvaliteta tih voda nije u skladu sa propisanom kvalitetom klasifikacije za međurepubličke vodotoke što je također jedan od uzročnika lošeg stanja u globalu.[87]

5.2. *Pitanje Malostonskog zaljeva*

Na zahtjev *Sekcije općinske konferencije SSRNH Dubrovnik za zaštitu čovjekove okoline*, održana je 2. prosinca 1980. godine sjednica *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline* na

[82] HR-HDA-1228, kut. 278., „Izvještaj o provođenju Društvenog dogovora o zajedničkim akcijama općina i gradova na sprečavanju zagađivanja voda u slivu rijeke Save", str. 1-8.
[83] *Isto*, str. 2-10.
[84] *Isto*, str. 3-4.
[85] HR-HDA-1228, kut. 278., „Stenografski zapisnik sa sastanka o nekim ekološkim problemima, održanog 1. veljače 1982. godine u prostorijama Predsjedništva SRH", 1. veljače 1982., str. 13.
[86] *Isto*.
[87] HR-HDA-1228, kut. 278., „Izvještaj o provođenju Društvenog dogovora o zajedničkim akcijama općina i gradova na sprečavanju zagađivanja voda u slivu rijeke Save", str. 5.

kojoj se raspravljalo o zaštiti Malostonskog zaljeva. Iz rasprave je vidljivo da u području Malostonskog zaljeva nisu bili usklađeni interesi za njegov razvoj, turizam i marikulturu.[88] Još od rimskoga doba, Malostonski zaljev bio je poznat po uzgoju školjkaša. U periodu osamdesetih godina, količina uzgojenih dagnji i kamenica u Malostonskom zaljevu iznosila je oko 90% proizvodnje Jugoslavije. Tijekom 1984. godine, društvena uzgajališta u zaljevu preuzela je „Saponija-Osijek" i OUR „Dalmacijabilje" iz Dubrovnika.[89]

Malostonski zaljev proglašen je jedinstvenim područjem na Jadranu te ga je iz tog razloga bilo potrebno sačuvati od bilo kojeg oblika ekološkog zagađenja. Prilikom izgradnje objekata i planiranju zahvata na tom području, određeno je da se mora napraviti studija i uzeti u obzir mogući utjecaj na okolinu što je u skladu sa zakonom i stavovima *Rezolucije Druge konferencije o zaštiti Jadrana*. Posebna pažnja bila je usmjerena na raspravu o izgradnji turističkih komplekasa od deset do četrnaest tisuća smještajnih kapaciteta na području Neuma te o mogućem negativnom utjecaju na tradicijsko školjkarstvo u području zaljeva. S obzirom da je za školjkarstvo potrebna visoka stopa čistoće mora, a filtriranje otpadnih voda nije bilo moguće održavati do potrebne razine, pretpostavljeno je kako ta izgradnja nije moguća. Istaknuto je kako se nova radna mjesta i profit ne mogu mjeriti sa prirodnom vrijednosti tog područja. Na sjednici je dogovoreno kako se *općinske konferencije SSRNH* te *Izvršna vijeća Skupština* općina Neum i Dubrovnik moraju dogovoriti o zajedničkom planiranju namjene tog prostora.[90]

Na zahtjev mjesne zajednice Mali Ston, *Sekcija za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline* usuglasila se da se akvatorij zaljeva Bistrine i Malog Stona svrsta u prvu kategoriju mora te da je potrebno da se osigura propisna i zakonska vrijednost kvalitete mora. U slučaju da općine ne pronađu zajednički dijalog u određenom roku, *Sekcija* je odredila da će pronaći međurepublički dijalog i ustvrditi rješenje na višim instancama.[91]

[88] HR-HDA-1228, kut. 278., „Izvod iz zapisnika *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline*", 2. prosinca 1980., str. 1.
[89] Adam Benović, „Razvoj marikulture u Kanalu Malog Stona", u: *Morsko ribarstvo*, Vol. 32, No. 1., 1980., 26-28., str. 26-28.
[90] HR-HDA-1228, kut. 278., „Izvod iz zapisnika *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline*", 2. prosinca 1980., str. 2-3.
[91] *Isto*, str. 2.

JAZU je 1982. godine organizirala znanstveno savjetovanje na temu: „Malostonski zaljev – prirodna podloga i društveno valoriziranje“ na kojem su doneseni određeni zaključci i preporuke radi optimalnijeg iskorištavanja i zaštite tog najpogodnijeg jadranskog lokaliteta za uzgoj školjkaša i riba. Osnovna preporuka bila je da se Malostonski zaljev s obalom proglasi parkom prirode. Prema mišljenju stručnjaka iz JAZU, fizikalna, kemijska, biološka i u cijelosti ekološka svojstva Malostonskog zaljeva ne dopuštaju unošenje otpadnih voda, jer bi se i nakon biološkog čišćenja akvatorij opterećivao mineralnim solima, što bi kao posljedicu imalo poremećaj sadašnje biološke ravnoteže ekosistema. Otpadne vode se ni nakon najvišeg stupnja čišćenja, ponajviše zbog opasnosti od virusne kontaminacije i epidemije, ne bi smjele unositi u Malostonski zaljev i njegove ogranke. Stručnjaci su također upozorili na zagađivanje priobalja Malostonskog zaljeva iz kojeg pritječu podzemne vode koje se ulijevaju u rijeku Neretvu. JAZU je pozvala na donošenje društvenog dogovora o zaštiti i unaprjeđivanju akvatorija Neretljanskog kanala i osobito Malostonskog zaljeva između općina Dubrovnik, Neum, Metković i Ploče. Osim toga, JAZU je preporučila da SFRJ istakne Malostonski zaljev kao jedno od mogućih područja budućeg protokola o specijalno zaštićenim područjima Sredozemlja.[92]

O problemu Malostonskog zaljeva govorilo se i 1. veljače 1982. godine na sjednici *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline*. Iako nisu doneseni nikakvi konkretni zaključci, utvrđeno je kako je potrebno postići zajednički dogovor oko korištenja tog prostora te kako je nužno da se objasni dužnosnicima iz BiH, da se osim puke investicije radi o višim interesima čitave zemlje.[93]

Tijekom sredine devedesetih godina, nastavljeni su prijepori oko Malostonskog zaljeva, ponajviše zbog želje bosanskohercegovačkih vlasti da se u Neumu napravi teretna luka koja bi preuzela ulogu Ploča, međutim takva odluka dugoročno bi utjecala na onečišćenje zaljeva. Pokret prijatelja prirode „Lijepa naša“ iz Kaštel Štafilića snažno je protestirao protiv izgradnje luke.[94]

[92] N. N., „Malostonski zaljev – park prirode“, *Vjesnik*, 12. siječnja 1982., str. 3.
[93] HR-HDA-1228, kut. 278., „Stenografski zapisnik sa sastanka o nekim ekološkim problemima, održanog 1. veljače 1982. godine u prostorijama Predsjedništva SRH“, 1. veljače 1982., str. 37.
[94] M. Mo., „Otpad bi uništio školjke i ribe“, *Vjesnik*, 20. rujna 1993., str. 3.

5.3. *Zagađenje grada Splita*

U periodu osamdesetih godina, grad Split susreo se sa velikim problemom održavanja čistoće. Jedan od ozbiljnih izvora zagađenja bio je industrijski bazen na solinsko-kaštelanskom području. Osim toga, tu je bilo aktualno i neriješeno pitanje odvodnje kanalizacijskih i otpadnih voda u more. Loše stanje i nebriga za okoliš bila je evidentna i po zapuštenosti simboličkih i povijesnih dijelova Splita, kao što su park-šuma Marjan i povijesna jezgra grada s Dioklecijanovom palačom.[95]

Dva novinara *Nedjeljne Dalmacije*, Miljenko Smoje i Joško Čelan, u svojim člancima istaknuli su kako je Split bio zagađen u potpunosti te kako su glavni krivci bili zapravo stanovnici koji su se ponašali neodgovorno prema okolišu. U jednom dijelu članka, Miljenko Smoje piše: „A ča se more kad smo mi divji svit, kad je ovo divjački grad? A svima nan je doma čisto, uredno, jemamo sjajne parkete, tapete, koltrine, lustere. Doma smo čistunci, vanka šporkačuni“.[96]

Iščitavanjem članaka koji su objavljivani u tom periodu u gradskim listovima, možemo uočiti neke goruće probleme tog vremena: manjak zelenih površina, prljavština po ulicama i otpad u gradskoj jezgri, nepostojanje kvalitetne i dostatne mreže javne rasvjete, zapuštene fasade i sl., a sve kao posljedica neodgovornog ponašanja stanovnika i neadekvatnog djelovanja gradske „Čistoće“. Splitu je tada, aproksimativno rečeno, prijetilo da se „uguši u vlastitom smeću“.[97] Na sjednici *Društveno-političkoga vijeća Skupštine općine Split*, održanoj u svibnju 1984. godine, članovi vijeća složili su se kako je manjak financijskih sredstava bila srž problema zbog čega „Čistoća“ nije mogla djelovati kako je trebala. Ilustracije radi, 1984. godine je za *Splitsko ljeto* izdvojeno dvije i pol milijarde, dok je za održavanje grada izdvojeno samo četiri milijarde dinara. Osim toga, problematični su bili i sami stanovnici koji nisu vodili računa prilikom bacanja smeća, a često su kante krali ili uništavali. S obzirom da nije bilo kontejnera, ljudi su bacali otpatke po podu što djelatnici „Čistoće“ nisu htjeli skupljati. Direktor „Čistoće“ istaknuo je kako je grad u relativno dobrom stanju s obzirom na nedostatak mehanizacije i ljudstva u gradskoj komunalnoj

[95] Nikica Barić, *Split 1980-ih. Društveni sukobi u sutonu samoupravnoga socijalizma*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019., str. 518.
[96] *Isto*, str. 519.
[97] *Isto*, str. 519-520.

službi.[98] Zbog neplaniranih troškova, financijska sredstva koja su dodjeljivana komunalnoj službi trošena su prebrzo i neplanski što je dovelo do smanjivanja standarda čistoće grada, pa se tako primjerice do kraja 1984. godine nisu prali kolnici.[99]

O problemu zagađenja grada pisao je i list *Slobodna Dalmacija* u kojem je početkom listopada 1986. godine objavljeno nekoliko fotografija koje ukazuju na gomile smeća po gradskim ulicama. Usprkos objavljenim fotografijama i kritikama koje su uputili novinari *Slobodne Dalmacije* gradskoj „Čistoći", smeće se u tim ulicama nije uklonilo, već naprotiv, sve više se nagomilavalo. Stanje čistoće i komunalne opremljenosti nije bilo zadovoljavajuće ni u ostalim općinama koje su bile dio Gradske zajednice općina Split. Neki od problema na tim područjima bili su: neispravna i nedostatna javna rasvjeta, neispravna i minimalna mreža telefonskih govornica, zapuštene zelene površine i loš sustav javne čistoće.[100] Gordana Kosanović, predsjednica Skupštine općine Split je krajem 1987. godine jednom prilikom izjavila: „Danas, plaćamo ceh jednom intenzivnom rastu grada koji je bio praćen neplanskom, stambenom i privrednom i komunalnom izgradnjom".[101]

Jedan od akutnih problema grada bili su i štakori. Naime, već spomenuti novinar Smoje je u travnju 1988. godine pisao u jednom od svojih članaka o štakorima u gradu kojih je bilo sve više. Javno zdravlje građana bilo je ugroženo, a nadležne vlasti nisu mogle izdvojiti dovoljno financijskih sredstava da se provede sustavna deratizacija. Na taj problem upozoravao je i Zoran Dunđerski, biolog iz Instituta za pesticide i zaštitu životne sredine u Zemunu.[102]

Na Karepovcu se nalazio splitski deponij otpada koji je bio u funkciji još od 1960-ih. Od 1970-ih se spaljivao otpad što je dovelo do toga da je ta lokacija ostala u upotrebi duže od planiranog. Još šezdesetih godina predviđalo se kako će za desetak godina taj deponij biti zasićen, zbog čega je Građevinski fakultet u Splitu započeo sa kreiranjem planova za početak razvrstavanja

[98] *Isto*, str. 520.
[99] *Isto*, str. 522.
[100] Nikica Barić, *Split 1980-ih. Društveni sukobi u sutonu samoupravnoga socijalizma*, str. 522.
[101] *Isto*, str. 524.
[102] *Isto*, str. 522-523.

otpada. Iako su postojali neki planovi za osnivanje centra za reciklažu otpada, ništa se od navedenog nije realiziralo zbog nedostatka sredstava.[103]

Osim problema odlagališta otpada, treba navesti i nezadovoljavajući sistem kanalizacije i odljeva otpadnih voda koji je doveo do toga da je splitska gradska luka postala, metaforički rečeno, „najveća septička jama“ na Jadranu. Od 1974. godine napravljen je i postavljen podmorski ispust koji je trebao odvojiti otpadne vode od obale, pročistiti ih i ispustiti u Brački kanal. Međutim, taj ispust nije funkcionirao kako treba i nije pročišćavao otpadne vode u onoj mjeri u kojoj je to bilo potrebno. Oko 70% otpadnih voda izlijevalo se u gradsku luku.[104] Još k tome, brojni stambeni objekti u Splitu nisu bili spojeni na kanalizaciju, a gradska komunalna služba nije imala dovoljan broj vozila za pražnjenje i odvoz fekalija iz septičkih jama.[105]

Izgled i vizura Marjana tijekom osamdesetih godina bila je poražavajuća. Komunalna služba nije čistila to područje dovoljno dobro. Obrtnik i ljubitelj prirode, Karlo Grenc, snimio je videokamerom 1988. godine stanje na Marjanu i to prezentirao brojnim gradskim političkim akterima. Prizore koje su mogli vidjeti bili su: „Razbijene klupe, pokidana zaštitna žica, uništeni dijelovi glavne šetnice, pravi deponij smeća, razbijena ulazna vrata i rampe, dotrajale barake, odložen građevinski materijal, polomljena stabla, nakupljen korov i zapuštene plaže (…)“.[106]

Drastično onečišćenje je od sedamdesetih godina bilo zabilježeno i na području povijesne jezgre Splita (Dioklecijanova palača i okolne ulice). U novinskom listu *Nedjeljna Dalmacija* izlazile su brojne kritike na račun stanja u samom centru grada. O neorganizaciji gradske vlasti i komunalnog sustava svjedoči nam citat iz jednog članka objavljenog 1988. godine u već spomenutom listu: „Tko upravlja, vlada, dirigira „radnjama“ u carskoj palači? Svi i nitko! Uvijek je tako: kad svi upravljaju – nitko ne upravlja. Kad svi „vladaju“ – nitko ne vlada, molim lijepo…“[107] Iste godine objavljen je još jedan članak u kojem se spominje kako je gradska jezgra bila prepuna otpadaka, narkomanskih šprica, metala i glomaznog otpada.[108]

[103] *Isto*, str. 524.
[104] Nikica Barić, *Split 1980-ih. Društveni sukobi u sutonu samoupravnoga socijalizma*, str. 525.
[105] *Isto*, str. 526.
[106] *Isto*.
[107] *Isto*, str. 534.
[108] *Isto*, str. 535.

5.4. *Zagađenje Kaštelanskoga zaljeva*

Veliki problem bilo je industrijsko i fekalno zagađenje Kaštelanskoga zaljeva. Još od šezdesetih godina započela su ozbiljna onečišćenja na području Solina i Kaštela. Teški metali i otpadne vode slijevale su se u more iz obližnjih tvorničkih postrojenja pa je tako u mjestu Vranjic bio zabilježen drastičan pomor ribe. Lokalna mjesna zajednica upućivala je žalbe gradskoj upravi i tražila rješenje situacije, međutim ništa se konkretno nije poduzelo. Tek tijekom sredine osamdesetih godina započeta je djelomična i nepotpuna sanacija šteta na tom području. Poduzeća koja su bila najveći zagađivači na tom području, poput primjerice „Jugovinila", „Dalmacija-cementa" i „Brodospasa", nisu imali dovoljno financijskih sredstava da u svojim postrojenjima osiguraju ekološki prihvatljive tehnološke sustave i filtere.[109]

Zabrinut stanjem u Kaštelanskom zaljevu, Ivo Babić je u svojoj knjizi *Od ubavog do gubavog* objavio pismo koje je poslao Anti Periću, tadašnjem predsjedniku Poslovodnog odbora SOUR-a „Dalmacija-cementa". Autor je kritizirao rad tvornice i daljnje planove za dogradnju novih tvorničkih komplekasa u suradnji s talijanskim partnerima. „Nove tvornice nisu nikakvo rješenje za kaštelansko-solinski bazen. One se ne uklapaju u predviđena nastojanja oko zaštite Kaštelanskog zaljeva, u pojedinim dijelovima već sasvim zatrovanog i usmrđenog".[110] Agresivno nastupanje prema okolišu proizlazi iz cementne prašine koja zagađuje zemlju, zrak i vodu, pri čemu se događa „masakriranje kaštelansko-solinskog bazena, nekoć najljepšeg, a danas najjadnijeg dijela istočne jadranske obale!".[111] Na opasna onečišćenja Kaštelanskog zaljeva upozoravao je i zagrebački *Vjesnik*: „One iste tvornice koje su u početku pridonijele podizanju životnoga standarda Kaštelana, počele su ugrožavati njihovu prekrasnu obalu, raslinje, more, zrak; također štetiti turističkoj privredi, uništivši je gotovo potpuno".[112] Spomenička i povijesna baština tog područja bila je također ugrožena izgradnjom cementnih postrojenja i betonskih konstrukcija u starim naseljima. „Što je s kulturnim dobrima?" – pitao je Babić u svojem pismu Perića. „Zar je

[109] Nikica Barić, *Split 1980-ih. Društveni sukobi u sutonu samoupravnoga socijalizma*, str. 527-529.
[110] Ivo Babić, *Od ubavog do gubavog*, Split: Književni krug, 1994., str. 55.
[111] *Isto*, str. 56.
[112] Duško Kečkemet, „Sedam Kaštela – kolajna od bisera", *Vjesnik*, 20. siječnja 1980., str. 4.

malo arheoloških lokaliteta razneseno, ilirskih i rimskih zaselaka, groblja… U potrazi za cementnim laporom na Majdanu uništena je najveća starohrvatska nekropola“.[113]

Osim onečišćenog mora, tvornice cementa „Partizan“ i „Prvoborac“, zagađivale su zrak u kontinuitetu. S obzirom kako ništa nije konkretno učinjeno da se situacija popravi, Sveučilište u Splitu je u suradnji s *Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti* u Zagrebu predložilo „integralni ekološki *Projekt gospodarenja prirodnim resursima Kaštelanskog zaljeva*, koji je Skupština Gradske zajednice općina Split srpnju 1987. prihvatila i dala potporu njegovu programu“. Unatoč tome, sve do 1990. godine nije se ozbiljnije pristupilo rješavanju problema Kaštelanskog zaljeva.[114]

5.5. *Slučaj Termoelektrane Plomin II.*

Prva TE Plomin izgrađena je u Plominskom zaljevu i bila je prva termoelektrana na ugljen u Hrvatskoj. Zbog geografskog, topografskog i infrastrukturnog položaja, Plomin je bilo najbolje mjesto za njenu izgradnju. TE Plomin I. započela je s radom 1970. godine.[115]

Rasprave oko izgradnje TE Plomin II. započele su krajem lipnja i trajale su do kraja srpnja 1984. godine. Riječko odjeljenje *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline* usuglasilo se i dalo zeleno svjetlo za izgradnju TE Plomin II. jer je utvrđeno da granica zagađenosti zraka sumpornim dioksidom neće biti ugrožena, odnosno da se sva predviđanja kreću u relacijama koje dopušta *Svjetska zdravstvena organizacija*.[116] Tijekom 1985. godine predviđena je i izgradnja TE Koromačno, druga faza TE Rijeka I. i druga faza koksare u Bakru.[117] Tijekom proljeća 1988. godine planirana je i izgradnja termoelektrane na području Šibenika, međutim zalaganjem Izvršnog vijeća općine Šibenik je takva ideja zaustavljena.[118]

Krajem 1984. i početkom 1985. godine, situacija se zakomplicirala na raspravi u Skupštini Zajednice općina Rijeka kada su se skupštinski članovi trebali izjasniti o tekstu *Rezolucije o*

[113] Ivo Babić, *Od ubavog do gubavog*, str. 56.
[114] Nikica Barić, *Split 1980-ih. Društveni sukobi u sutonu samoupravnoga socijalizma*, str. 532.
[115] „TE Plomin“, *Hrvatska elektroprivreda*, https://www.hep.hr/proizvodnja/termoelektrane-1560/termoelektrane/te-plomin/1563 (pristup ostvaren: 04. 07. 2021.).
[116] Mirko Urošević, „Dimne dileme“, *Vjesnik*, 31. siječnja 1985., str. 4.
[117] Gradimir Radivojević, „Ekolozi jedno – privrednici drugo“, *Vjesnik*, 5. veljače 1985., str. 7.
[118] J. Klisović, „Šibenčani ne žele termoelektranu“, *Vjesnik*, 31. ožujka 1988., str. 7.

društveno-ekonomskom razvoju regije u kojem se nalazila točka o izgradnji TE Plomin II. Članovi *Socijalističkog saveza omladine Zajednice općina Rijeka* tražili su garanciju da termoelektrana neće ugroziti okoliš. Pokrenute su višesatne rasprave pri čemu nisu doneseni nikakvi konkretni zaključci, niti je postignut dogovor.[119]

Proteste protiv izgradnje uputili su i brojni regionalni turistički djelatnici, uključujući i SOUR *Istrajadran*, koji je okupljao čitavu turističku privredu Istre i susjednih otoka – Cresa i Lošinja. Kolegij toga SOUR-a usuglasio se da će izgradnja TE Plomin II., bez uređaja za odsumporavanje, imati dalekosežne posljedice za čitavo kvarnersko područje te je zatraženo da se provedu znanstvena istraživanja. S tim prijedlogom usuglasilo se i Predsjedništvo privredne komore Pula.[120]

Znanstvenici i stručnjaci, potpisom su se usuglasili s izgradnjom TE Plomin II. te je određeno da će se zbog sigurnosnih razloga (visokog postotka sumpora u ugljenu) graditi dimnjak visok 340 metara (drugi po veličini u Jugoslaviji) u vrijednosti od 650 milijuna dinara. U tom dokumentu navedeno je kako će zagađenost biti minimalna te da će se stanje na području Plomina i Labina poboljšati! Zanimljivo je za uočiti kako su među potpisnicima bili i oni koju su izražavali sumnje u sigurnost TE Plomin II.! Bez suglasnosti SSO *Zajednice općina Rijeka* i privredne komore, donesena je jednostrana odluka o izgradnji TE Plomin II.[121]

Odluka o izgradnji visokog dimnjaka bila je čin nesmiljene lukavštine i političke tendencioznost čija je cijena po okoliš bila iznimno visoka zbog ispuštanja sumpornog dioksida, koji u atmosferskom kretanju uzrokuje nastanak kiselih kiša koje uništavaju šume, zagađuju vodu i ugrožavaju ljudsko zdravlje.

Kisele kiše uzrokovale su nezaustavljivu propast šuma po čitavoj Jugoslaviji. Na prostoru Hrvatske je najviše nastradalo područje Gorskog kotara. Goranski šumari isticali su alarmantnost tog problema jer se pokazalo kako je 1989. godine ostalo samo 4% jela neoštećeno.[122] Društvo koje je okupljalo obične stanovnike grada Zagreba – zabrinute za stanje prirode u Gorskom kotaru,

[119] Mirko Urošević, „Dimne dileme“, str. 4.
[120] Mirko Urošević, „Dimne dileme“, str. 4.
[121] *Isto*.
[122] Đurđica Klancir, „I tiho umiru šume“, *Danas*, 7. studenog 1989., str. 72.

bilo je *Društvo Goranin*, osnovano još 1932. godine.[123] U spisu iz 24. rujna 1985. godine, *Društvo* ističe kako članovi duže vrijeme alarmiraju na opasnosti koje prijete šumskoj vegetaciji njihovog rodnog kraja. Jedan od gorućih problema su bile kisele kiše koje su uništavale stabla jele oko Rijeke i Plomina gdje su najveći izvori zagađenja. Šumski stručnjaci upućivali su brojne dopise državnom vrhu bez ikakvog rezultata. Ovim putem, laici i obični građani, svjesni problema koji proizlaze iz lošeg upravljanja okolišem, uputili su apel na hitnu intervenciju. Izvor nam dokazuje kako su članovi društva bili upućeni u trenutno stanje zagađenosti okoliša na navedenom području. Obični ljudi signalizirali su opasnosti koje su prijetile te su tražili da se poduzmu sve potrebne mjere kako bi se počinjena šteta čim prije sanirala. Protivili su se izgradnji TE Plomin. U izvoru se spominje zanimljiv podatak, a to je da je u Zagrebu živilo i djelovalo tada desetak tisuća *Gorana*, koji su bili uključeni u rad *Društva*. Zabrinuti za prirodu u svojem rodnom kraju, počeli su djelovati u smjeru sprječavanja izgradnje TE Plomin II. koja bi ugrozila šumsku vegetaciju. *Društvo* je molilo *Sekciju za zaštitu okoliša i unapređenje čovjekove okoline* da se uvaže njihove molbe i da se poduzmu sve potrebne mjere.[124]

Elektroprivreda je u dva navrata vršila ekonomska istraživanja te je ustvrdila „ekonomsku neopravdanost izgradnje postrojenja za odsumporavanje“ zbog visokih troškova održavanja. U proizvodnji prijeko potrebne električne energije, glavnu ulogu imao je raški ugljenokop i njegove višemilijunske rezerve ugljena koje je trebalo iskoristiti.[125]

Unatoč već smišljenom planu izgradnje, na burnoj sjednici *Vijeća udruženog rada* (VUR) u Saboru 18. prosinca 1985. godine, većinski je donesena odluka o obustavi izgradnje TE Plomin II. Protivnike izgradnje termoelektrane su u Saboru neki nazivali „Strankom zelenih u Saboru“.[126] Zanimljivo je za uočiti kako Jugoslavija tada, iako je to do tada učinilo trideset i pet zemalja, još nije bila ratificirala *Konvenciju o kontroli i smanjenju ispuštanja sumpornog dioksida u atmosferu*.[127] Razlozi tome su vrlo jednostavni: sporazum o ograničavanju zagađivanja zraka Jugoslavija ne bi mogla financijski ni tehnološki ispuniti.

[123] „Društvo Goranin Zagreb“, *Goranin Zagreb*, http://www.goranin.hr/ (pristup ostvaren: 20. 02. 2021.).
[124] HR-HDA-1228, br. 019., „Društvo *Goranin* Zagreb, 23. IX. 1985.“, 23. rujna 1985., str. 1-2.
[125] Ratko Bošković, „Dimnjak spoticanja“, *Danas*, 7. siječnja 1986., str. 18.
[126] *Isto*, str. 17-19.
[127] Ratko Bošković, „Dimnjak spoticanja“, str. 19.

Znanstvenici i instituti, koji su vršili istraživanja o budućoj termoelektrani, bili su pod sumnjom da investitoru, tj. *Elektroprivredi*, podastiru upravo onakve rezultate istraživanja kakve investitor priželjkuje samo kako bi se okoristili. Iz *Elektroprivrede* su dolazile optužbe kako se događa „ekološka kampanja koja je povedena protiv Plomina neviđenom žestinom"; kako je sve „orkestrirano" iz SSO *Zajednica općine Rijeka* te kako će „Jugoslavenska privreda definitivno propasti bude li se svaka općina predomišljala o gradnji nekog energetskog pogona na njenom tlu".[128] Brojni privrednici isticali su tada kako „ekolozi koče razvoj industrije i mnogih drugih privrednih djelatnosti".[129]

Unatoč negativom javnom mnijenju, radovi na izgradnji započeli su u srpnju 1985. godine kada je potpisan ugovor sa zajednicom domaćih izvođača *INGRA*. Tek 1986. godine donesena je odluka o izgradnji postrojenja za odsumporavanje, međutim izgradnja nije dovršena u cijelosti sve do kraja devedesetih godina.[130]

O lošem stanju i na području zaštite i brige za životinjske vrste na području SRH, svjedoči nam i zapis sa sjednice *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline* iz 24. lipnja 1985. godine. Naime, nakon rasprave je zaključeno kako je potrebno da se osnuju društva za zaštitu životinja kako bi se unaprijedila i bolje organizirala zaštita divlje i domaće faune. Zbog nemara i neodgovornog ponašanja, zabilježena je devalvacija brojnih vrsta koje su ugrožene, a neke su bile na putu ka istrebljenju.[131] Pomor školjaka u Ninskom zaljevu 1983. godine jedan je od primjera opasne devastacije mora.[132]

Na sjednici *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline* i *Sekcije za društveno-ekonomske odnose i privredna kretanja* koja se održala 1. travnja 1986. godine, zaključeno je kako su se zaštitom okoline bavile brojne organizacije i organi, pri čemu je došlo do preklapanja nadležnosti i kompetencija pa se u praksi nije osjetila ničija neposredna odgovornost za cjelovit problem zaštite čovjekove okoline. Financijska pitanja nisu bila riješena, a i nedostajala je jasna

[128] *Isto*.
[129] Gradimir Radivojević, „Ekolozi jedno – privrednici drugo", str. 7.
[130] „Termoelektrana Plomin", *Istarska internetska enciklopedija*, https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1164/termoelektrana-plomin (pristup ostvaren: 04. 07. 2021.).
[131] HR-HDA-1228, kut. 278., „Zapisnik sa sjednice *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline*", 24. lipnja 1984., str. 1.
[132] Gordan Kurtović, „Eksplozija vrste ili nemara", *Danas*, 4. listopada, 1983., str. 61.

organizacijska struktura zbog čega je pri *Saveznom vijeću Skupštine SFRJ* osnovana *Komisija za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline*. Prijedlog je bio i da se isto osnuje u drugim republikama i pokrajinama.[133]

Razvidno je kako država i tijela lokalne samouprave nisu bili u stanju efektivno reagirati na ekološke probleme koji su se s vremenom sve više gomilali. Postojala je zabrinutost i svijest o ekološkim opasnostima koje su prijetile čitavom društvenom kolektivu i to se jasno vidi u zakonskim odredbama, međutim unatoč toj propisanoj legislativi - nemar, prešućivanje problema i obmanjivanje javnosti – nadvladavalo je sve prepreke za sistem koji je težio konstantnom i bezgraničnom privrednom rastu.[134] Nepostojanje financijskih sredstava za realizaciju zadanih ideja i programa, prebacivanje odgovornosti i nepostojanje jedinstvenog i jasnog zakonodavnog i upravnog sustava koji bi regulirao okolišna pitanja, doveli su do još većeg „požara" ekoloških problema koji se nisu mogli držati pod kontrolom.

Akumulirano nezadovoljstvo građana na pojedinim područjima, gradovima i općinama u SRH tijekom osamdesetih godina, dovelo je do nastanka različitih ekoloških pokreta poduzetih od strane pojedinaca, a mimo službene komunističke vlasti. Ekološka gibanja možemo proučavati kroz četiri različite kategorije: kao antinuklearni pokret; spontane lokalne proteste i samoorganiziranje građana te kao djelovanje spontanističkih omladinskih skupina[135] i „alternativnih" ekoloških organizacija.

Ovakve novosti u društvu dio su matrice razvoja civilnog društva i izlaska iz okvira sustava i institucionalnih normi. Civilno društvo je u osamdesetim godinama dobilo brojne kvalitete – pojavljuju se alternativne radio stanice (*Omladinski radio*) i novine (*Start*, *Danas*, *Nedjeljna Dalmacija*) – medijski kanali koje partijske strukture nisu držale pod direktnom kontrolom.[136] U vapaju za društvenim promjenama, glazbena scena postaje tada sve otvorenija (*Novi val*).[137] Također, i odnos prema Crkvi tada postaje sve manje nategnut. Zagreb je u tom periodu postao

[133] HR-HDA-1228., kut. 278., „Zapisnik sa sjednice *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline* i *Sekcije za društveno-ekonomske odnose i privredna kretanja*", 1. travnja 1986., str. 1.
[134] Wollfy Krašić, "Ekološke teme na stranicama časopisa Arena", str. 132.
[135] Zoran Oštrić, "Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991", str. 86.
[136] Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 358.
[137] Vanja Dergić, „Razvoj civilnoga društva u osamdesetim godinama u Zagrebu", u: *Amalgam* , No. 5., 2011., 29-39., str. 31.

centar organiziranih događaja i okupljanja mladih u inicijativama i udruženjima koja su govorila o ekološkim, mirovnim, feminističkim i ljudskim pravima.[138] Postupno popuštanje ideoloških stega bilo je jasno vidljivo, nacionalizam je postajao sve prisutniji, a vladajuća partija nije mogla više držati sve pod kontrolom i potiskivati probleme koji su u konačnici buknuli 1990.-1991. godine i doveli do raspada Jugoslavije.[139]

5.6. *Antinuklearni pokret*

Antinuklearni pokreti počinju se razvijati u zapadnim zemljama, regijama i lokalnim prostorima nakon Drugoga svjetskog rata, posebice u Njemačkoj, Švedskoj, Velikoj Britaniji, SAD-u i Francuskoj. Razlozi zbog kojih nastaju antinuklearni pokreti su: izgradnja nuklearne elektrane ili odlaganje nuklearnog otpada na određenom području. Antinuklearni pokreti su u idejnom smislu lokalne i partikularne priče koje se odvijaju uz podršku lokalnog stanovništva i lokalnih političkih elita.[140]

Sve do sredine osamdesetih godina u Jugoslaviji je uglavnom postojala odsutnost interesa šire javnosti za probleme nuklearne energije.[141] Tadašnji novinski članci uglavnom su pozitivno pisali o korisnosti nuklearne energije pritom često prešućujući dvojbe nekolicine kritičara o pitanju nuklearne energije. Stoga je službena vlast bila donekle iznenađena jednom kada se antinuklearni pokret u Jugoslaviji pojavio sredinom osamdesetih. Istraživanja provedena nad javnim mnijenjem su ukazala kako je šira javnost u čitavoj Jugoslaviji izrazito negativno raspoložena u pogledu korisnosti nuklearne energije i izgradnji nuklearnih elektrana u blizini svojim naselja. Štoviše, spomenuta istraživanja su ukazala kako je javnost više naklonjena alternativnim izvorima energije.[142]

Tijekom prve polovice osamdesetih godina u Jugoslaviji su između različitih interesnih krugova i službene vlasti vođene česte polemike i razgovori o izgradnji novih nuklearnih elektrana.[143] Na inicijativu *Saveznog društvenog savjeta za odnose s inozemstvom* u ožujku 1985.

[138] *Isto*, str. 31.
[139] Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 361.
[140] Goran Đurđević, „Zelena točka: antinuklearni pokret u Požeštini“, (neobjavljeni esej) u: *Historia Possegana novae themae*, No. 3., 2022., str. 4.
[141] Zoran Oštrić, "Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991", str. 86.
[142] *Isto*, str. 87.
[143] *Isto*.

godine pokreće se rasprava na temu *Aktualni međunarodni problemi korištenja nuklearne energije* tijekom kojega je iznesen i prijedlog o proglašenju moratorija na izgradnju nuklearnih objekata u Jugoslaviji. Nakon održavanja rasprave u jugoslavenskoj javnosti pojavljuje se čitav niz autora poput Dragana Jovanovića, koji putem javnog istupanja ili objavljivanja kritičkih članaka sve češće izražavaju antinuklearne stavove u pogledu moguće korisnosti ili nedostataka nuklearne energije.[144] Svojevrsni prijezir zagovaratelja nuklearne enegije spram njenih kritičara pa i šire javnosti može se također uočiti tijekom emitiranja emisije KINO-OKO, kada je jedan od istaknutih gostiju, pobornik nuklearne energije, izjavio pred milijunima gledatelja, da je „većina Jugoslavena neobavještena i neuka poput onog zairskog plemena koje se plaši jalovosti, groma i bronhitisa.“[145] Na reakcije na spomenutu izjavu u emisiji nije trebalo dugo čekati. Dana 22. veljače 1986. godine, na sjednici *Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije* (CK SKJ), Dragiša Ivanović je odriješito istupio iznoseći svoje antinuklearne stavove i razmišljanja.[146] Nadalje, u izražavanju antinuklearnih stavova također istupaju i različite lokalne zajednice, radne organizacije te različita lokalna politička tijela. Tako je Predsjedništvo *Saveznog udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata* (SUBNOR) sela iz sela Mladenovo u Vojvodini, u čijoj se blizini namjeravala izgraditi nuklearna elektrana, uputilo pismo središnjoj vlasti u kojem je između ostaloga stajalo: „Mi, borci Krajišnici, nikada nikome nećemo dozvoliti, po cenu života, tolika zaduženja naše zemlje. Svaki dalji pritisak za izgradnju nuklearki na tlu Jugoslavije smatrat ćemo neprijateljskim aktom“. Tijekom održavanja tribine o izgradnji nuklearne elektrane nekoliko dana kasnije prijetilo se i miniranjem građevinskog zemljišta ukoliko dođe do njene izgradnje.[147] U lipnju 1986. godine, *Komisija za predstavke Skupštine SFRJ* objavila je kako je dotada primila tridesetak građanskih peticija od kojih je samo jednu potpisalo čak sedamdeset tisuća srednjoškolaca iz Srbije te tridesetak istaknutih znanstvenika.[148] Pitanje ekološke problematike SFRJ također su obilježili i antinuklearni prosvjedi. SSO Slovenije je 1987. godine u Ljubljani održao antinuklearne demonstracije koje su uspjele okupiti nekoliko tisuća prosvjednika. Slični

[144] *Isto*, str. 87.-88.
[145] *Isto*, str. 88.
[146] Zoran Oštrić, “Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991”, str. 88.
[147] *Isto.*
[148] *Isto.*

antinuklearni prosvjedi održavani su i u Beogradu i 7. lipnja 1986. godine u prostorijama Studentskog kulturnog centra.[149]

Razvoj antinuklearnog pokreta nakon 1986. godine odvijao se različito u pojedinim republikama Jugoslavije. Najsnažnije djelovanje pokret je postigao u Sloveniji, nešto slabije rezultate u Hrvatskoj i Srbiji dok se u ostalim republikama Jugoslavije nije uspio znatnije razviti.[150]

Slovenski su aktivisti od početka uočili kako je osnovno pitanje čitave polemike o nuklearnoj energiji upravo pitanje smjera daljnjeg razvoja industrije u Jugoslaviji. Kao prvi rezultat djelovanja antinuklearnog pokreta u Sloveniji bilo je održavanje javne rasprave *Energija, ekologija, razvoj* od sredine 1986. do sredine 1987. godine.[151] Sama rasprava bila je uvelike popraćena i medijima pomoću kojih se namjeravalo bolje informirati širu javnost o prednostima i nedostacima nuklearne energije. Rezultat održane rasprave bio je u tome što je Slovenija odlučila uvesti moratorij na izgradnju nuklearnih elektrana do 2000. godine.[152] Narednih godina slovenski aktivisti istupaju sa novim zahtjevima – zatvaranje nuklearne elektrane Krško te razrađuju svoju nenuklearnu alternativu gospodarstva za koju će se zalagati i tijekom političkih promjena početkom devedesetih godina.[153]

U Srbiji je rasprava o nuklearnoj energiji bila također intenzivna kao i u slučaju Slovenije. Pritom su svoje kritike na korisnost nuklearne energije javno iznosili mnogobrojni istaknuti znanstvenici i stručnjaci poput nuklearnih fizičara Vladimira Ajdačića i Branka Lalovića.[154] Doduše, za razliku od slovenskih aktivista, srpski antinuklearci nisu uspjeli u tolikoj se mjeri organizirati i postići značajniji utjecaj na službene političke vlasti. Nakon početne masovnosti ekološkog pokreta u Srbiji, od 1987. godine dolazi do postupnog rasipa aktivista i njihova slabijeg javnog djelovanja.[155] U javnom životu tadašnje Srbije, naglasak u javnosti sve znatnije dobivaju političke teme dok se ekološke rasprave sve jače zatomljuju. Unatoč tome, preostali ekološki

[149] *Isto*.
[150] *Isto*, str. 89.
[151] *Isto*, str. 88.
[152] Zoran Oštrić, "Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991", str. 89.
[153] *Isto*.
[154] *Isto*, str. 89.-90.
[155] *Isto*, str. 90.

aktivisti i dalje zagovaraju svoje dotadašnje stavove ne nudeći pritom alternativne ideje daljnjeg gospodarskog razvoja.[156]

Prigovori nuklearnoj energiji na području Hrvatske uglavnom su stizali od strane lokalnih samoupravnih tijela i *Sekcije za zaštitu i unapređivanje čovjekove okoline* koja je izražavala svoje negodovanje još tijekom izgradnje nuklearne elektrane Krško (NE Krško).[157]

Izgradnja NE Krško započela je 1974. godine. Glavni projektant bila je američka tvrtka *Gilbert Associates* dok je dobavljač opreme bila *Westinghouse Electric Corporation*. Građevinske radove izvela su domaća poduzeća, *Gradis* i *Hidroelektra*, a montažu *Hidromontaža* i *Đuro Đaković*.[158] Na izgradnji NE Krško radili su i *Elektroprivreda Zagreb*, *Savske elektrane* i američka kompanija *Westinghouse Electric Corporation*.[159] Tijekom 1981. godine započeo je probni rad, a 1983. godine komercijalni. Danas je NE Krško u 50%-tnom vlasništvu Republike Hrvatske, dok je u druga polovica u rukama Republike Slovenije.[160]

Prema dokumentu iz 07. 12. 1979. godine kojeg su sastavili glavni i odgovorni direktori tehničkih i sigurnosnih odjeljenja, NE Krško smatrala se sigurnim mjestom za proizvodnju električne energije, u smislu minimalnog štetnog utjecaja na okolinu i zdravlje ljudi. U dokumentu se navodi kako su provedene tehničke i organizacijske mjere u svrhu zadovoljavanja najviših sigurnosnih uvjeta. Osim toga, ističe se i visoka kvaliteta zaposlenog kadra koji brine o sigurnosti i radu NE Krško.[161]

Zakonskim odredbama i regulativama određeno je kako se prilikom izgradnje NE Krško moraju poštivati i tehnički propisi zemlje iz koje dolazi oprema za izgradnju, a to su Sjedinjene Američke Države.[162] Na ovakav način sklapanja ugovorne obveze, unaprijed je određena kvaliteta opreme i postrojenja u cjelini. Osim toga, u dokumentu se stiče kako je SFRJ 14. lipnja 1974.

---

[156] *Isto*.
[157] *Isto*.
[158] „Nuklearna elektrana“, *Hrvatska enciklopedija*, https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=44374, (pristup ostvaren: 27. 02. 2021.).
[159] HR-HDA-1228, kut. 278., „Ocjena sigurnosti Nuklearne elektrane Krško“, str. 1-5.
[160] „Nuklearna elektrana“, *Hrvatska enciklopedija*, https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=44374, (pristup ostvaren: 27. 02. 2021.).
[161] HR-HDA-1228, kut. 278., „Ocjena sigurnosti Nuklearne elektrane Krško“, str. 1-5.
[162] *Isto*, str. 3.

godine sklopila sporazum o suradnji sa *Međunarodnom agencijom za atomsku energiju* (MAEE), prema kojem je spomenuta agencija svojim preporukama i savjetima pomagala inspekcijskim organima SFRJ u provedbi sigurnosnih kontrola u NE Krško.[163] Osim MAEE - sigurnosne kontrole, provjere i testiranja, vršili su Instituti „Ruđer Bošković“ i „Jožef Stefan“.[164]

MAEE i *Westinghouse* dali su zeleno svjetlo NE Krško i njenoj organizacijskoj strukturi. Tehnička i procesna struktura napravljena je po američkim standardima čime su zadovoljeni uvjeti za rad. U dokumentu se također naglašava potpuna spremnost NE Krško za eksploataciju nuklearne energije.[165]

Nadalje, u dokumentu se navodi kako se od radnika očekuje visoka stručna sprema, višegodišnje iskustvo rada u energetskom sektoru i adekvatna naobrazba na području nuklearne tehnologije. Osim toga, predviđen je i program doškolovanja za sve radnike prema američkim standardima, a razrađen je i detaljan program intervencije u slučaju havarije.[166] S obzirom na američko iskustvo havarije na Nuklearnoj elektrani Three Mile Island, koja se dogodila 28. ožujka 1979. godine, jugoslavenski stručnjaci inzistirali su na strogom poštivanju tehničkih propisa proizašlih iz analize tog nesretnog događaja.[167]

Unatoč službeno prezentiranim informacijama koje na prvu ruku odaju dojam kako se radilo o sigurnom i razrađenom projektu, postojala je i druga slika o NE Krško koja nije cirkulirala u javnom prostoru. Analizom i iščitavanjem stenografskog zapisnika sa sjednice *Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline* iz 1. veljače 1982. godine, možemo uočiti kako se spominju brojni nedostatci i problemi sa kojima se NE Krško suočavala. Nepostojanje do kraja definiranog državnog organa koji nadzire rad NE; slabi sustav zdravstvene zaštite; onečišćenje rijeke Save biološkim i radioaktivnim otpadom i manjak kvalitetnog i stručnog kadra u nuklearnom pogonu, bile su interne poteškoće o kojima su raspravljali najviši državni dužnosnici.[168] Zapisnik nam svjedoči kako je SRH, tj. Jugoslavija u cjelini, zbog manjka proizvodne energije, nespremno i

[163] *Isto*, str. 4.
[164] *Isto*, str. 5.
[165] *Isto*, str. 7-14.
[166] HR-HDA-1228, kut. 278., „Ocjena sigurnosti Nuklearne elektrane Krško“, str. 19-20.
[167] *Isto*, str. 23.
[168] HR-HDA-1228, kut. 278., „Stenografski zapisnik sa sastanka o nekim ekološkim problemima, održanog 1. veljače 1982. godine u prostorijama Predsjedništva SRH“, 1. veljače 1982., str. 12-13.

ishitreno ušla u nuklearni program bez prethodno razrađenog plana osiguranja od havarije. Zdravstveni sustav u zemlji bio je tada u potpunosti anakroničan i neadekvatno opremljen za slučajeve radioaktivne opasnosti.[169] Jakov Blažević, jedan od istaknutijih političara u to vrijeme, sudjelovao je na sastanku te je naglasio kako je američka firma *Westinghouse* „pravila eksperimente nad Jugoslavijom jer su se po prvi put uvodile neke stvari".[170]

Ovaj dokument ukazuje nam na još jednu zanimljivu stvar. Naime, SR Slovenija bila je zadužena za izgradnju filtera za pročišćavanje tehnološke vode koja je izlazila iz nuklearnog pogona putem tkz. *Delta T3* sustava, međutim, radilo se o skupom pročišćivaču koji je trošio mnogo električne energije koja bi se morala odbijati iz konačne fabricirane energije pri čemu bi, da je isti korišten, SR Slovenija gubila 15 do 20%, a ne bi ostvarivala 50% energije kako je bilo dogovoreno. Štoviše, da je isti pročišćivač korišten, struja bi u SR Sloveniji bila 30% skuplja.[171]

Sekcija za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline i prostorno uređenje, negodovala je i upozoravala na moguće štetne posljedice organizacijskih i pravnih slabosti NE Krško. Na temelju zaključaka iz brojnih rasprava na sjednicama iz 1974. godine, Sekcija je na svojoj sjednici 22. travnja 1980. godine iznijela neke od opasnosti koje su prijetile svim građanima i njihovoj sigurnosti. Na prvom mjestu ističe se problem nepostojanja propisa o korištenju nuklearne energije i zaštiti od ionizirajućih zračenja; nedostatak kadra za tehničko-stručne, znanstveno-istraživačke i inspekcijske radove; zakašnjelo donošenje programa zaštite i programa drugih mjera u slučaju eventualne evakuacije; dugoročnije rješenje odlaganja istrošenog nuklearnog goriva i analiza sudbine cjelokupnog postrojenja nakon prestanka rada NE Krško. Osim navedenih stavki, nedostajalo je i utvrđivanje direktne odgovornosti upravnog organa za rad nuklearnog postrojenja i sistem praćenja emisije na okolinu i okoliš te način informiranja javnosti.[172]

Još prije puštanja u rad, a na temelju zahtjeva *Sekcije za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline i prostorno uređenje*, formirana je nezavisna Komisija za reviziju koja je trebala dati

[169] *Isto*, str. 20-21.
[170] *Isto*, str. 26.
[171] HR-HDA-1228, kut. 278., „Stenografski zapisnik sa sastanka o nekim ekološkim problemima, održanog 1. veljače 1982. godine u prostorijama Predsjedništva SRH", str. 16.
[172]HR-HDA-1228, kut. 278., „Izvodi iz zaključaka sa sjednice Sekcije RK SSRNH za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline, održane 22. travnja 1980. god. Točka 4. dnevnog reda „Gradnja nuklearnih elektrana u SR Hrvatskoj"", str. 1-2.

završno mišljenje i ocjenu NE Krško te isto omogućiti na uvid svim građanima šest mjeseci prije početka rada. Komisiju su sačinjavali neovisni stručnjaci iz Instituta „Ruđer Bošković“ i „Jožef Stefan“. Svrha Komisije bila je objektivna garancija za javnost kako se u Jugoslaviji promišljeno i sigurno ide u buduću eru nuklearne energije. Vlada se obvezala da će na interdisciplinaran način pomoći u širenju istina o nuklearnoj energiji putem informiranja javnosti, kako bi se izbjeglo već rastuće negativno mnijenje.[173]

Zagrebački *Vjesnik* odigrao je važnu ulogu u informiranju javnosti o potrebama nuklearne energije. Dakako, bili su prisutni i članci koji su kritizirali istu, ali u maloj mjeri, nedostatno da umanji sve pozitivne aspekte nuklearne energije koji su prikazani u mnoštvu ostalih članaka. Jedino su magazin *Start* i tjednik *Danas* objavljivali članke koji su direktno ukazivali na slabosti, nedostatke i opasnosti nuklearne tehnologije.

Na savjetovanju u Portorožu 1979. godine sastalo se oko tristotinjak najistaknutijih jugoslavenskih stručnjaka i znanstvenika iz područja nuklearne tehnologije. Na tom sastanku iznjedrio se bitan zaključak: gradnja nuklearnih elektrana je neminovnost koja se ne može izbjeći, a svako odustajanje ili odgađanje ostvarivanja nuklearnog energetskog programa imalo bi za cijelu zemlju posljedice trajnijeg pomanjkanja električne energije, ako se u jugoslavenski elektroenergetski sistem ne uključe i elektrane na nuklearno gorivo. Glavni direktor NE Krško, Janez Dular, upozorio je tada na problem javnosti i javnog mišljenja, ocjenjujući da je to politički – ne stručni – problem.[174]

Tijekom osamdesetih godina postojali su planovi za izgradnju NE na otoku Viru i u Prevlaci kod Ivanić-Grada. Skupština općine Zadar je 1974. godine odobrila istražne radove na Viru, a godinu dana kasnije odredila je točnu lokaciju za izgradnju NE. Na istražne radove utrošeno je oko trideset milijuna dinara.[175] Izgradnja druge jugoslavenske NE u Prevlaci bila je planirana najkasnije do 1985. godine, dok je za početak njenog rada bila predviđena 1992. godina. NE u

[173] HR-HDA-1228, kut. 278., „Zahtjev za osnivanje Komisije za reviziju konačnog sigurnosnog izvještaja NE Krško“, str. 1-2.
[174] Z. Gugić, „Gradnja NE neminovna“, *Vjesnik*, 8. lipnja 1979., str. 5.
[175] M. M., „A-elektrana Vir – da ili ne?“, *Vjesnik*, 22. veljače 1979., str. 4.

Prevlaci zamišljena je da bude veća i jača od NE Krško te da osigurava pritom svu potrebnu toplotnu energiju za opskrbu grada Zagreba i industrijskih postrojenja u okolici.[176]

Tijekom vremena se klima unutar zadarskih općinskih struktura promijenila te je ideja o NE izbrisana iz prostornog plana iz razloga jer je postojala druga ideja o izgradnji turističkih kapaciteta na tom području. Osim toga, brojni odbornici bili su zabrinutim opasnostima zračenja. Tadašnji glavni direktor *Elektroprivrede Dalmacije*, inženjer Ante Adorić, istaknuo je kako se „problemi energetike ne mogu riješiti bez nuklearnih elektrana". Stručnjaci su tada pokušavali uvjeriti Zadrane kako je nuklearna energija najčistiji oblik stvaranja energije koja je prijeko potrebna za stvaranje boljih životnih uvjeta.[177] Razvoj energetike tada je bio u glavnom fokusu gospodarskih i modernizacijskih ciljeva Jugoslavije. To nam svjedoči i činjenica kako je 1981. godine sastavljen *Nacrt samoupravnog sporazuma o osnovama dugoročne poslovno-tehničke suradnje Zajednice jugoslavenske elektroprivrede i Jugoslavenske poslovne zajednice strojogradnje i elektro-strojogradnje*. Taj sporazum predstavlja ključan akt koji je bio važan za daljnji razvoj elektroprivrede i jugoslavenske privrede u cijelosti.[178] *Privredna komora Dalmacije* također je isticala važnost izgradnje nuklearnih elektrana kako bi se pospješio ekonomski razvoj Dalmacije. Tajnik *Privredne komore Dalmacije*, Antun Dulčić, istaknuo je nužnost usklađivanja zahtjeva za ubrzanim privrednim razvojem i zaštitom prirodne čovjekove okoline. Dulčić se osvrnuo i na probleme oko podizanja pogona sintermagnezita nedaleko od Omiša pri čemu se založio za provedbu cjelovitih studija i istraživanja - prije konačnog rješenja.[179]

Nakon mnoštva rasprava i diskusija, Skupština općine Zadar jednoglasno se usprotivila izgradnji NE na Viru iz razloga što bi se time poremetio predviđeni prostorni plan za to područje. Na temelju skupštinskih rasprava i dokazanog postojanja negativnog javnog mnijenja, Skupština općine Zadar donijela je zaključak kojim je pozvala na prekid daljnjih istraživanja na Viru.[180]

Unatoč spomenutim akcijama *Sekcije za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline i prostorno uređenje* i Vlade SRH, hrvatski su antinuklearci svojim javnim istupima uspjeli zadobiti

[176] Zoran Gugić, „Gradnja NE Prevlaka počet će do 1985.", *Vjesnik*, 12. veljače 1982., str. 1.
[177] M. M., „A-elektrana Vir – da ili ne?", str. 4.
[178] Ante Živković, „Elektrane sve više domaće", *Vjesnik*, 8. travnja 1981., str. 5.
[179] M. M., „A- elektrana na moru nužna, *Vjesnik*, 20. ožujka 1979., str. 5.
[180] D. M., „Nuklearna elektrana ne dolazi u obzir", *Vjesnik*, 21. svibnja 1979., str. 11.

povjerenje šire javnosti no nisu uspjeli postići nekakav veći utjecaj na političke strukture sve do devedesetih godina i antinuklearnih prosvjeda u Požegi. Antinuklearni pokret u SRH se također nije uspio organizirati u učinkovitu skupinu istomišljenika koja bi planski istupala, već su uglavnom djelovali pojedinačno i lokalno.[181]

Što se tiče antinuklearne klime u kulturnim krugovima, u Samoboru je 1986. godine održana izložba akademske slikarice Nives Kavurić-Kurtović koja je u svojim slikama prikazala čovjekovu rugobu, deformaciju, strah i patnju. Njena glavna namjera bila je simbolično prikazati patnju čovječanstva u nuklearnom dobu koje prema njenom viđenju donosi samo bol i smrt. Svaka deformacija na njenim likovima prikazuje posljedice unutarnjih sukoba, nesporazuma, ali i nesigurnosti nad konačnim pitanjima.[182] Ova izložba imala je značajan odjek na našim prostorima.

Kao najaktivnija od skupine antinuklearnih aktivista ističe se omladinska grupa *Svarun* iz Zagreba te *Zelena akcija Zagreb* koja je u studenom 1990. godine, organizirala znanstveno savjetovanje *Energija, ekologija, razvoj*, a u veljači 1991. godine uputila Saboru svoje primjedbe na dokument *Strategija razvoja energetike Hrvatske* koje je Sabor ubrzo prihvatio bez izmjena.[183]

O aktivnostima požeške antinuklearne grupe pisao je već spomenuti Đurđević u svojem još neobjavljenom eseju, pod naslovom: *Zelena točka: antinuklearni pokret u Požeštini*. U jeku Domovinskog rata i demokratskih promjena, ali i iz straha potaknutog reakcijama na černobilsku katastrofu, u Požeštini nastaje 1991. godine antinuklearni pokret. Početkom devedesetih godina pokrenut je *Požeški ekološki odbor* kao reakcija na stavove požežanina Bože Udovičića o zbrinjavanju nuklearnog otpada na Papuku i Psunju. Udovičić je tada u dva navrata obnašao dužnost ministra za energetiku i industriju u Vladi Republike Hrvatske. Čitavi pokret bio je neformalnog karaktera, tj. nije bio registriran kao udruga ili organizacija. Sve je pokrenula Marija Bajt, požežanka i zastupnica Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), a s vremenom su se u akciju uključile i ostale stranke. Na glavnom požeškom trgu bio je i organiziran skup nazvan *Zelena točka* te je skupljeno 12 tisuća potpisa građana protiv odlaganja nuklearnog otpada. Knjiga sa potpisima građana je danas izgubljena. Zbog ratnih okolnosti i pritiska građana, tadašnja vlast je odustala od

[181] Zelena akcija, *Prvih deset godina*, Zagreb: Zelena akcija, 2000., str. 23.
[182] Josip Depolo, „Veltšmerc nuklearnog doba“, *Vjesnik*, 14. ožujka 1986., str. 15.
[183] Zelena akcija, *Prvih deset godina*, str. 23.

ideje ministra. Krajem Domovinskog rata, osnovan je Park prirode Papuk čime je spriječena mogućnost i ideja odlaganja otpada na tom području.[184] Iz ovog članka je vidljivo kako je antinuklearni pokret lokalna priča koja se javlja na područjima koja su ugrožena nekom vrstom nuklearne prijetnje za zdravlje i život građana. Osim toga, možemo uočiti i konsenzus stranaka po pitanju nuklearnog otpada te angažman šire zajednice (potpisnici peticije bili su i stanovnici iz okolnih sela) pri čemu je jasno kako je antinuklearni pokret objedinio interese svih, bez obzira na političko uvjerenje.[185] *Zelena točka* ostala je unikatan slučaj ekološkog aktivizma na području Požeštine. Nakon navedenog događaja, nije bilo nikakvih inicijativa niti interesa za ekološka pitanja, ne uzimajući u obzir odluku Sabora iz 1999. godine o proglašenju Parka prirode Papuk.[186]

O antinuklearnoj klimi u društvu u poslijeratnim godinama svjedoče nam rezultati rada Krešimira Kufrina koji je u svojem radu „Ekološki stavovi i spremnost na ekološki angažman", objavljenom 1996. godine u već spomenutom časopisu *Socijalna ekologija*, proveo sociološko istraživanje o ekološkoj problematici i angažmanu mladih na temelju anketiranja studenata u Rijeci i Zagrebu. Većina studenata zaključila je kako u Hrvatskoj nema potrebe za izgradnjom nuklearnih elektrana te kako iste negativno utječu na okoliš i zdravlje ljudi. Unatoč tome, značajan dio studentske populacije bio je priklonjen mišljenju kako bi tehnološka dostignuća mogla omogućiti sigurno korištenje nuklearne energije, ali u kojoj mjeri i na koji način, većina nije bila u stanju donijeti konkretnu procjenu. Autor ističe kako su stavovi ispitanika pretežno proekološki orijentirani.[187] Što se tiče spremnosti za ekološki angažman, ispitanici su pokazali najveću spremnost i sklonost prema istraživanju problema okoliša i uključivanju u rad ekoloških organizacija (60-70%), dok je interes za angažmanom na političkom polju manji, ali razmjerno visok (27-63.6%).[188]

[184] Goran Đurđević, „*Zelena točka: antinuklearni pokret u Požeštini*", str. 2-4.
[185] *Isto*, str. 3-4.
[186] *Isto*, str. 5.
[187] Krešimir Kufrin, „Ekološki stavovi i spremnost na ekološki angažman", u: *Socijalna ekologija*, Vol. 5, No. 1., 1996., 1-20., str. 10.
[188] Krešimir Kufrin, „Ekološki stavovi i spremnost na ekološki angažman", str. 12.

5.7. *Spontani lokalni protesti i samoorganiziranje građana*

Spontani protesti povodom ekoloških pitanja u Jugoslaviji su se pojavljivali i prije osamdesetih godina. Međutim, represija u periodu prije osamdesetih godina nije dozvoljavala trajnije postojanje spontanih lokalnih protesta i samoorganiziranja građana.[189]

Dvije ekološke teme koje se najčešće ističu u primjeru građanskog samoorganiziranja ili spontanih lokalnih protesta su problemi oko deponija smeća i izgradnja hidroelektrana. Jugoslavenska odlagališta otpada uglavnom su bila smetlišta koja su „bujala“ na rubnim područjima gradova bez ikakve kontrole od strane vlasti te su zbog toga stanovnici različitih naselja poput Zagreba, Karlovca, Zenice, Osijeka, Mostara, Sarajeva i ostalih gradova, tijekom druge polovice osamdesetih i početkom devedesetih godina učestalo prosvjedovali protiv uvjeta stanovanja u blizini takvih deponija.[190] Često su lokalni stanovnici blokirali prilaze odlagalištima, ulazili u sukobe s komunalnim radnicima i policijom.[191] Problemi oko odlagališta otpada i učestali prosvjedi javljali su se tijekom devedesetih godina. Jedan u nizu primjera je odlagalište otpada kod Sesveta, kada su u prvoj polovici 1990. godine, za vrijeme izbora, lokalni mještani zbog nezadovoljstva blokirali prilaz deponiju. Smeće se nakupljalo po ulicama, a nezadovoljni mještani su čak zatrpali zgradu općinske skupštine smećem. Na kraju je problem „riješen“ tako što je smeće odvezeno na zagrebačko odlagalište Jakuševac.[192] Prosvjedi stanovništva protiv izgradnje hidroelektrana uglavnom su bili organiziraniji i promišljeniji.

Tijekom osamdesetih godina počinju sve intenzivniji planovi za izgradnju hidroelektrana diljem zemlje. O izgradnji HE „Čakovec“ i HE „Dubrava“ razgovaralo se čak s predstavnicima mađarske vlasti te je potpisan u Zagrebu sporazum o zajedničkom korištenju rijeke Drave. U dokumentu zajedničkog sporazuma, predviđena je izgradnja četiri centrale na Dravi i to: „Đurđevac“, „Barcs“, „Donji Miholjac“ i „Osijek“. Izvršenje dogovora i izgradnja hidroelektrana osiguralo bi dostatnu proizvodnju električne energije, povećala bi se sigurnost obrane od poplava

[189] Wollfy Krašić, “Ekološke teme na stranicama časopisa Arena”, str. 133.
[190] Zoran Oštrić, “Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991”, str. 92.
[191] Wollfy Krašić, “Ekološke teme na stranicama časopisa Arena”, str. 133.
[192] Zoran Oštrić, “Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991”, str. 92.

te poboljšali uvjeti plovidbe.[193] U tom periodu planirana je i izgradnja HE „Đale“ na Cetini te HE „Prečko“ na Savi pokraj Zagreba.

Snažni prosvjedi seljaka, povodom planirane izgradnje HE „Đurđevac“ na Dravi, koju je sufinancirala mađarska vlada, izbijaju 1988. godine. Gledajući prvenstveno na financijsku korist od ubiranja hidro renti, općine Koprivnica i Đurđevac s oduševljenjem su reagirale na „Program kompleksnog uređenja i višenamjenskog korištenja voda rijeke Drave, Mure i Dunava u SR Hrvatskoj“ koji je 1984. godine prihvaćen od strane Sabora SRH. Međutim, štetu provedbe tog programa trebali su snositi seljaci iz Prekodravlja koji bi izgubili oko 15% zemljišta zbog izgradnje akumulacijskog jezera i kanala. Iako je u prijašnjoj praksi vršena eksproprijacija na planiranom mjestu izgradnje HE, što znači da su vlasnici zemljišta dobivali novčane naknade, vlast je donijela odluku da se provede komasacija 27.000 hektara zemlje pri čemu bi se parcele raspodijelile tako da bi svi seljaci snosili podjednaku štetu.[194] Zagrebački *Vjesnik* prenosio je optimistične vijesti o planiranoj komasaciji, ističući kako se time trebala „poljoprivredna proizvodnja osuvremeniti, zemljište urediti i povećati proizvodnja oko 30 posto.“[195]

Seljacima nisu obećane nikakve novčane naknade te je izbio bunt. Geodeti koji su dolazili kako bi izvršili mjerenja, bili su tjerani, a seljaci su prijetili „da će stati pred buldožere bude li trebalo“ te da će „pasti krv“. Dvije i pol godine u đurđevački Dom kulture dolazili su brojni predstavnici vlasti i stručnjaci iz *Elektroprivrede* i *Vodoprivrede*, međutim pregovori i pokušaji uvjeravanja seljaka bili su uzaludni.[196] Seljaci su na pregovorima često prekidali izlagače s uzvicima: „ne vjerujemo!“, „tuđe nećemo, svoje ne damo!“, „kad dobijemo rješenje da komasacija ne ide, onda može mjerenje!“ itd.[197] „Struja nam treba, sve je ostalo nevažno“ – govorili su iz *Elektroprivrede* i suprotstavljali se seljacima. Protiv izgradnje HE „Đurđevac“ stala su i šumarska društva iz Koprivnice, Bjelovara i Virovitice i to upravo zbog posljedičnog uništenja šume i čuvenog lovišta Repaš.[198]

[193] D. Ovčar, „Nove elektrane na Dravi i Muri“, *Vjesnik*, 27. veljače 1988., str. 1.
[194] Zoran Oštrić, „Seljačka buna na obalama Drave“, *Start*, br. 537., 1988., str. 56.
[195] I. Č., „Komasacija za gradnju HE Đurđevac“, *Vjesnik*, 4. ožujka 1988., str. 5.
[196] Zoran Oštrić, „Seljačka buna na obalama Drave“, str. 56.
[197] Ivo Čičin, „Centrala može, komasacija ne!“, *Vjesnik*, 5. ožujka 1988., str. 5.
[198] Zoran Oštrić, „Seljačka buna na obalama Drave“, str. 57.

Seljaci, šumari i ekolozi nisu bili u načelu protiv izgradnje HE, već su smatrali da to treba biti u samom toku rijeke. *Elektroprivreda* nije bila za tu soluciju, jer bi se tako proizvodilo 46“% manje struje. Predstavnik *Elektroprivrede*, Šime Kezele, tvrdio je kako su „njihovi oponenti potpuno neinformirani ili ne žele biti informirani“. Mađarska vlada otezala je s potpisivanjem konačnog sporazuma i to upravo zato jer su mađarski ekolozi, okupljeni u društvu *Dunavski krug* u Budimpešti, protestirali protiv izgradnje hidroelektrana u suradnji s Hrvatskom.[199] Podršku protestima seljaka dalo je i *Hrvatsko ekološko društvo* te su u konačnici aktivisti uspjeli spriječiti planiranu izgradnju HE „Đurđevac“.[200]

U jeku ekoloških protesta na sjeveru zemlje, tijekom 1988. godine osnovana su brojna ekološka ili društva za zaštitu okoliša u Đurđevcu, Koprivnici, Varaždinu, Bjelovaru i Osijeku.[201] Međusobno povezivanje tih društava nije se dogodilo, niti je ostvarena suradnja s drugim ekološkim pokretima u susjednim zemljama. U Sloveniji je uspješno spriječena izgradnja hidroelektrana na Muri, i u tim akcijama, slovenski ekološki aktivisti surađivali su s Mađarima i Austrijancima, dok veze pak s Hrvatskom nisu ostvarene. Jedini primjer povezivanja ekoloških organizacija bio je unutar zemlje, i to možemo uočiti kod slučaja oko izgradnje HE „Đurđevac“, kada se uključila i *Zelena akcija* iz Splita dajući podršku seljacima.[202]

5.8. *Spontanističke omladinske skupine i „alternativne“ ekološke organizacije*

U periodu od 1985. godine počele su se javljati neke bitne sistemske i nesistemske ekološke organizacije koje su svojim djelovanjem pozivale na rješavanje gorućih problema zagađenja prirode kojih je bilo sve više. Ukoliko su željele djelovati legalno i u skladu s zakonskim propisima, sve organizacije morale su biti dio *Socijalističkog saveza omladine Hrvatske* (SSOH) ili SSRNH-a koji su bili sastavni dijelovi *Saveza komunista Hrvatske* (SKH). Na taj način, režim je pratio rad i djelovanje ovih organizacija.

Pretposljednju ekološku skupinu aktivističkih pokreta u Jugoslaviji kategorizirali smo kao spontanističke omladinske skupine. Takve su skupine najistaknutiju ulogu imale na području

[199] *Isto*, str. 57.
[200] Zoran Oštrić, “Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991”, str. 91-92.
[201] Zoran Oštrić, „Seljačka buna na obalama Drave“, str. 57.
[202] *Isto*, str. 57.

Slovenije dok su u ostalim jugoslavenskim republikama uglavnom predstavljali marginalnu pojavu.[203] Glavne karakteristike ove skupine bile su: spontanost, neposrednost, pluralizam i autonomnost.[204]

Tijekom prve polovice osamdesetih godina u Sloveniji nastaju različite ekološke skupine i inicijative poput *Delovne skupine za alternativna gibanja* unutar kojih djeluju mlađi aktivisti koji će ubrzo u drugoj polovici 1980-ih početi znatnije istupati u javnosti organiziranjem različitih prosvjeda.[205] Takve spontanističke omladinske skupine uz javna istupanja također izdaju i brojne letke i brošure, organiziranju različite tribine i sl.[206] Zahvaljujući uspješnom javnom djelovanju tijekom druge polovice 1980-ih godina neke se od takvih spontanističkih omladinskih organizacija poput *Ekološke grupe gradske konferencije Ljubljane* koncem osamdesetih i početkom devedesetih preobražavaju u političke stranke, dok različiti ekološki aktivisti u Sloveniji počinju politički djelovati u drugim strankama poput *Zelene Slovenije* ili *Liberalno-demokratske stranke*.[207]

Na prostoru Hrvatske je u travnju 1986. godine osnovana udruga *Svarun* – prva spontanistička omladinska skupina izvan Slovenije. Formalno se nazivala *Radnom grupom za ekološke, mirovne, feminističke i duhovne inicijative Sveučilišne konferencije* SSOH-a. Usprkos činjenici kako je *Svarun* bila dio sistemske struje, odlikovao je visoki stupanj razvijenog kritičkog promišljanja.[208] Tijekom svojeg djelovanja, *Svarun* se istaknula u antinuklearnim protestima, dijeljenju letaka, izdavanjem brošura, organiziranjem tribina, natjecanja za bicikliste i invalide itd. Sistem je u potpunosti kontrolirao rad *Svaruna* pa su često i brojni članovi odvođeni na informativne razgovore, prisluškivani su telefoni, a i službene omladinske organizacije često su - pod nagovorom sistema – prosvjedovale zbog rada grupe.[209] *Svarun* nije uspjela integrirati i mobilizirati šire građanstvo niti proširiti svoj utjecaj, a zbog nepostojanja jačeg poticaja izvana i

[203] Zoran Oštrić, "Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991", str. 93.
[204] Milan Jajčinović, „Marginalci dolaze", *Danas*, 24. veljače 1987., str. 23.
[205] Zoran Oštrić, "Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991", str. 93.
[206] *Isto*, str. 93.
[207] *Isto*, str. 93-94.
[208] Vladimir Lay i Jelena Pudak, „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989. - 2014.", u: *Ekonomska i ekohistorija*, Vol. 10, No. 1., 2014., 26-40., str. 29.
[209] Dražen Šimleša i Jasmina Branilović, "Položaj i utjecaj ekoloških udruga u Hrvatskoj", str. 232.

manjka financijske potpore, već 1988. godine prestaje s radom.[210] Nakon raspada *Svaruna*, dio članova formirao je novu grupu *Autonomija*.[211] Unatoč pritiscima režima, raspad *Svaruna* u suštini nije bio rezultat državne represije, već posljedica loše organizacije i manjka šire društvene potpore, pogotovo intelektualaca. Osim *Svaruna*, postojali su i *Omladinski delegati* u Rijeci koji su se zalagali za izgradnju filtera na TE Plomin.[212]

Od 1985. godine pojavljuju se „alternativne" ekološke organizacije izvan službenih institucionalnih okvira. Ono što je karakteristično za „alternativne" ekološke organizacije jest njihov ne legitimitet, tj. djelovanje izvan propisanih normi potrebnih za registraciju unutar sistemskih organizacija. „Alternativnost" se nije očitovala samo u legalističkom smislu, već i u činjenici da se njihovo djelovanje često promatralo kao alternativa postojećem društvu, zbog toga je društveno-politička klima u pojedinim republikama uvjetovala njihov nastanak ili ne nastanak. Početkom devedesetih i izbijanjem Domovinskog rata mnoge takve organizacije prestaju djelovati ili pak u svojem radu počinju isticati i humanitarno djelovanje.[213]

Kao primjere „alternativnih" ekoloških organizacija možemo navesti: *Društvo za stvaranje kulture čuvanja i zaštite rijeke Une – Unski smaragdi*, osnovano u svibnju 1985. godine, jednim dijelom *Sveučilišno udruženje Ekološka javnost*, osnovano u lipnju 1986. godine (registrirano tek 1988. godine), splitsku *Zelena akcija*, osnovanu 1988. godine i *Zelenu akciju Osijek* osnovanu u siječnju 1989. godine. *Unski smaragdi* specificirali su se u edukativnom radu sa školskom djecom, ali su potom ušli u energičan društveni konflikt sa *Elektroprivredom* zbog njihove namjere da na rijeci Uni sagrade brane.[214] Zbog naravi svojeg postojanja i djelovanja, „alternativne" ekološke organizacije su učestalo imale problema prilikom registriranja svojeg djelovanja kod institucija službene vlasti kada je trebalo ustanoviti „društvenu opravdanost" njihovog postojanja.[215]

Splitska *Zelena akcija* je odmah po osnutku dobila povjerenje mnoštva građana jer se pokazala kao ozbiljna organizacija koja brine o okolišu. Upravo zbog snažne podrške javnosti,

[210] Vladimir Lay i Jelena Pudak, „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989. - 2014.", str. 29.
[211] Dražen Šimleša i Jasmina Branilović, "Položaj i utjecaj ekoloških udruga u Hrvatskoj", str. 232.
[212] Milan Jajčinović, „Marginalci dolaze", str. 22.
[213] Zoran Oštrić, "Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991", str. 91.
[214] Zoran Oštrić, "Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991", str. 91.
[215] *Isto*.

vlast nije mogla zaustaviti, a niti spriječiti daljnje djelovanje splitskih „zelenih“, iako su njeni članovi zbog činjenice da djeluju ilegalno - riskirali zatvorske kazne.[216] Prvi ozbiljniji koraci „zelenih“ bili su čišćenje stare gradske jezgre i Marjana te protestni zbor u zagađenom Vranjicu. Iako je Izvršni odbor *Zelene akcije* preko *Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Hrvatske* (RSUP) slao zahtjeve za upis u *Registar udruženja građana*, dolazile su odbijenice bez obrazloženja.[217] Tek nakon sedam mjeseci od slanja prvog zahtjeva, RSUP je *Zelenoj akciji* poslao službeno obrazloženje odbijenice. U tom službenom, paradoksalnom obrazloženju, stajalo je kako *Zelena akcija* nije „razradila ostvarivanje općenarodne odbrane i društvene samozaštite u Udruženju“ te kako „statutom nisu regulirana prava i dužnosti članova“. Zanimljivo je za uočiti činjenicu kako je upravo „ilegalna“ *Zelena akcija* 1989. godine dobila novo uspostavljenu nagradu za ekologiju, „Sedam sekretara SKOJ-a“, što nam zorno svjedoči o snažnoj potpori koju je ta organizacija uživala u javnosti.[218]

Splitska *Zelena akcija* pokazala se s vremenom kao najjača i najpotpunije organizirana družina ekologa u Hrvatskoj. Osim ekološkog opismenjavanja, politička aktivnost „zelenih“ očitovala se i u demonstrativnom pozivanju vlasti na hitno rješavanje gorućih ekoloških problema. Splitski ekolozi su se u početcima stvaranja *Zelene akcije* uporno odricali političke ambicije, međutim s vremenom se slika stvari drastično promijenila. Jedan od čelnih ljudi *Zelene akcije*, Ante Rogošić izjavio je jednom prilikom kako je to bilo „svjesno zamagljivanje političkog aspekta“.[219]

Unatoč svesrdnoj podršci javnosti, nesigurnost u uspjeh i opstanak *Zelene akcije* kao „alternativnog“ pokreta u Dalmaciji, iskazivao je Babić u svojem djelu *Od ubavog do gubavog*, smatrajući kako Dalmacija nije mentalitetno područje koje bi pogodovalo razvoju ovakvoga tipa modernog pokreta. Dalmacije nije „razvijena Slovenija okađena srednjoeuropskim duhom“, „za takva kretanja, za kritičku misao ne vlada ovdje pogodna klima.“[220]

[216] Zoran Pokrovac, „Čisti kandidati“, *Nedjeljna Dalmacija*, 10. prosinca 1989., str. 18.
[217] Dražen Gudić, „Naprid Zeleni“, *Danas*, 15. kolovoza 1989., str. 73-75.
[218] Zoran Pokrovac, „Čestitka RSUP-a Zelenoj akciji“, *Nedjeljna Dalmacija*, 22. listopada 1989., str. 12.
[219] Dražen Gudić, „Naprid Zeleni“, str. 73.
[220] Ivo Babić, *Od ubavog do gubavog*, str. 104.

Sredinom siječnja 1989. godine u Osijeku je predstavljanje imala *Zelena akcija Osijek* koja je svoje postojanje najavila „zelenim telefonom“ u prostorima jedne robne kuće gdje su građani mogli doći razgovarati uživo ili putem telefona. Ispred robne kuće građani su mogli odložiti stari papir. Podršku osječkim „zelenima“ davali su: list *Glas Slavonije*, *Omladinsko glasilo Ten*, knjižara *Naprijed* i neka poduzeća poput *Šumatransa* i *Unije*.[221]

6. Osnutak i djelovanje *Saveza zelenih Hrvatske*

U lipnju 1986. godine, osniva se na Filozofskom fakultetu u Zagrebu prvo građansko i akademsko ekološko društvo u Hrvatskoj, *Sveučilišno udruženje Ekološka javnost* koje je nakon dvije godine „nelegalnog“ rada uspješno registrirano 1988. godine poradi birokratsko-političkih problema.[222] U ožujku 1989. godine, *Ekološka javnost* organizira Prvi ekološki sabor SRH na kojem se okupilo oko 400 sudionika. Oko organizacije i provedbe istaknuo se Grčević, koji je pozvao različite ljude i organizacije na sudjelovanje.[223] Na tom događaju nisu se iznjedrili neki konkretni zaključci, osim što je podržan i realiziran prijedlog o osnivanju *Ekološkog koordinacionog odbora* (EKO) koji je godinu dana pripremao dokumentaciju za osnivanje mrežne organizacije lokalnih udruga - *Saveza zelenih Hrvatske* (SZH).[224] EKO su predvodili Predrag Haramija, Vladimir Lay iz *Zelene akcije* i Branko Šilobod, nezavisni stručnjak. Nakon godina rada EKO-a, došli su na ideju o osnivanju SZH.[225] U veljači 1990. godine, osnovan je SZH. Svaka je organizacija unutar SZH slala po jednog predstavnika na službene sastanke.[226]

Parola: „misli lokalno, djeluj globalno“, našla je svoje mjesto u dokumentaciji platforme *Saveza zelenih Hrvatske* (SZH). SZH je okupljao sve pojedince koji su u to vrijeme bili zabrinuti gorućim ekološkim problemima te je djelovao, barem načelno, kao neovisno tijelo unutar SSOH-a s vlastitom publikacijom, ustrojem i pravilnikom. Pod navedenom parolom ističe se važnost brige svakog pojedinca za okoliš „jer ne živimo na Zemlji naslijedjenoj od naših predaka već na onoj

[221] J. P., „Najmlađi ekolozi“, *Vjesnik*, 16. siječnja 1989., str. 7.
[222] Vladimir Lay i Jelena Pudak, „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989. - 2014.“ str. 29.
[223] Goran Đurđević, Razgovor s Predragom Haramijom, telefonski intervju, Zagreb, 12. srpnja 2017.
[224] Vladimir Lay i Jelena Pudak, „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989. - 2014.“, str. 29.
[225] Vladimir Lay i Jelena Pudak, „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989. - 2014.“, str. 29.
[226] Goran Đurđević, Razgovor s Predragom Haramijom, telefonski intervju, Zagreb, 12. srpnja 2017.

što smo je samo posudili od naše djece i unuka.“ U programu djelovanja *Saveza* ističe se nužnost pokretanja glasila i održavanja predavanja i javnih nastupa koji će utjecati na informacijski i odgojno-obrazovni sustav. Još jedan vid djelovanja su i protesti na kojima će, kako ističe izvor, *Savez* vrlo rado djelovati ukoliko se pojavi krizni ekološki problem. Važno je za napomenuti kako se u programu ističe kako je došao „zadnji čas“ za djelovanje na ekološkom polju jer će društvo naći u bezizlaznoj situaciji koja će dovesti do nepopravljivih šteta.[227]

Zadaća SZH-a bila je da društveno-politički djeluje na očuvanju prirodnog i ljudskim radom stvorenog okoliša, te da nastoji spriječiti narušavanje njegovih vrijednosti i da vodi brigu za poboljšavanje kvalitete života kod nas. Okoliš se smatrao najvažnijim nacionalnim interesom koji zahtijeva sveopću akciju neovisno nacionalnim, političkim, vjerskim, generacijskim i drugim podjelama.[228]

Čitajući program SZH-a možemo uočiti kako se radi o zaista aktivnom tijelu koje je govorilo o aktualnim ekološkim problemima i pozivalo na njihovo rješavanje. „Za ostvarenje tih ciljeva, Savez će koristiti sva našem društvu primjerena i dopuštena sredstva, uz inzistiranje na primjeni pozitivnih zakonskih propisa.“[229] Na čelu SZH-a stajali su obrazovani ljudi i stručnjaci koji su djelovali u državnim tijelima vlasti, i koji su imali za zadaću da brane vitalne životne interese svih građana, a to je pravo na zdrav i čist okoliš.

Jedna od najvažnijih točaka koja je istaknuta u ovom dokumentu tiče se transparentnosti djelovanja tijela vlasti po pitanju ekoloških problema. Nitko ne smije sakrivati bilo kakvu informaciju koja se tiče okoliša, niti je proglasiti državnom, vojnom ili bilo kakvom drugom tajnom, nego je javno obznaniti.[230]

S obzirom na manjak angažiranog, kvalitetnog i obrazovanog kadra u SZH, ta organizacija se u koncepcijskom smislu brzo raspala.[231] Štoviše, kada su ankete pokazale da bi SZH mogao ostvariti sjajan rezultat na izborima 1990. godine, došlo je do uplitanja politike čime je pala

[227] HR-HDA-1228, br. 019., „PLATFORMA ZA DJELOVANJE SAVEZA "ZELENIH" HRVATSKE“, str. 1-5.
[228] *Isto*.
[229] *Isto*, str. 1-5.
[230] HR-HDA-1228, br. 019., „PLATFORMA ZA DJELOVANJE SAVEZA "ZELENIH" HRVATSKE“, str. 1-5.
[231] Vladimir Lay i Jelena Pudak, „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989. - 2014.“, str. 29.

uspješnost organizacije. SZH nije izišao na izbore, ali je dozvolio svojim članicama poput *Zelene akcije* i drugih da mogu predlagati svoje kandidate i nastupiti na izborima.[232]

7. Ekološka situacija u zemlji krajem osamdesetih godina

Republički komitet za građevinarstvo, stambene i komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline donio je 1987. godine detaljan prikaz o stanju zaštite okoliša u Hrvatskoj. Podatci iz izvještaja ukazali su na potrebu hitnih promjena te su izneseni neki zabrinjavajući podatci. Na prostoru SRH nije od konca sedamdesetih napravljen katastar zagađivača zraka, a mjernih stanica za praćenje kvalitete zraka bilo je premalo i nisu davale točne podatke. Kvaliteta zraka pratila se samo u nekim područjima u kojima su bila smještena naftna i petrokemijska postrojenja, poput Zagreba, Splita, Kutine i Siska. U Rijeci se kvaliteta zraka počela pratiti isključivo zbog bure u javnosti koja je eskalirala izgradnjom TE Plomin. U periodu od 1971. do 1985. godine, izgubljeno je 49.000 hektara poljoprivrednih površina zbog pretvaranja u građevinske parcele i izgradnje tvornica. Svake godine gubilo se u prosjeku oko tisuću hektara šuma, a kisele kiše uzrokovale su uništenje šuma u Gorskom kotaru. Stanje voda također je bilo zabrinjavajuće zbog brojnih primjera opasnih zagađenja kemikalijama i naftom.[233]

U javnosti se 1988. godine pojavila zanimljiva vijest o navodnom uvozu opasnih kemijskih otpadaka sa Zapada na područje Jugoslavije. Amsterdamski nezavisni tjednik *Volksrant* prenio je vijest o navodnoj istrazi koju je pokrenula nizozemska vlada. Poslije siromašnih afričkih zemalja i Rumunjske, Jugoslavija je trebala postati deponij za opasne industrijske, kemijske i radioaktivne otpatke. Utvrđeno je kako su jugoslavenski špediteri ipak vodili pregovore sa zapadnoeuropskim partnerima o preuzimanju otrovnog otpada, međutim nigdje nije navedeno da bi se išta odlagalo na području Jugoslavije, već da bi otpad „samo prošao, uz kraće zadržavanje kroz našu zemlju". Ovaj slučaj nije nikad u cijelosti potvrđen, niti demantiran, iako su pronađena opasna odlagališta pokraj Jastrebarskog i Karlovca, za što su nadležni republički organi tvrdili da „nemaju informacija i da im takvo što nije poznato."[234] S obzirom na narav takvog posla, jasno je da bi se obavljali skriveno, u suradnji s vlastima, s lažnim papirima i pod lažnim deklaracijama pa je stoga i

[232] Goran Đurđević, Razgovor s Predragom Haramijom, telefonski intervju, Zagreb, 12. srpnja 2017.
[233] Boris Petrović, „Ugrožena priroda sve ugroženija", *Vjesnik*, 22. svibnja 1987., str. 5.
[234] Zorica Nikolić, „Deponij Jugoslavija", *Danas*, 26. srpnja 1988., str. 69.

razumljiv odgovor nadležnih institucija. Međutim, obzirom na manjak materijalnih dokaza, o ovoj temi su potrebne detaljnije studije koje će potvrditi ili demantirati ove tvrdnje.

Iste godine kada se javila vijest o uvozu smeća sa Zapada, odvijala se akcija izvlačenja broda „Brigitta Montanari“, velikog talijanskog tankera koji je u Murterskom moru doživio havariju 1984. godine. Jadranskom moru je zbog te situacije prijetila ekološka bomba uništenjem morskog eko sustava. Cijena ovog pothvata koštala je ondašnje vlasti dva i pol milijuna dolara, a prilikom izvlačenja broda, pola otrovnih kemikalija je iscurilo jer se brod raspukao nakon dugotrajnog ležanja na morskom dnu. Poginula su tada dva ronioca. Jedan od poznatijih jugoslavenskih i svjetskih stručnjaka za zaštitu mora, Marko Branica, smatrao je kako je to izvlačenje bila medijska seansa, senzacionalizam i nepromišljeni znanstveni promašaj jer se štetan kemijski talog mogao neutralizirati bez izvlačenja broda.[235]

Unatoč jasnim pokazateljima nemara za okoliš, vrlo važan odjek na jugoslavenskom prostoru imala je *Konferencija mladih za zaštitu okoline* u Ateni 1986. godine, koja se odvijala u organizaciji *Youths for Environment and service* (YES) i pod pokroviteljstvom Programa *Ujedinjenih naroda za okoliš* (UNEP). YES je bio međunarodni pokret mladih osnovan s ciljem da ujedini mlade ljude diljem Europe u borbi protiv zagađenja okoliša na lokalnim, regionalnim i državnim razinama.[236] Vlast je na Konferenciju u Atenu poslala predstavnike *Sekcije za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline* kako bi u potpunosti imala kontrolu nad svime što će se tamo odvijati. Iako je u Jugoslaviji postojala briga za okoliš i ekološke probleme, na prvom mjestu je bilo očuvanje političkog poretka koji se temeljio na neporecivoj poslušnosti prema režimu. Pitanje okoliša bilo je ipak u većini slučajeva drugorazredna stvar koja se pokretala isključivo u slučajevima kada je postojalo negativno javno mnijenje na koje je vlast morala reagirati. S druge strane, evidentna je činjenica kako se Jugoslavija trudila pozicionirati unutar UN-a praćenjem suvremenih zapadnih trendova.

Krajem osamdesetih godina počinje pak sve više jačati svijest o važnostima promjena. Bilo je to razdoblje razvoja turizma, a s obzirom na njegovu narav, veliku važnost ima čist okoliš. Na proširenoj sjednici *Saveznog komiteta Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (SK

[235] Ingrid Badurina, „Otrovna brazda Brigitte Montanari“, *Start*, br. 512., 1988., str. 37-39.
[236] HR-HDA-1228, br. 019., „Youths for Environment and service“, 24. listopada 1986., str. 1-2.

SSRNJ) i *Sekcije za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove okoline*, koja se održala 4. lipnja 1987. godine, raspravljalo se na temu: „Zaštita i unaprjeđivanje čovjekove sredine kao jedan od ključnih elementa u funkciji razvoja turizma u Jugoslaviji". Na sjednici su osvojeni neki važni zaključci koji jasno pokazuju iznimno visoku dozu zabrinutosti svih sudionika po pitanju zaštite i očuvanja prirode u kontekstu modernih društvenih promjena. S obzirom da je Jugoslavija smatrana zemljom izuzetnih prirodnih ljepota i raznolikosti, koja raspolaže sa znamenitim dijelom najkvalitetnijeg turističkog prostora na ovom dijelu Europe, turistička putovanja predstavljaju glavni sukus rasprave. Ubrzani razvoj turističke privrede ključan je za društveno-ekonomski razvoj zemlje i povećanje standarda življenja građana. U dokumentu se ističe kako je glavni cilj za sve subjekte unutar sistema socijalističkog samoupravljanja adekvatno usmjeravanje razvoja turizma u sklopu ekološke zaštite prostora. Imperativno se navodi kako svi koji rade na području turizma trebaju svoju angažiranost i odgovornost uskladiti sa pravima i obvezama koje proizlaze iz „Društvenog dogovora o zaštiti i unaprjeđivanju čovjekove sredine i uređenju prostora u SFRJ".[237]

Glavno mjesto na ljestvici potrebnih mjera zauzima efikasnija primjena strogog nadzora od strane državnih tijela, i sankcioniranje svih oblika kršenja zakona i propisa. Daljnje smjernice za progresivniji razvoj su: organiziranost svake turističke komune; jačanje kadrovskog potencijala, uvođenje ekonomskih instrumenata koji bi financijski omogućili bolju zaštitu prostora, postavljanje mjernih uređaja za praćenje degradacije okoliša, provođenje sistemskih mjera i revizija planova te realizacija „Opštejugoslovenske akcije za unapredjivanje higijenskih, zdravstvenih i estetskih uslova čovekove životne i radne sredine".[238]

U Beogradu se 1989. godine održala deveta konferencija pokreta nesvrstanih koja je imala po prvi put ekološke segmente. Pravo na zdravu životnu sredinu detektirano je kao jedno od temeljnih ljudskih prava. Predsjedništvo Jugoslavije ocijenilo je tada kako je „potrebno više pažnje usmjeriti na globalne probleme kao što su zaštita životne sredine i prava čovjeka u svim njihovim aspektima".[239] Iste godine, od 19. do 20. listopada, u Neumu je održana *Četvrta konferencija o zaštiti Jadrana*. Konferencija u Neumu upozorila je da cijelom Jadranu prijeti opasnost od zagađenja koje može spriječiti razvojne potencijale i život na tom području. Tada je donesen

[237] HR-HDA/1228, kut. 278., „Zaključci o zaštiti i unaprjeđivanju čovjekove sredine i razvoju turizma", str. 1-3.
[238] HR-HDA/1228, kut. 278., „Zaključci o zaštiti i unaprjeđivanju čovjekove sredine i razvoju turizma", str. 5.
[239] Filip Svetić, „Bauk ekološke katastrofe", *Danas*, 15. kolovoza 1989., str. 55.

akcijski program koji je naglasio važnost kompleksne zaštite i uklanjanje postojećih izvora zagađenja. Kao prvi korak isticalo se pročišćavanje komunalnih i industrijskih otpadnih voda, zaštita vodotokova i izvora pitke vode, saniranje devastacija na priobalnom području i zaštita mora od nezgoda u transportu. Glavni nedostatak ove konferencije bilo je neprisustvovanje predstavnika lokalne vlasti i republičkih organa zaduženih za zaštitu okoliša.[240]

Rijeka je 1989. godine postala simbolom borbe za čistoću Jadranskog mora. Uz pomoć *Ekonomske zajednice* (EZ) i uz suradnju s radnom zajednicom *Alpe-Jadran*, kupljeni tanker je prenamijenjen u specijalizirani plovni objekt (ekološki brod „Ecomar“) za prikupljanje otpadnih voda s brodova u lukama. Suradnja se ostvarila s Italijom, a brod je korišten i za čišćenje luka u Sloveniji.[241] U Zadru je pak 1988. godine formirana *Omladinska eko-patrola* koju su činili mladi stanovnici grada i članovi SSOH-a, a njihova zadaća bila je svakodnevni nadzor i praćenje čistoće okoliša u gradu.[242]

Iznimno značajan odjek u svijetu ostavilo je potpisivanje *Montrealskog protokola* koji je donesen 1987. godine u kanadskom gradu Montrealu. Prema tom dokumentu, zemlje potpisnice obvezale se na smanjenje uporabe freona za 50 %.[243] U Jugoslaviji se ta tema nije pokretala sve do 1989. godine, kada je u Skupštini Jugoslavije bilo postavljeno delegatsko pitanje zbog čega nije potpisan *Protokol iz Montreala* o zaštiti ozonskog omotača. Ovo pitanje dokazuje da se tada probudila svijest o potrebi međunarodne akcije.[244]

8. Ekološki pokret u Hrvatskoj devedesetih godina: demokratske promjene, politizacija ekologije i uspon zelenih stranaka

Razdoblje devedesetih godina bilo je izuzetno burno doba, obilježeno raspadom Jugoslavije i početkom Domovinskog rata. Rotacija političkog sistema iz jednostranačja u višestranačje, predstavlja značajan i epohalan događaj, kako u političkom, tako i na ekološkom polju. Iako su ratna zbivanja umanjila djelovanje aktivističke strane ekološkog pokreta, sistemske

[240] Željko Rogošić, „Najava ekološkog obrata“, *Nedjeljna Dalmacija*, 29. listopada 1989., str. 18.
[241] G. Radivojević, „Dobra ocjena Rijeci“, *Vjesnik*, 16. siječnja 1989., str. 7.
[242] Nenad Vertovšek, „Ekološka savjest“, *Nedjeljna Dalmacija*, 21. kolovoza 1988., str. 10.
[243] „Ozonske rupe“, *Hrvatska enciklopedija*, https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=46029 (pristup ostvaren: 04. 07. 2021.).
[244] Filip Svetić, „Bauk ekološke katastrofe“, str. 56.

i državne promjene koje su se dogodile, omogućile su dolazak novih ekoloških snaga na javnu pozornicu, dok su se neke proširile i postale politički aktivnije. Unatoč pozitivnoj sistemskoj promjeni, razvoj civilnog društva koji je započeo sredinom osamdesetih godina, nije nastavljen u punini smisla zbog ratnih zbivanja.

Ekološku situaciju u Hrvatskoj tijekom devedesetih godina ocijenio je Neno Duplančić, tadašnji direktor američke firme koja se bavila ekološkim inženjeringom - *International Technology Corporation*. Duplančić je u obilasku zemalja istočnoeuropskog bloka, posjetio i Hrvatsku kao dio nekadašnje Jugoslavije, te je zaključio kako se na našim prostorima sprema potpuna ekološka katastrofa. Prema njegovoj procjeni, najveći problem bili su nekontrolirana smetlišta i nerazvijena ekološka svijest kod ljudi, što je proizašlo kao posljedica komunističkog naslijeđa i ideje o bezgraničnom rastu. Duplančić je istaknuo kako je „problem zagađenja okoliša, tisuću puta teži nego u SAD.“[245]

Tijekom devedesetih godina osnovano je šezdeset udruga za zaštitu okoliša i prirode u Hrvatskoj.[246] *Hrvatsko ekološko društvo* (HED) koje postoji još od 1969. godine, i koje je djelovalo kao ogranak u sklopu *Društva ekologa Jugoslavije*, od 1990. godine djelovalo je kao samostalno tijelo na teritoriju Hrvatske.[247]

Krajem siječnja 1990. godine osniva se *Zelena akcija Zagreb* (ZAZ)[248] na čelu sa Vladimirom Layom, a početkom veljače formira se *Savez zelenih Hrvatske* (SZH) na čelu sa Ingom Perko-Šeparović. SZH je ostvarivao suradnju i sa nizom organizacija iz Europe i drugih zemalja, ponajviše s Regionalnim ekološkim centrom u Budimpešti. Na inicijativu SZH, *Hrvatska seljačka stranka* (HSS) i *Hrvatska narodna stranka* (HNS), u svoj izborni program uvele su dio posvećen ekologiji.[249]

[245] N.N., „Raspad zemlje ili ekosistema“, *Globus*, 27. prosinca 1990., str. 1.
[246] Neke od udruga koje se osnivaju su: *Zeleni Vukovar*, *Zelena akcija Mikanovci*, *Zelena akcija Šibenik*, *Zeleni Osijek*, u Čakovcu *Nobilis*, i druge. U Istri se 1995. godine osniva *Zelena Istra*. Izvor: Vladimir Lay i Jelena Pudak, „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989. - 2014.“, str. 30.
[247] Vladimir Lay i Jelena Pudak, „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989. - 2014.“, str 30.
[248] *Zelena akcija Zagreb* 1992. godine mijenja ime u *Zelena akcija*.
[249] Goran Đurđević, Razgovor s Predragom Haramijom, telefonski intervju, Zagreb, 12. srpnja 2017.

Na prvim slobodnim izborima u Hrvatskoj tijekom travnja i svibnja 1990. godine nastupile su brojne zelene stranke (*Zelena akcija* Split, *Zelena akcija* Šibenik i drugi). Unatoč ratnom vihoru koji je tada zavladao, bilježe se neki prosvjedi i okupljanja zabrinutih građana. Tu valja navesti blokadu smetlišta u selu Mraclin kraj Velike Gorice početkom 1991. godine i peticiju protiv odlagališta nuklearnog otpada na području Papuka i Psunja u lipnju iste godine. U travnju 1990. i 1991. godine su čak održane proslave Dana planeta Zemlja.[250]

Zoran Oštrić u svojem radu „Ekološki pokret u Hrvatskoj 1990-ih (s pogledom iz 2013.)", ističe kako su tijekom devedesetih godina postojali česti sukobi između članova ZAZ-a zbog polariziranih političkih stavova. U jesen 1990. godine je odlučeno kako će djelovati nestranački, pri čemu je najvažniju ulogu imao predsjednik Lay, koji je svojim autoritetom pomirljivo smirivao tenzije među članstvom i poticao na daljnji rad. Njegova uloga za ekološki pokret u Hrvatskoj bila je iznimno značajna. Kao diplomirani sociolog u početku, a kasnije i doktor znanosti, on je spajao aktivističku i znanstvenu stranu ekološkog pokreta te je bio glavni urednik časopisa „Socijalna ekologija", koji je počeo izlaziti 1992. godine.[251]

U periodu od 1990. do 1992. u hrvatskom Saboru je kao „zeleni" zastupnik djelovao sveučilišni profesor prava iz Splita, Nikola Visković. Kao član *Zelene akcije Split* (ZAS), kojeg je podržao *Savez komunista Hrvatske – stranka demokratskih promjena* (SKH-SDP), uspio je dobiti mjesto u Saboru i zastupati ekološke stavove. Na konstituirajućoj sjednici prvog višestranačkog Sabora 30. svibnja 1990. godine, izazvao je skandal, progovorivši o ekološkim problemima koje je prvi hrvatski predsjednik Franjo Tuđman u potpunosti zanemario u svojem programskom govoru naslovljenom: »Deset neposrednih zadaća hrvatskog naroda i države«.[252] Od njegovih stavova ogradio se SZH i ZAS, dok je ZAZ dala zeleno svjetlo Viskoviću. Upravo zbog političkih diferencijacija među članovima, tijekom 1991. godine su prestale aktivnosti ZAS-a i više nikada nisu obnovljene.[253] S obzirom da je SZH bila mrežna, i krovna apolitična organizacija koja je, barem načelno, okupljala sve *Zelene akcije* u Hrvatskoj s ciljem rješavanja ekoloških problema, a

[250] Zoran Oštrić, „Ekološki pokret u Hrvatskoj 1990-ih (s pogledom iz 2013.)", u: *Ekonomska i ekohistorija*, Vol. 10, No. 1., 2014., 41-93., str. 47-48.
[251] Zoran Oštrić, „Ekološki pokret u Hrvatskoj 1990-ih (s pogledom iz 2013.)", str. 49-50.
[252] Zoran Oštrić, „Ekološki pokret u Hrvatskoj 1990-ih (s pogledom iz 2013.)", str. 50-51.
[253] *Isto*, str. 51.

ne zbog političkog djelovanja - *Zelena akcija Split*, *Zelena akcija Šibenik* i *Zelena akcija Zagreb* su 1991. godine „izbačene“ iz SZH.[254]

Tijekom devedesetih godina slični problemi svjetonazorskog tipa javili su se i unutar SZH. Predsjednica Ingo-Šeparović kritizirala je ljevičarski, ali i državotvorni - nacionalistički imidž organizacije, distancirajući se i ograđujući od stavova svojih članova poput Viskovića. Tadašnji glavni tajnik SZH, Predrag Haramija, kritizirao je ZAZ optužujući je za pro-jugoslavenski angažman.[255]

Unutar ekološkog pokreta u Hrvatskoj tijekom devedesetih godina djelovale su tri struje: konzervativna, socijalno-ekološka i dubinska. Oštrić navodi kako ekosocijalistička i liberalna orijentacija nije postojala tada u Hrvatskoj.[256] Haramija je u svibnju 1995. godine imenovan za predsjednika *Hrvatskog saveza zelenih* (HSZ) te je često isticao vrijednosti koje su zagovarali braća Radić u programu *Hrvatske seljačke stranke* (HSS). „Štovanje života, nenasilje, skromnost, poštenje i zaštita prirode“ su samo neke od značajki unutar sustava vrijednosti koje je Stjepan Radić praktično provodio, a bliske su ekološkom spektru. Oslanjanjem na tu tradiciju, Haramija je smatrao kako Hrvatska može „postati predvodnik novog, organskog, životnog političkog poretka.“[257]

Unatoč postojanju konzervativnih impulsa tijekom devedesetih godina, ekološkom pokretu u Hrvatskoj glavni ton davala je ljevičarska, urbana i antiautoritarna socijalno-ekološka frakcija. Ekološki aktivisti djelovali su često kao pacifisti u sklopu *Antiratne kampanje Hrvatske* koja se održavala tijekom 1991. i 1992. godine u prostorijama ZAZ-a.[258]

Osim široko zastupljene plitke ekologije, na hrvatskom prostoru djelovala je i struja dubinske ekologije. Najvažniji predstavnik te struje bilo je *Društvo za unapređenje kvalitete života* (DUKŽ) osnovano još 1987. godine s ciljem promoviranja makrobiotike. Predsjednik je bio Zlatko Pejić koji se obrazovao u inozemstvu, kao i brojni drugi članovi tog društva. Organizirali su brojne

[254] Vladimir Lay i Jelena Pudak, „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989. - 2014.“, str. 29.
[255] Zoran Oštrić, „Ekološki pokret u Hrvatskoj 1990-ih (s pogledom iz 2013.)“, str. 52.
[256] *Isto*, str. 53.
[257] Zoran Oštrić, „Ekološki pokret u Hrvatskoj 1990-ih (s pogledom iz 2013.)“, str. 53-54.
[258] *Isto*, str. 54.

seminare i radionice, a bili su povezani i s pokretom ekološke poljoprivrede te su ostvarivali kontakte sa brojnim ekološkim organizacijama i pokretima u svijetu. Tijekom druge polovice devedesetih godina, usmjerili su se više na dohodovne djelatnosti te im je popularnost počela padati zbog negodovanja brojnih zelenih udruga.[259]

Unatoč ratnom vihoru koji je zadesio Hrvatsku, krajem devedesetih godina brojni su uočili važnost formiranja Ministarstva zaštite okoliša te donošenja *Zakona o zaštiti okoliša*. Iznesen je i prijedlog o formiranju *Fonda za zaštitu okoliša* u koji bi se prilijevala financijska sredstva od poreza na naftne derivate. Tadašnji ministar financija Marijan Hanžeković odbio je sve prijedloge ekoloških aktivista, tvrdeći kako postoji previše ministarstava i kako će se novac u te svrhe, a i ostale, ravnomjerno raspoređivati iz proračuna. *Zakon o zaštiti okoliša* donesen je tek 1994. godine kada je formirana i *Državna uprava za zaštitu okoliša*, koja je 1997. godine unutar svojeg djelovanja uvrstila i zaštitu prirodne baštine pa je preimenovana u *Državnu upravu za zaštitu okoliša i prirode*.[260]

Oštrić zaključuje kako je ideološka sumnjičavost vladajuće stranke prema zelenim aktivistima bila jedan od ključnih razloga njihovog lošeg društvenog položaja i rejtinga devedesetih godina. Autor smatra kako je predsjednik Tuđmana u svojem govoru o »vragovima raznih boja« aludirao i na „zelene“, a ne samo na „crvene“ i „žute“.[261] Obrana zemlje i njen suverenitet bile su glavne poluge Tuđmanove politike i vrha *Hrvatske demokratske zajednice* (HDZ), dok su ekološke teme bile drugorazrednog prioriteta za zemlju. Unatoč tome, čitajući Ustav Republike Hrvatske iz 22. prosinca 1990. godine, možemo uočiti kako se u članku br. 3. spominje kako su očuvanje prirode i čovjekova okoliša jedne od najvećih vrednota ustavnog poretka Republike Hrvatske. U članku br. 52. se pak spominje slijedeće: „More, morska obala i otoci, vode, zračni prostor, rudno blago i druga prirodna bogatstva, ali i zemljište, šume, biljni i životinjski svijet, drugi dijelovi prirode, nekretnine i stvari od osobito kulturnog, povijesnog,

[259] *Isto*, str. 54-55.
[260] *Isto*, str. 55-56.
[261] Zoran Oštrić, „Ekološki pokret u Hrvatskoj 1990-ih (s pogledom iz 2013.)“, str. 56.

gospodarskog i ekološkog značenja, za koje je zakonom određeno da su od interesa za Republiku, imaju njezinu osobitu zaštitu.“[262]

Povezivanje „zelenih“ sa „crvenima“ jasno se očituje u činjenici kako je tijekom devedesetih formirano *Društvo prijatelja prirode »Lijepa naša«*, koje je nastalo kao reakcija konzervativne i katoličke struje na „boljševičko“ djelovanje SZH. To društvo proklamiralo je eko-konzervativne i domoljubne vrednote. Njihova programska deklaracija stavlja ekološka pitanja unutar okvira nacionale kategorije, nauštrb univerzalnih kategorija koje ističe SZH u svojem programu. Na čelu društva nalazio se Ante Kutle, saborski zastupnik iz redova HDZ-a i predsjednik *Odbora za zaštitu okoliša*, a kasnije i ravnatelj *Državne uprave za zaštitu prirode i okoliša*.[263]

Oštrić ističe kako je jedan od glavnih problema ekološkog pokreta u Hrvatskoj devedesetih godina bila neostvarena dovoljna suradnja između ekoloških aktivista sa stručnjacima i znanstvenicima iz tehničkih i prirodoznanstvenih struktura. Prilikom formiranja SZH, većina eksperata iz tih branši, odustala je od učlanjenja. Izuzetnim naporima samog autora teksta, tijekom devedesetih godina, ZAZ je ostvarila neki oblik suradnje sa ekspertima na području energetike. Uspješnost suradnje očitovala se u održavanju znanstvenog savjetovanja 15. studenog 1990. godine, pod nazivom »Energija, ekologija, razvoj«. Na tom događaju sudjelovalo je mnoštvo energetičara, ekonomista, sociologa, politologa i drugih stručnjaka iz čitave regije na teme: »Entropija, energija, razvoj«, »Planiranje energetskog razvoja« i »Prilozi za energetsku strategiju Hrvatske«. Zbog manjka financijskih sredstava, nije tiskan Zbornik koji bi objedinio sve radove koji su tada izloženi.[264]

Često su iz krugova raznoraznih tehnoloških udruga i društava, poput *Društva plastičara i gumaraca*, izlazile kritike na račun zelenih aktivista koje su smatrali „pseudoekolozima“ koji društvu nameću neznanstvene i neprovjerene teorije koje često služe u svrhu ideološke manipulacije i širenja straha među pučanstvom. Oštrić smatra kako razlozi sukoba leže, barem dobrim dijelom, u različitostima diskursa, psihološkim motivima i mentalitetu. S jedne strane,

[262] „Ustav Republike Hrvatske“, *Narodne novine*, https://narodnenovine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_12_56_1092.html (pristup ostvaren: 01. 05. 2021.).
[263] Zoran Oštrić, „Ekološki pokret u Hrvatskoj 1990-ih (s pogledom iz 2013.)“, str. 56.
[264] Zoran Oštrić, „Ekološki pokret u Hrvatskoj 1990-ih (s pogledom iz 2013.)“, str. 57.

znanstvenici i stručnjaci žele shvatiti probleme i objasniti ih, dok aktivisti žele instantno - bez razmišljanja - promijeniti stvar.[265]

Unatoč prezentiranoj nezainteresiranosti vladajućih elita za ekološke teme, koja je posljedično proizašla zbog ratne situacije, ali i zbog ideoloških konfrontacija između vladajućih struktura i zelenih aktivista, tijekom devedesetih godina ekološki diskurs je uspješno inkorporiran unutar osnovnoškolskog i srednjoškolskog nastavnog sistema u Hrvatskoj. Istaknuti sveučilišni profesor i pedagog Ivan De Zan u svojem radu „Ekologijski odgoj i odgoj za zaštitu okoliša u sustavu odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj“, objavljenom 1993. godine u časopisu *Socijalna ekologija*, govori o ulozi i značaju ekologije i ekologijskog odgoja kao nastavnog načela na svim razinama odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj tijekom devedesetih godina. Istraživanja koja su provedena na brojnim obrazovnim ustanovama u to vrijeme, pokazala su da škole planiraju, i ostvaruju pothvate u kojima se odgajaju i obrazuju učenici u smjeru zaštite i očuvanja okoliša te da učenici pokazuju interes za angažmanom oko zaštite okoliša. Autor ističe kako je obrazovni program čvrsto postavljen u smjeru podizanja ekološke svijesti, pa tako nastaju brojna knjiška izdanja, pri čemu i Hrvatska televizija igra važnu ulogu u medijskoj afirmaciji prominentnosti eko-kulture i odgoja.[266]

Unatoč mnogobrojnim pozitivnim stvarima koje su ostvarene, autor ističe nužnost ugrađivanja novih ekoloških spoznaja u nastavne programe i potrebu edukacije nastavnika i učenika svih smjerova, posebno polaznike trogodišnjih škola, o značaju i učinku njihovih zanimanja na prirodu i prirodne procese.[267]

Uzimajući u obzir kritiku vlasti na račun zelenih aktivista zbog ideoloških razlika, a i sam stav većine eksperata na području tehničkih i prirodnih znanosti, nije ni čudno što ekološki pokret nije doživio jači i kvalitetniji zamah na ovim područjima tijekom devedesetih godina. Štoviše, početak Domovinskog rata značajno je otežao probitak ekoloških tema na najviše državne instance pa je stoga i sama polazišna točka djelovanja ekoloških aktivista bila otežana.

---

[265] *Isto*.
[266] Ivan De Zan, "Ekologijski odgoj i odgoj za zaštitu okoliša u sustavu odgoja i obrazovanja u republici hrvatskoj“, u: *Socijalna ekologija* 2, br. 2., 1993., 269-278., str. 275-278.
[267] Ivan De Zan, "Ekologijski odgoj i odgoj za zaštitu okoliša u sustavu odgoja i obrazovanja u republici hrvatskoj“, str. 276-277.

Politička situacija devedesetih godina nije pogodovala razvoju civilnog društva. Vladimir Lay, Jelena Pudak, Dražen Šimleša i Jasmina Branilović slažu se kako su za to postojala tri ključna razloga. Na prvom mjestu je „agresija na Hrvatsku koja je prioritete, pa i one u civilnom sektoru, stavila dalje od ekoloških tema; zatim naslijeđen autoritarni tip vladanja koji se ogledao u lošoj zakonskoj regulativi koja nije pogodovala razvoju civilnog društva; i konačno, unutrašnji procesi osiromašenja srednjeg sloja i rasta nezaposlenosti koji su stvorili stanje apatije u društvu koja također koči društveni angažman građana.“[268] Unatoč tome, Lay i Pudak smatraju kako se u periodu od 1990. do 1991. godine probudila značajna socijalna energija među stanovništvom koje je u povoljnim demokratskim okolnostima nastojalo realizirati svoje planove i ideje. S obzirom kako su se tada, u najvećem postotku, ekološke udruge razvijale najčešće u ruralnim i perifernim sredinama, njihova kadrovska i financijska moć nije bila na zavidnom nivou. Nedostatak obrazovanog kadra, znanja i organizacije bili su neki od uzročnika neuspješnosti.[269]

Ideološke razlike, suprotnosti, prijepori među članstvom, podijeljeni interesi i nekoherentnost zelenih aktivista bili su glavni algoritmi neuspješnosti ekološkog pokreta u ratnim vremenima. Unatoč tome što su demokratski procesi i nove političke promjene na ovim prostorima donijele mogućnost slobodnog političkog i društvenog djelovanja, možemo uočiti kako se neka veća ostvarenja nisu dogodila. Gledajući iz šire perspektive događaje u to vrijeme i prijašnje, definitivno se da zaključiti kako je ekološki pokret bio konzistentniji, koherentniji, jači i organiziraniji u predratno vrijeme, nego u razdoblju devedesetih. Unatoč tome, tijekom devedesetih godina započeo je razvoj civilnog društva na području zaštite okoliša u Hrvatskoj.[270] Demokratski procesi donijeli su svoje blagodati, ali i probleme sa kojima se tadašnje transformirano društvo moralo suočiti. Definiranje jasnog dijaloga koji počiva na razumijevanju, suradnji i zajedničkom ostvarenju, a ne na međusobnim sukobima, bile su odlučujuće zadaće društvenog kolektiva u to tranzicijsko vrijeme.

[268] Vladimir Lay i Jelena Pudak, „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989. - 2014.“, str. 30.
[269] *Isto*, str. 32.
[270] Vladimir Lay i Jelena Pudak, „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989. - 2014.“, str. 30.

9. Zaključak

Iz analize relevantne literature i arhivskih izvora, vidljivo je nekoliko važnih stvari. Kao prvo, intenzivniji rast i razvitak ekološkog pokreta u Jugoslaviji odvija se u drugoj polovici sedamdesetih godina. U provedbi planskog gospodarskog napretka i industrijalizacije bivše Jugoslavije, vladajući režim nije previše mario za posljedice tog procesa na sam okoliš. Ekološka svijest se detaljnije razvija tijekom osamdesetih godina kada se politički sustav nalazi u krizi. Znanstvenici u Jugoslaviji uviđaju suvremene probleme i pitanja tadašnje ekologije, ali do tog perioda medijski prostor bio je ograničen. Na taj način, ekološke inicijative su pritisnute od strane državnog aparata. U drugoj polovici osamdesetih godina, pojavljuju se različiti prosvjedi i oblici otpora daljnjem zagađivanju okoliša. Razmatrajući ekološki pokret u bivšoj Jugoslaviji u skladu sa političkim zbivanjima, možemo razlučiti tri najvažnije točke samog procesa: pokušaj osnivanja pokreta početkom sedamdesetih godina i prekid djelovanja; kriza sistema i pojava ekološkog pokreta sredinom osamdesetih godina i formacija i proces ujedinjenja "zelenih" stranki krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća.

Uzimajući u obzir tvrdnje ekozofa Naessa, možemo zaključiti kako je ekološki pokret u SRH, obuhvaćajući naravno i kontekst ekološkog pokreta u čitavoj Jugoslaviji, bio reformistički usmjeren te je opisno pripadao plitkoj ekologiji. Na prostoru čitave Jugoslavije nije postojala revolucionarna struja koja bi zagovarala duboku ekologiju i dublje promišljanje o utjecaju čovjeka na prirodu. Tijekom vremena je u Jugoslaviji stvorena jaka mreža reformističkih organizacija, udruga i pokreta koji su za cilj imali isključivo racionalno rješenje gorućih ekoloških problema, a da pritom nisu dublje ulazili u filozofska pitanja metafizičke prirode i razmatrali samu bit svojeg djelovanja. Razlozi tome leže u utjecaju socijalističke misli, manjku slobode i društvene kritike te sveopćoj apatiji u društvu koja je bila uzrokovana konstantnom gospodarskom krizom. Natruhe dubinske ekologije u Hrvatskoj javljaju se tek devedesetih godina kada nastupaju sistemske društvene promjene. Nekakav ozbiljni pomak na tom području nije pak zabilježen u daljnjim godinama.

Iako je iz analizirane arhivske dokumentacije državnih tijela i organizacija vidljivo kako je država, putem raznoraznih zakona, pravila i odredbi brinula za zaštitu prirode i okoliša, ta razina promišljanja i djelovanja nije bila često dostatna za neku značajniju akciju. Čitavi sustav zaštite i

očuvanja prirode bazirao se na birokratizaciji problema: evidentiranju i dokumentiranju, ali i ne na praktičnom djelovanju u onoj mjeri u kojoj je to bilo potrebno. Ustavne odredbe iz 1974. godine promijenile su način donošenja odluka i dodatno birokratizirale sustav, te je odgovornost s republičke razine prebačena na lokalne razine vlasti što je direktno uzrokovalo nemogućnost da se određeni ekološki problemi rješavaju na istom i jedinstvenom zakonskom principu, tj. brže i efikasnije, već sukladno autonomnim odlukama pojedinih općina i gradova. U nekim slučajevima možemo vidjeti pozitivne aspekte takvog sustava: npr. Šibenik koji je spriječio izgradnju termoelektrane, zatim Zadar koji je spriječio izgradnju nuklearne elektrane na Viru i sl. S druge strane, možemo vidjeti i katastrofalne epizode poput one sa HE Đurđevac, kada su lokalne vlasti zbog ubiranja hidrorenti dozvolile komasaciju zemlje i uzrokovale prosvjede seljaka.

Arhivski spisi nam svjedoče kako je postojao enormni birokratski aparat koji je bio u potpunosti nedjelotvoran. Slično kao na ekonomskom, a i na političkom polju: odluke su se često donosile na nekoliko različitih vrsta instanci kako bi se izbjegla konkretna odgovornost određenog tijela vlasti. Problemi na ekološkom polju su se s vremenom, i razvojem industrije, sve više gomilali, i o tome nam svjedoče zabilješke sa službenih sastanaka glavnih organa vlasti i protesti građana, koji su se konstantno događali tijekom čitavog perioda postojanja druge Jugoslavije, počevši od šezdesetih godina.

Glavni cilj Jugoslavije bilo je pozicioniranje unutar javnih tijela UN-a te usklađivanje s tokovima modernih gospodarskih procesa na Zapadu, a to nam dokazuje i činjenica kako je Jugoslavija surađivala s UNEP-om te je efektivno radila na izgradnji nuklearnih elektrana kako bi mogla uhvatiti korak s naprednim Zapadom. Energetska kriza koja je nastupila 1979. godine primorala je ondašnju vlast da ishitreno pristupi izgradnji energetskih postrojenja koja bi doprinijela stabilizaciji i energetskoj neovisnosti koja je bila prijeko potrebna za daljnji rad rastuće industrije. S obzirom na to da su se ta postrojenja često gradila bez prije napravljenih adekvatnih istražnih pothvata i analiza utjecaja na okoliš, kao posljedica takve politike bila je sve veća akumulacija negativnog javnog mnijenja. Politička i ekonomska kriza nakon Titove smrti, snažno je utjecala na razvoj ekološkog pokreta tako što je otvorila mogućnost za slobodnije djelovanje unutar sistemskog kolapsa i sveopće društvene apatije. Kriza legitimnosti tadašnjeg sustava otvorila je prostor za evoluciju ekološkog pokreta tijekom sredine osamdesetih godina.

Možemo slobodno reći kako je djelovanje ekološkog pokreta u SRH i općenito na području Jugoslavije, značajno doprinijelo destabilizaciji ekonomskog i političkog poretka prije konačnog raspada zemlje. Akumulirani ekološki problemi na lokalnim razinama pokrenuli su „lavinu“ do tada atrofirane društvene kritike, putem aktiviranja običnih, zabrinutih i osviještenih ljudi u javnosti putem protesta, okupljanja i medijske kritike. Na nekim primjerima došlo je do unificiranja ideja o potrebi zajedničke intervencije putem stvaranja i djelovanja kroz novi, do tada ne aktualni tip civilnih, sistemskih i nesistemskih udruga unutar novokomponiranih, liberaliziranih političkih i društvenih okolnosti. Unatoč tome, evidentno je kako jedinstvena agenda ekološkog pokreta u punini smisla nije postojala na području SRH i Jugoslavije općenito, već je postojala okolišna ideja i građanski aktivizam koji je povezivao široki spektar lokalnih priča u jednu cjelinu.

Deficit neovisnih i slobodnih udruga, organizacija i pokreta u Jugoslaviji, može se pripisati općoj nerazvijenosti civilnog društva, što je i razumljivo s obzirom na to da se radilo o hermetičnom sistemu koji je počivao na nedemokratskim temeljima. Ekološka problematika otvarala je slobodan prostor za kritike i političke udarce ondašnjoj vlasti, stoga je, gledajući iz perspektive komunističkih vlasti, bilo nužno paziti na rad i medijsko eksponiranje ekoloških organizacija. Kao primjer možemo navesti organizaciju *Svarun* koja je zbog svojeg aktivističkog djelovanja bila pod stalnim nadzorom policije i tajne službe.

Raspadom Jugoslavije i nastankom slobodne i neovisne Republike Hrvatske, ekološki pokret dobiva na snazi. Unatoč ratnim okolnostima koje su jednim dijelom značajno onemogućile aktivističko djelovanje „zelenih“, ekološki pokret se širi i dolaze nove snage. Sistemske i sustavne promjene u to vrijeme stvorile su preduvjete za nastanak zelenih političkih platformi koje su tada mogle u potpunosti slobodno djelovati za razliku od prijašnjeg vremena kada su mahom postojala ograničenja i državni pritisci. Ekološki pokret doživio je tada, barem načelno, potpuni zamah.

Unatoč tim oportunim okolnostima, uloga i percepcija ekološkog pokreta ostala je ista i nakon pada komunizma na ovim prostorima. Tijekom devedesetih godina, „zeleni“ aktivisti smatrani su svjetonazorskim protivnicima „državotvorne“ ideologije i vladajuće konzervativne struje, isto kao što su i u prijašnjim vremenima smatrani „zapadnjačkim“ i „antikomunističkim uvozom“. Njihova aktivistička djelatnost i poticanje javne kritike u društvu predstavljala je problem bilo kojoj vlasti, neovisno radi li se o komunističkoj ili demokratskoj.

U konačnici, vrijednost ovoga rada očituje se u istraživačkoj metodici, interdisciplinarnom pristupu, proporcijama istražene periodike i arhivskog gradiva koje do sada nije objavljeno, niti je napisan rad na temelju istog. Dat je odgovor na ključna istraživačka pitanja, a sintetičkom analizom ekoloških problema i društvene reakcije dali smo pregršt informacija, potrebnih za daljnje istraživačke korake na ovom području koje je iznimno važno u ekohistoriji i hrvatskoj historiografiji općenito.

10. Sažetak

Rad se bavi ekološkom problematikom i ekološkim pokretom na području Socijalističke Republike Hrvatske, i dijelom cijele Jugoslavije, u periodu od 1979. do 1990. godine. Analizom arhivske građe, periodike i dostupne literature nastoji prikazati ekološke probleme, društvena kretanja i ustvrditi razloge pojave ekološkog pokreta na području Hrvatske. Osim toga, u radu se iznosi kronologija ekološke misli u Hrvatskoj u navedenom periodu, koji je ključan u etabliranju ekologije u kontekstu razvoja civilnoga društva i pojave „novih društvenih pokreta". U radu se iznose brojni zaključci koji stvaraju sliku „odozgo" i „odozdo", šaljući tako čitatelju antropološku sliku o percepciji ekološke problematike iz očišta pojedinaca i običnih ljudi, te države i njenih institucija u analiziranom periodu.

Ključne riječi: Ekološki pokret, novi društveni pokreti, civilno društvo, Jugoslavija, Hrvatska, 1979.-1990., komunizam, demokracija, ekologija, okoliš, energetika, prosvjedi

11. Summary

The paper deals with environmental issues and the environmental movement in the territory of the Socialist Republic of Croatia, and part of the whole of Yugoslavia, in the period from 1979. to 1990. By analyzing archival material, periodicals and available literature, it seeks to present environmental problems, social trends and the reasons for the emergence of the environmental movement in Croatia. In addition, the paper presents the chronology of ecological thoughts in Croatia in this period, which is crucial in establishing ecology in the context of the development of civil society and the emergence of "new social movements". The paper presents numerous conclusions that create an image „from above“ and „from below“, thus sending a complete anthropological picture of the perception of environmental problems from the eyes of individuals and ordinary people and the state and its institutions in the analyzed period.

Key words: Ecological movement, new social movements, civil society, Yugoslavia, Croatia, 1979-1990, communism, democracy, ecology, environment, energy, protests

12. Bibliografija

Neobjavljeni arhivski izvori

HR-HDA-1228, kut. 278 – 279. - Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1228, Fond *Saveza socijalističkog radnog naroda Hrvatske* 1967.-1990.- *Sekcija za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline*.

HR-HDA-1081, kut. 1232. - Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1081, Fond *Sabora Socijalističke republike Hrvatske.*

Objavljeni arhivski izvori

„HR-HDA-1228.5.2.18. Sekcija za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline 1969.-1990.“, u: *Sumarni inventar, Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske. Republička konferencija*, *1944-1990*. Zagreb: HDA, 2014.

Periodika

Delegatski vjesnik, Zagreb, veljača 1984.

Danas, Zagreb, siječanj 1982.- prosinac 1990.

Nedjeljna Dalmacija, Split, siječanj 1980.- prosinac 1989.

Vjesnik, Zagreb, siječanj 1979.- prosinac 1990.

Start, Zagreb, siječanj 1979.- prosinac 1990.

Globus, Zagreb, prosinac 1990.

Literatura

Barić, Nikica. *Split 1980-ih. Društveni sukobi u sutonu samoupravnoga socijalizma*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019.

Benović, Adam. „Razvoj marikulture u Kanalu Malog Stona“, u: *Morsko ribarstvo*. Vol. 32, No. 1., 1980.

Biškup, Marijan. „Ekološki problemi u spisima pape Ivana Pavla II.“, u: *Socijalna ekologija*. Vol. 9., No. 1-2., 2000.

Bookchin, Murray. „Otvoreno pismo ekološkom pokretu”, u: *Revija za sociologiju*. Vol. 14., No. 1-2., 1984.

Branica, Marko, ur. *Druga konferencija o zaštiti Jadrana*, sv. 1-2. Hvar: Savjet Republičke konferencije SSRNH, 1979.

Cifrić, Ivan. “Suvremeno industrijsko društvo i ekološka kriza”, u: *Društvo i ekološka kriza*, 1988.

Cifrić, Ivan. „Dubinski ekološki pokret“, u: *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, Vol. 11., No. 1-2, 2002.

Cifrić, Ivan. *Ekološka adaptacija i socijalna pobuna*. Zagreb: Radničke novine, 1990.

Cifrić, Ivan. *Socijalna ekologija: prilozi zasnivanju discipline*. Zagreb: Globus, 1989.

De Zan, Ivan. "Ekologijski odgoj i odgoj za zaštitu okoliša u sustavu odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj“, u: *Socijalna ekologija*. Vol. 2, No. 2., 1993.

Dekanić, Igor. *Stoljeće nafte: veza između nafte, novca i moći koja je promijenila svijet*. Zagreb: Naklada Zadro, 2003.

Dergić, Vanja. „Razvoj civilnoga društva u osamdesetim godinama u Zagrebu“, u: *Amalgam.* No. 5., 2011.

Duda, Igor. *Pronađeno blagostanje: Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2010.

Goldstein, Ivo. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber, 2003.

Humar, Joško et al. *Ustav SFRJ: ustavi socijalističkih republika i pokrajina: ustavni zakoni: registar pojmova*. Beograd: Prosveta, Redakcija Zbirke propisa, 1974.

Kirin, Andrej. "Domet i granice sovjetske ekološke misli", u: *Društvo i ekološka kriza*, 1988.

Krašić, Wollfy. "Ekološke teme na stranicama časopisa Arena", u: *Ekonomska i ekohistorija*. Vol. 13., No. 1., 2017.

Kufrin, Krešimir. „Ekološki stavovi i spremnost na ekološki angažman", u: *Socijalna ekologija*, Vol. 5, No. 1., 1996.

Lay, Vladimir i Pudak, Jelena. „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989. - 2014.", u: *Ekonomska i ekohistorija*. Vol. 10, No. 1., 2014.

Markus, Tomislav. „Od divljeg prirodnog svijeta do industrijskih velegradova: ekološka povijest ljudskih društava", u: *Povijesni prilozi*. Vol. 9, No. 39., 2010.

Martinez, Franjo. *Priroda i kultura u srazu*. Čakovec: Matica hrvatska, 2007.

Matić, Slavko. "Drugi kongres ekologa Jugoslavije", u: *Šumarski list*, Vol. 103., No. 11-12., 1979.

Mesić, Milan. „Nastanak i razvoj američkog ekološkog pokreta", u: *Socijalna ekologija*. Vol. 7., No. 1-2., 1998.

Oštrić, Zoran. "Ekološki pokret u Hrvatskoj 1990-ih (s pogledom iz 2013.)", u: *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*. Vol 10., No. 1., 2014.

Oštrić, Zoran. "Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991", u: *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*. Vol.1., No. 1., 1992.

Petrić, Hrvoje. „About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia", u: *Nature and the iron curtain, about environmental Policy and Social Movements in Communist and Capitalist Countries 1945–1990*. 2019.

Pozaić, Valentin, ur. *Ekologija: Znanstveno-etičko-teološki upiti i obzori*. 1991.

Schaff, Adam. *Kamo vodi taj put?: društvene posljedice druge industrijske revolucije*. Zagreb: Globus, 1989.

Smerić, Tomislav. „Društvo i ekološka kriza“, u: *Socijalna ekologija*. Vol. 1., No. 1., 1992.

Šimleša, Dražen i Branilović, Jasmina. ”Položaj i utjecaj ekoloških udruga u Hrvatskoj”, u: *Razvoj sposoban za budućnost; prinosi promišljanju održivog razvoja Hrvatske*, 2007.

Štahan, Želimir. *Zaštita prirode u Hrvatskoj do 2007. godin*e. Samobor: Ogranak Matice hrvatske, 2009.

Zelena akcija. *Prvih deset godina*. Zagreb: Zelena akcija, 2000.

Neobjavljeni radovi

Đurđević, Goran. „Zelena točka: antinuklearni pokret u Požeštini“, u: *Historia Possegana novae themae*. No. 3., 2022. [neobjavljeni esej].

Disertacije

Kasalo, Branko. „Međunarodni pogledi na krizu u Jugoslaviji 1980.-1987.“, *Disertacija*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2017.

Internetski članci

„Društvo Goranin Zagreb“, *Goranin Zagreb*, http://www.goranin.hr/

„Nuklearna elektrana“, *Hrvatska enciklopedija*, https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=44374

„Ekologija“, *Hrvatska enciklopedija*, https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17328

„TE Plomin“, *Hrvatska elektroprivreda*, https://www.hep.hr/proizvodnja/termoelektrane-1560/termoelektrane/te-plomin/1563

„Termoelektrana Plomin“, *Istarska internetska enciklopedija*, https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1164/termoelektrana-plomin

„Ozonske rupe“, *Hrvatska enciklopedija*, https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=46029

„Ustav Republike Hrvatske“, *Narodne novine*, https://narodnenovine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_12_56_1092.html

Intervjui

Ante Batistić, Razgovor s Goranom Đurđevićem, video intervju, Zagreb, 20. travnja 2021.

Goran Đurđević, Razgovor s Predragom Haramijom, telefonski intervju, Zagreb, 12. srpnja 2017.